

Bárka 1997. 2.
Irodalmi és művészeti folyóirat

Tartalom

Elek Tibor: Irodalomhiány? 3
Becsy András: vidéki vers 9
Képkeret 10
Kántor Zsolt: Mennyi vízcsepp (és szerep) 11
Tandori Dezső: Egész, így, van (Kántor Zsolt: Ellenelégia) 12
Kiss Ottó: Különös, föld alatti történetek 14
Nagy Mihály Tibor: Csontvagy éjszakái 17
Sohasem Őt 17
Mondj igent 18
Rott József: Ha denevérszárnyon az éj... 19
Újházy László: Menekülsz, 27
Fekete vasárnap 27
Vers hazánkról 28
Grecsó Krisztián: Nyolcvan év csend 29
Vörös István: Készülődés a vízjeleken túlra (Grecsó Krisztián: Vízjelek a honvágyról) 31
Magyar Barna: Hatezer wattos Léda 35
Koppány látogatása 35
Sass Ervin: Antonius 36
Szemben a háromemeletes 36
Restye Illés: Hely, ahol élni lehet 37
Sztojcsjev Szvetoszláv: Apátia 44
Nyár, fényár 44
Kővagy E: _ Péter: Futok a földem után 45
Víg Bernadett: Egy-egy elfecsérelt perc 51
A boldogság 51
H: Nagy Andrea: Cím nélkül... 52
Holt lelkek hajója 52
Ambrus Anna: Van Gogh-napraforgók 53
Vértelen 53
Papp Rita: Csak egy percre 54
Egy szerep csak 54
Erdész Ádám: Kisvárosi polgárok 55
Szakál Gyula: Vállalkozói magatartás és női szerep a huszadik század elején 61
Körmendy Lajos: S: M: - más 65
Niedzielsky Katalin: Szórakoztatni és tükröt tartani 72
Banner Zoltán: Vidéki Képtár - országos értékek 80
Féja Géza-emlékülés a Békés Megyei Könyvtárban 1997. április 16.
Köteles Lajos: A halottak néha élőbbek mint az élők 90
Zimonyi Zoltán: Vihar a Viharsarok körül 94
Bata Imre: Féja Géza Viharsarokja és a harmincas évek szociográfiája 104
Timár Judit: Tanyai háztartási túlélési stratégiák 111

E számunk szerzői 119

Képek

Borító 2.: Várkonyi János
Borító 3.: Nyisztor János
Borító 4.: Nyisztor János

9. oldal: Beghdadi Badreddine
10. oldal: Várkonyi János
28. oldal: Tóth Ernő
30. oldal: Csuta György
43. oldal: Nyisztor János
50. oldal: Várkonyi János
60. oldal: Beghdadi Badreddine
71. oldal: Csuta György
110. oldal: Gubis Mihály
118. oldal: Gubis Mihály

A fotókat készítette:

75., 77., 78. oldal: Kovács Erzsébet
82., 87. oldal: Váradi Zoltán
104. oldal: Balla András

Elek Tibor

Irodalomhiány?

„Békés megyében számottevő értéket hordozó, az egyetemes magyar irodalom integráns részének tekinthető irodalom ma nincs, vagy alig-alig. Miért? Mert e tájéknak nincsenek gazdag irodalmi hagyományai? Nincs humán szakos felsőoktatási intézménye, mely alkotókat, irodalomszerető, értő közönséget nevelhetne? Nincs irodalmi folyóirata (az Új Aurora évi háromszori megjelenése miatt sem tekinthető annak)? Nincsenek az irodalmi életnek szervezeti keretei? Van, de csak két olyan írója (Sarusi Mihály, Simonyi Imre), akiket az egyetemes magyar irodalom is számon tarthat? S innen újra kezdhethetnénk a "miért"-ekkel: miért mennek el innen a fiatal alkotók, miért nem jönnek helyettük mások, miért nem vonzó talaj ez a fészekrakáshoz, miért rekedt meg, miért nem fejlődött tovább az itt maradtak munkássága stb. (...)

A tájék mai irodalmának jó része még mindig a két háború közötti népi irodalom vonzáskörében, búvőkörében él. A megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok, az átalakult életmód, az irodalom ezekkel is összefüggő szemléleti, poetikai változásai miatt egy fél évszázaddal később ez már természetellenes. A hagyományápolás soha nem az csak ha öncélú, ha terméketlen. Múltunknak soha nem fordíthatunk hátat, de mindenkor igyekeznünk kell a jelenre figyelve alkotó módon meghaladni azt. A népi irodalmi hagyományok ápolása itt kimerül az elfogult emlékezésekben, nosztalgizálásban, méltatásokban, Szabó Pál, Darvas József, Sinka István, Féja Géza leveleinek, elfeledett írásainak megjelentetésében. Eközben azonban alig esik szó a népi írók tevékenységének ellentmondásairól, tanulságairól, progresszív szellemiségük korszerű folytatásáról. Feledésbe merül - s így nem hathat aktivizálóan -, hogy a népi írói mozgalom elsősorban irodalmon túli, aktuális társadalmi, politikai célokat szolgált. Kísérlet sem történik a népi líra formáinak, kifejezőeszközeinek modernizálására, megújítására.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a »népi irodalmi hagyományok követése« itt, sokszor társulva a sematizmus nyilván szándéktalanul tovább élő hagyományaival, gyakran irodalom alatti tevékenységhez, szemléleti beszűküléshez, gondolkodásbeli merevséghez, anakronizmushoz, igénytelen fogalmazásmódokhoz vezet. Erre a tehetségtelenségen kívül nincs mentség, nem lehet az sem a »körülmények«, sem a Budapesttől való távolság. Itt sem lehet más mércével mérni, mint az ország bármely pontján. Jó, ha vannak írogató emberek, műkedvelők, vasárnapi irodalmárok, irodalmi baráti körök, ha nincs más, nincs jobb, de ezzel senki sem elégedhet meg.

Innen, a provincializmusból, kifelé, illetve fölfelé vezethet már csak az út. A továbblépés előfeltétele viszont a mai magyar és világirodalom megismerése és állandó figyelemmel követése a szemléleti tágasság talajáról. Tudatos önképzés, önművelés, eleven kapcsolatteremtés az egyetemes magyar irodalommal. Mindez nem »divatmajmolás«, a »kívülről importált követése céljából, hanem a bezártságból való kitorrés érdekében, azért, hogy az irodalomban lezajló folyamatoktól, tendenciáktól ne maradjunk fényévnyi távolságra, hogy legalább az esélyt megadjuk magunknak és a korszerű hatásoknak a találkozásra.

Senkit nem áll szándékomban személyében vagy »irodalmi« munkásságában sérteni, ezért nem írtam neveket, vállalva a sarkító és túlzó általánosítást. Meg kell viszont neveznem az eszközöket, amelyek, szerintem, Békés megye irodalmának, irodalmi életének fellendítésében szerepet játszhatnak: szellemében és szerkesztési elveiben megújult, legalább kéthavonta megjelenő Legújabb Aurora, magyar szakos tanárképzés a főiskolán, valóságosan működő, kapcsolatokat teremtő és ápoló, irodalmi programokat szervező önálló írócsoport, igényesebb könyvkiadói tevékenység, a Megyei Könyvtár irodalom-népszerűsítő munkája - kritikus és önkritikus számvetésekkel, illúziótlan önismerettel karöltve.”

Csaknem tíz évvel ezelőtt írtam le a fenti, a Békés megyében születő irodalom hiányáról meditáló sorokat a Körösök Vidéke című kispéldányszámú honismereti füzetben, s két oka is van annak, hogy most elővettem: egyrészt több ponton szeretnék vitába szállni akkori önmagammal, másrészt a Bárka jelen száma jó alkalmat teremt arra, hogy ha csak vázlatosan is, számba vegyük, mi történt az elmúlt tíz évben, hol is tartunk ma. A hiány okainak e tájék történelmi fejlődésével, gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyainak alakulásával is összefüggő teljességét akkor sem kísérelhettem meg feltárni, most is inkább az elmúlt évek globálisabb változásainak az irodalmat is érintő tendenciáira emlékeztetek bevezetőként.

A kelet-közép-európai ún. rendszerváltozásoktól függetlenül évek, évtizedek óta értekeznek a filozófusok, tudósok, művészek a XX. század modern, posztmodern (anti)civilizációs természetével összefüggésben a kultúra válságáról, a kultúra haláláról. Csupán egyetlen magyar művész kevésbé ismert álláspontját hadd idézzem most. Székely János írja 1990-ben: „Egyetlen szóval a kultúra degradálásával, van itt dolgunk. Funkcióvesztésével, elsorvadásával, lassú felbomlásával; azzal, hogy nincs már, nem hatékony már, nem termékeny már, múlt időben kell beszélni róla. Csaknem húsz évvel ezelőtt leírtam: a költészet meghalt. Nos, tulajdonképpen a kultúra halt meg - már akkor is erre gondoltam. Elsorvadt, háttérbe szorult, kiveszett belőle mindaz, ami kultúraspecifikus, és csak az maradt elevenen, ami időközben beépült a világcivilizációba.” Székely János itt arra a kultúrára, azokra a művészetekre (zene, irodalom, képzőművészet) gondol, amelyek korábban „világmodellek, magatartásbeli modellek kialakításával járultak hozzá mindenkor a kulturális közösség kollektív tudatához (arányérzékéhez, ízléséhez, világképéhez) - egyszóval a társadalmi kohézióhoz.” A művészeteknek szerinte „esztétikai funkciójukat messzire meghaladó, életbeli, mondhatni életbevágó szerepük volt”. Napjainkra viszont ugyanaz történt a művészetekkel, ami a vallással és az erkölccsel is, „formalizálódott, ezoterizálódott, elveszítette közösségszabályozó (életbeli) szerepét”. Az egykor létezett szocializmusok zárt társadalmában, véleményem szerint, a kultúrának ez a válsága kevésbé volt érzékelhető, többek között azért is, mert a diktatúrák akaratlanul is konzerválták Európának ebben a felében a közösségi, társadalmi feladatokat, a szerepeket is felvállaló kultúra (irodalom) évszázados hagyományait, miközben, szintén a hagyományoknak megfelelően, tudatosan a saját céljaikra igyekeztek felhasználni azt. Ahogy Füzi László fogalmaz A mai magyar költészet és a társadalom című tanulmányában: „a kultúra, főképpen az irodalom politikai legitimáló szerepet töltött be.” Így a kultúra és az irodalom részben a hatalmi szándékoknak megfelelően, részben annak érdekeivel épp ellenkezőleg, azzal szemben ellenalternatívát nyújtva sokáig megőrizte kiemelt, modellteremtő, közösségformáló, „létbeli” szerepét, és nemcsak a szolgálatelvű, küldetéses, feladatvállaló irány. A „szocialista” rendszer szétesésével azonban szétesett az a kulturális rendszer is, melyet működtetett, megszűnt a kultúra, az irodalom presszionált szerepe, és olyan mélyreható átalakulások zajlottak le néhány év alatt, amelyek mára itt is feltárták a kultúrának a Székely János-i értelmű egyetemes válságát.

A változások természetesen nagymértékben érintették az irodalmi kultúra környezetét és magát az irodalmat is. Az irodalom társadalmi súlya például a kultúráéval együtt zuhant le a magasból a mélybe, s nem azért, mintha az alkotók hozzáállása változott volna meg, hanem azért, mert - durva leszek - a társadalmat nem érdeklik már az írók, az írói vélemények. Az uniformizáló tömegkultúra expanziója következtében is egyre szűkül a minőségi szépirodalmat olvasók tábora. Arról nem is beszélve, hogy a mai magyar társadalom - benne a potenciálisan irodalomolvasó értelmiség - többsége megélhetési gondokkal küzd, vagy az alacsony életszínvonalának emelésére törekszik, s ha szórakozásra, felüdülésre vágyik, akkor a könnyebben megszerezhető és gyorsabban ható eszközöket részesíti inkább előnyben, nem a hagyományos olvasói szokásoktól, befogadásmódoktól az utóbbi évtizedekben egyre távolabb került igényes szépirodalmat.

A rendszerváltozás biztosította sajtószabadság, a kiadói monopóliumok, a hivatalos kánonok megszűnése az alkotás számára látszólag optimális feltételeket teremtett, ugyanakkor az írott szó előbb jelzett devalválódása, a könyvkiadás és a terjesztés egykori rendszerének teljes összeomlása, az irodalomkritika eltanácstalanodása a hihetetlen mértékben kitágult nyilvánosság keretei között elég kiszolgáltatott helyzetbe hozta az önmaga menedzselésére képtelen, alapítványi, kiadói kapcsolatokkal nem rendelkező, a divatos ízlésirányzatok csoportjaitól függetlenül alkotó írókat, a pályakezdőt, a vidéken élőket. Miközben a cenzurális akadályok megszűntek, ma Magyarországon bármely megírt (az Alkotmányt nem sértő) mű megjelenhet, s a gyakorlat mintha azt mutatná, hogy meg is jelenik, hiszen példátlanul gazdag kiadói tevékenység, bátran mondhatni, túltermelés jellemzi az egész magyar nyelvterületet. Valójában az anyagi hiánya ma is igazságtalan, az értékszempontokat akár figyelmen kívül hagyó mellőztetésre kárhóztathatja az alkotókat.

Mindez már közhely, én is úgy mondtam fel most, mint keserű, de jól ismert leckét, s csupán azért, hogy a Békés megyében élő írók helyzetét egy tágabb összefüggésrendszerben szemlélhessük. A kultúra, az irodalom szerepváltsága ugyanis a vidéken élő alkotót még hatványozottabban érinti. Ott, ahol hiányzik a művészi, az irodalmi alkotásra inspiráló, megtermékenyítő szellemi közeg, ahol hiányoznak az irodalmi intézmények, műhelyek, ahol még a könyvesboltokban sem lehet hozzájutni a kortárs alkotók műveikhez, ahol még kisebb az esélye annak, hogy a mégiscsak nyilvánosságra kerülő mű értő vagy legalább figyelő fülekre talál, ott még nehezebb lehet feldolgozni az irodalom, az író presztízsének lefokozódását. (Talán ezzel is összefüggésben van az, hogy a vidéki irodalmár értelmiség a rendszerváltozás első éveiben olyannyira bekapcsolódott mindenütt a helyi közélet alakításába, s hogy közülük sokan az írói alkotómunkát politikusi vagy újságírói munkára cserélték fel inkább. Térségünkben például Szokolay Zoltán, Varsa Zoltán, Kőváry E. Péter, Tomka Mihály, Fehér József.) A fentieket figyelembe véve megértőbb és türelmesebb vagyok ma már magam is a helyi alkotókkal, az alkotók hallgatásával szemben, miközben most is úgy gondolom, ahogy 1988-ban: „Az objektívnek, tőlünk függetlenül létezőnek látszó körülmények nem hagyhatók figyelmen kívül, de túl gyakori emlegetésük, a rájuk való állandó hivatkozás könnyen béklyójává válhat a szárnyalásra teremtett gondolatoknak és a cselekvésre vágyó mozdulatoknak. Különösen akkor, ha az adottságok, hagyományok másként is felhasználhatók, ha a körülmények örökérvényűnek, véglegesnek, mozdíthatatlannak nem tekinthetők.” Arról nem is szólva, hogy a magyar és a világirodalom legalább fele vidéken, az itteninél akár sanyarúbb környezetben született meg.

Térségünk irodalmának társadalmi környezete és intézményi háttere, az általános tendenciákkal összefüggésben, inkább romlott, mint javult az elmúlt években, de maga az irodalom gazdagodott és minőségileg is megváltozott. Ami ismételtén csak azt bizonyítja, hogy a körülmények, az intézményi feltételek és az irodalmi alkotás között azért még sincs egyenes összefüggés. Az igazi tehetség minden akadályt legyőz, a mű, ha meg kell, hogy születessen, akkor meg is születik, és ha jó, akkor előbb vagy utóbb nyomtatásban is megjelenik, sőt, még ha rossz, újabban már akkor is.

Az Új Aurora a nyolcvanas évek végén, Tomka Mihály irányítása alatt már megindult a folyóirattá válás útján, majd Hatvani Dániel ideérkezése után létre is jött belőle egy rendszeresebben megjelenő periodika, de Napórává átalakulva rövid kínlódás után anélkül szűnt meg, hogy mélyebb nyomot hagyott volna megyénk szellemi életében. 1992-ben, írók, művészeti

szakírók, társadalomtudósok létrehozták a Körösvidéki Irodalmi Társaságot, melynek céljai között első helyen szerepelt egy folyóirat kiadása, s még ez évben meg is jelent a Sodrás első száma Erdész Ádám felelős szerkesztésében. 1993-ban is csak egy számra futotta azonban az egyébként vonzó programmal s színvonalas számokkal induló lap mögött álló szellemi és anyagi municióból, vagy inkább ambícióból. A lap megszűnése után pedig az érdektelenség miatt a társaság is feloszlott. Ugyanebben az időben a Tevan Kiadó infrastruktúrájára és szellemi hátterére támaszkodva a kiadó igazgatója, Cs. Tóth János és főszerkesztője, Kántor Zsolt létrehozták a Bárkát, ami elvileg negyedévenként, a gyakorlatban inkább félévente összevont duplaszámokkal jelentkezett eddig, megújult szerkesztősége épp most fáradozik azon, hogy a rendszeres negyedévenkénti, s később esetleg a kéthavonkénti megjelenést biztosítsa. Az 1989-ben létrejött Tevan Kiadó és a Bárka jelenthetné tulajdonképpen Békés megyében az irodalom intézményrendszerét, mivel a főiskolán továbbra sincs magyar szakos tanárképzés, önálló írócsoport sem jött létre, illetve az említett társaság formájában csak rövid ideig működött, a Megyei Könyvtár kiadói tevékenysége a Tevan mellett szükségszerűen visszafejlődött, irodalomnépszerűsítő, -szervező munkája alkalmassá vált, a nagyobb városok irodalmi baráti köreinek pedig nincs a lokális hatókörön túlmutató jelentőségük. A mai kultúra-, irodalomellenes világban rendkívüli a felelőssége a helyi, városi kulturális társaságoknak, intézményeknek a szellemi élet formálásában, az irodalmi művek befogadói közegének alakításában, de a művek létrehozása, nyilvánosságra segítése szempontjából az igazi kikristályosodási pont a kiadó és a folyóirat. Nem lehet itt most feladatomban a kétszemélyes kiadó és szerkesztőség eddigi gazdag tevékenységének méltatása, csupán annyit jegyeznek meg, hogy a térségben születő irodalom helyzetbe hozása, támogatása terén - minden eddigi eredmény ellenére - sok a javítanivaló még. Van már két napilapja és egy hetilapja a megyének, de élő, helyi szépirodalmat a legritkább esetben közölnek, ami némi jelzésértékkel bír az irodalom helyi megbecsülésére nézve, mint ahogy az is, amilyen eseménytelenül - jeles szépírók részvétele nélkül - zajlott le az idei Ünnepi Könyvhét megünkben.

Simonyi Imre halálával, Hatvani Dániel, Szokolay Zoltán távozásával olyan veszteségek érték térségünk irodalmi életét - függetlenül munkásságuk és itteni szerepük megítélésétől -, amelyek komoly hiányként jelentkeznek a helyi értékek számbavételekor. Az elmúlt években tovább gazdagodott Sarusi Mihály prózája, érett, bölcs, a jelenkori magyar költészet élvonalához felzárkózó lírát teremtett Kántor Zsolt, figyelemre méltó kötetekkel, illetve kötetekkel jelentkezett például Kis Ottó, Restye Illés, Banner Zoltán, Sztojcssev Svetoszláv, Grecsó Krisztián, Sass Ervin, és reményeink szerint a Bárka jelen száma is jól szemlélteti azt, hogy az emutettek mellett is milyen sokan alkotnak még publikálásra méltót. Nem antológiát, hanem egy élő folyóiratszámot igyekeztünk összeállítani, de a helyzetfelmérés, az értékek számbavételének nem titkolt igényével. Biztos nem szerepel itt mindenki, aki méltán jelen lehetne, de az ismert idősebb és a kevésbé ismert fiatalabb, de igen tehetséges alkotók műveinek együttes jelenléte látványos bizonyítéka annak, hogy Békés megyében is van ma színvonalas élő irodalom.

Azt az idézett mondatot, amellyel ezt az írást kezdtem, már 1988-ban is nehezen írtam le, mert éreztem, hogy az általam használt szavak jelentéstartalma ebben az összefüggésben bizonytalan, pontatlan, de a megfogalmazást ma már több szempontból is tarthatatlannak vélem. (Talán egyszerűbb, s igazabb lett volna akkor is, ha azt írom: alig van országosan ismert és becsült alkotónk.) Az elmúlt tíz évben nemcsak az irodalom környezetében, de magán az irodalmon belül is olyan változások mentek végbe, amelynek következtében például szertefoszlott a magyar nyelvű irodalmiság bármiféle nyelven túli egységének illúziója, nyilvánvalóvá vált, hogy szemléleti és ideológiai irányok, esztétikák és poétikai eljárások tekintetében is rendkívül sokszínű, megosztott a mai magyar irodalom. Számptalan egymástól független, egymásra nem is figyelő irányzat, műhely létezik, nincs hivatalos, uralkodó értékrend, de még csak kölcsönösen elfogadott is alig-alig van. Vannak divatos, az alapítványok, a kiadók által támogatott, a kritikusok által népszerűsített írók, irányzatok, és vannak kevésbé elismertek és becsültek. Ebben a helyzetben még kevésbé lehet egy művel, egy alkotóval kapcsolatban azt a kérdést felvetni, hogy az „egyetemes magyar irodalom integráns részének” tekinthető-e, hiszen e megfogalmazás jelentéstartalma ma már még nehezebben

körvonalazható, mint tíz évvel ezelőtt. Azt lehet esetleg kérdezni ma is, hogy országosan ismert-e, elismert-e, hogy a magyar irodalmi élvonalhoz (ami az előbb említettek miatt szintén nem egyértelmű) mérhető-e? Továbbra is azt állítom, hogy nincs kétféle mérce („Itt sem lehet más mércével mérni, mint az ország bármely pontján.”), de jó, ha tisztában vagyunk azzal, hogy valójában többféle mérce van (ha nem is regionális alapon).

A Bárka szerkesztői eddig is igyekeztek magasra állítani a mércét, e szám összeállításánál is így tettek, és remélhetőleg ezután is így fognak. Meggyőződésem, hogy az itt közölt írások többsége az élvonalbeli, az országosan ismertebb folyóiratokban is megállná a helyét. Az esszék lokális érdekelttsége nyilvánvaló és szándékaink szerint való, de az is, hogy a szépirodalomban az anakronizmusnak, a provincializmusnak a nyomai sem fedezhetők fel, ellenben a korszerű szemléletmód és az igényes szövegformálás jelei igen. S mindez rendkívül biztató a jövőre nézve, főként, ha azt is tudjuk, hogy az egyes publikációk mögött általában rendszeres és gazdag alkotómunka, esetenként kötetnyi (új kötetnyi) megjelenésre váró írás van. Irodalomban tehát Békés megyében sincs hiány, van esztétikai hitellel bíró, országosan is figyelemre, ezért helyben támogatásra méltó irodalom, ami nem vidéki irodalom, mert olyan nincs is, mint ahogy vidéki vers sincs, csak jó és rossz.

Becsy András

Vidéki vers

„Alkonynak végén ablakod világa
kis titkokat küld rejtjelekbe zárva.”
Talány ez itt!
Talán egy emberöltőn
át is kifoghat egy vidéki költőn,

hiszen: mivel nincsen mit versbe költsön,
ál-tématár e tippjét kérve kölcsön
fáradhatatlanul fejt, rejtekén zi-
hál, ám végül tudatlanul bevégzi.

Vidéki sors vidéki versbe írva:
a mindenségről mindhiába írna,
meg nem leli a költemény a tárgyát;

s lehet pácolva szonett-formalinba,
e művi minta itt maga a kripta,
a csend. - Hiába rakja rá a trágyát.

Képkkeret

Kilencszer pont tizenkét cm
(a képen éppen átkarolva téged
füledbe súgom, hogy..., de már nem érted,
s köröttünk:): Képkkeret! Hát ennyi fért el,

ezt őrzi belőlünk ez antik ékszer,
amelyben annyi pillanat, kis élet
a halhatatlanság vágyával égett,
amint mi itt, egy megbotlott igével.

Centikre mérve hát, ami marad u-
tánunk; s még gyertyacsonk, boritta damaszt,
megannyi meddő messiási adu,
s kávéskanálnyi remény rőfnyi malaszt-

ra.

Hol az a szó? - Nem jön már a számra.
Titkunk tőlünk titkolja el a ráma.

Kántor Zsolt

Mennyi vízcsepp (és szerep)

Emlékeztetni nincs idő, olykor a legnagyobb baj a nosztalgia,
visszavet, ellustít, lenyel és oda az egész örömkészlet.
Nézzük például a rezignációt vagy a melankóliát vagy akár az önsajnálatot,
mind egy töről fakad, mint bódító illatok (fahéj, fenyő, ópium),
s mind hamis, mert mámorít, elaltat; feltart a busongás, Uram,
hagyj néha ujjongani is, mégha nincs is okom rá,
egy kicsit élni szeretnék, ha engednéd,
és bocsásd meg bűneimet és műveimet, s előre oldozz fel
tervezett vétkeim alól is, mert a tied vagyok,
helyetted élem át azt a sokszínű poklot, amit mások élvezetnek neveznek,
belehalni is képes vagyok, (mibe is?),
.....a lét két részegség között a józanság....és rettenetes minden,
az alvás is faj már, hisztérikusan vigyázunk ama megkívánt tartásra
amely azután szépen szétesik.....
a tehetség által a kegyelem elveszíthető....
igen? de hidd el Isten! a nagyotmondás mögött néha valójában
(olykor) igazi nagy dolgok vannak (persze ezek is szereplések)
de jól esik játszani az életünkkel akkor érezni hogy a mienk
micsoda tér mily aura a félelem! iszonykupola borul a csillagokra
fertőző sugarakban fürdetem az arcom
éjjel
.....Benőtt elfoglalt helyek tárulnak fel álmaim mélyén
kies parkok az abszolút időtlenségben
van egy pillanat amikor minden öntörvényű
és egy

Egész, így, van

Volt rólam egy ilyen nagyon kitűnő valami, nemrég, műfajban, mint én Kántor Zsolt könyvéről, és azt mondhattam: egész így van, csak az egész nincs így. Megtanultam: ha könyvről írsz, írd le, mi van benne, s ha marad hely, hát hogy mit is gondolsz még róla. Próbáljuk meg, ahogy T. S. Eliot kb. mondta, te meg én.

Századunk - mi az? - ellenelégiját Eliot, Kafka és Szép Ernő kezdte el, nyilvánvalóan a Rilke-utáni periódusban. Kántor Zsolt azért tartozik e kötetével az én mostani legkedvesebb költőim közé, mert variációt tud az alaptémára. Ritkaság ez. Legtöbben csak variálják az ugyanazt. Az önazonosság kínos emlegetése és a nyelvfilozófia, mint ellenállás: visszaüt az ilyen, is, és átka lesz a spontán kifejezésnek. Miközben elvont, Kántor Zsolt költészete az érdekes konkrétság terében mozog. Sorról sorra olvasva olyan szellemi izgalmat kelt profiban is, mint a könyv 41., 42. és 53. oldalán lelhető főműgyanus darabok; így jelzem csak a dolgot, tessék magát a könyvet olvasni.

Mivel a könyv anyaga homogén és tömör, kiemelgetni sorokat is, „gondolatokat” is nehéz; eleve meggyalázása már a költészetnek, ha a kritikus gondolatokat emleget. Mégis: pl. A vágy lélektana c. vers indítása azonnali tovább-fűzésre indíthat minket, kontrázhatunk, elmélyedhetünk, nocsak!-ot kiálthatunk, meg vagyunk mozgatva:

„A boldogságot megszokjuk. Csak utólag jövünk rá,
hogy az volt. S mennyire tudjuk: nem létezik.
Csak emlékek, visszapillantások, deformált múlt.”

Itt tartunk hát továbbra is a „mi is micsoda?” kérdésénél. De Kántor ezt a gertrudesteini „rózsa a rózsa a rózsa...” etc. lendületével mondja, simán, mint aki nem akar elakasztani lényegtelenségeknél. Mert nem a „gondolat” a gondolati költészet alapja, már akkor nem az. Hogy mi az, nincs rá válasz, pontosan ezért igen jó költészet Kántor Zsolté.

Igen jó költészet, sőt, egy kicsit több. És e sorok írója igen boldog, hogy valaha ezt az embert - Kántort - „ún. bemutathatta”. Henry Cecil bajnok-mesteredző Angliából, ő mondja, ugye, meghazudtolva a trénerek szögesdrótmegülő óvatosságát: „legjobb lovam volt...” Nekem két ilyen „lovam” közül Kántor Zsolt lett az egyik legjobb. Az év egyik legjobb kötetének ítélem az Ellenelégiját már 1997 júniusának végén.

Sokan tudnak így írni? Persze, elég sokan „így”. Amilyenek ez a kötet látszik, félrelátszik, amilyené félre-értődhet. Csak éppen: aki szóról szóra végigolvassa, legalább három dolgot lát.

1.) Az elemek szokatlanul gyors váltakozását a vers mégis megmaradó, sima egységében.

2.) Azt, hogy a kijelentések lényegiek, értsd, ily dolgokra vonatkoznak, ezek körül köröznék is, ugyanakkor ezekben döfnek. Tehát kicsit a kör szögesítése...

3.) Nem áztat minket ez a költészet semmiféle mutálással, korszerű „hanggal”, materialitással, vagyis effélék révén nem áztat: hogy ti. valahonnét valahová juthatnánk.

S innen a következtetés: hogy arra kérdez, azt kérdezi „föl” ez a kötet: mire is kérdezzünk? mire „föl” kérdezhetünk? A létezés szót nem kerüli Kántor Zsolt, hát így merem mondani: a verssel létezni lehet ill. kell, erre jó az egész, találkozást eredményez, mert mégis a lét-tér mutációja, „hang”, materialitás, nem zárja ki a jó öreg „valónak” háznyit, ablakformás, terepjárásos akármijét, s mégis a szobában marad, mint Pascal javallaná.

Szép Ernő, Eliot, Kafka: ezek az én e-századi tájékozódási pontjaim. Ha ők azok - ezek -, meg

is feledkezhetünk az irodalomról magáról, lásd. J. A. És Kántor Zsolt úgy feledkeztet bele a költészet nevű ki-tudja-mibe, hogy végig nem a költészetre gondolunk, amikor olvassuk, s ha még egyszer J. A.-t idézem, Kántor Zsolt úton van arrafelé, hogy a nekem oly kedves maiak - Keszthelyi Rezső, Takács Zsuzsa - sorában lássam végképp. De hát ideje - van. Vagy épp ennek van az ideje? Ki lehet oly okos kritikus.

Mondom: az év egyik verskötete lesz ez decemberben is. Amivel nem ódát zengettem az ellen-elégiáról, hogyan tenném.

Kiss Ottó

Különös, föld alatti történések

Augusztus elején több újság is első oldalon számolt be arról, hogy egy dél-alföldi kisváros mellett néhány kilométerre, egy föld alá temetett kastélyromból előkerült az a már halottnak hitt negyven ember, akik valamivel több mint egy esztendővel azelőtt, pontosan háromszázhatvanhat nappal korábban tűntek el. A csoport tagjai tavaly július utolsó napján távozták otthonaikból azzal, hogy a kastélyrom nagytermébe mennek egy előadásra, s hogy néhány órán belül hazaérkeznek - emlékeztettek az egy évvel korábbi történésekre a cikkírók. Az eltűnésekről a helyi rendőrkapitányságra már az esti órákban több bejelentés befutott, ezért röviddel éjfél után két járőr a helyszínre érkezett. A föld alatti kastélyrom egyetlen termében azonban senkit sem találtak. Hajnalban egy nagyobb csoport indult el, hogy átfésülje a környéket, ám a végül kétnaposra nyúló kutatás sem hozott eredményt. Az ügyről még néhány napig írták a lapok, s a csoport eltűnését követő héten a televízió egyik csatornáján kerekasztal-beszélgetést is láthattak a nézők, de a meghívott családtagok és a hatóságok képviselői csupán a már korábban ismert tényeket tudták megismételni.

A csoport rejtélyes előbukkanását követően a rendőrség képviselője nem kívánt nyilatkozatot adni, az eltűntek pedig, akik épen és egészségesen kerültek meg, nem értették, miért a nagy felhajtás körülöttük. Közülük többen fenntartásokkal, többen döbbenet fogadták a hírt, mely szerint egy esztendő telt el azóta, hogy lementek a föld alatti kastélyrom nagytermébe S. F. művészettörténész előadását meghallgatni. A csoport tagjai több interjút is adtak, ám azokban csupán arról számolták be, hogy az előadás elhangzását követően, amit S. F. művészettörténész helyett végül az egyik fiatal képzőművész tartott meg, elhagyták a kastélyromot.

Az ügy rövid időn belül ismét lekerült a lapok címdaláról, és néhány nap elteltével a tévé és a rádió hírműsorainak éléről is. A rendőrség azonban a szokásos eljárást követően pszichiáterek segítségét kérte, akik a csoport tagjait hipnotikus állapotban is meghallgatták a történekről. Az eljárást a szakemberek és a hatóság a nyilvánosság teljes kizárásával folytatta le. A sajtót csak hetekkel később informálták, de a rendőrségi közlemény eredménytelenségről számolt be. Most a szakemberek által rögzített hanganyag segítségével, illetve több hónapos kutatómunka eredményei alapján próbáljuk meg rekonstruálni az eseményeket.

Több, egymástól független forrásra támaszkodva feltételezhető, hogy a kastélyromot ötvenegy esztendővel ezelőtt takarta el a domb. Hogy a több ezer tonnányi föld hogyan került oda, hogyan temette maga alá a romot, vagy akkor még ép kastélyt, nem tudni. Egy biztos: a laikus szemlélő nehezen talál rá a föld alatti kastélyrom néhány éve épített apró bejáratára. Tavaly július utolsó napján S. F. ötven év körüli művészettörténész harminckilenc fiatal képzőművészt vitt le a kastély bejárat melletti nagytermébe. Előadás-sorozatának egyik óráját kívánta itt megtartani. A vakolatlan téglafalra már korábban vetítövásznat akasztott, s gondosan elhelyezte a diavetítőt is,

így amikor a fiatalok elfoglalták helyüket a magukkal hozott ülőalkalmatosságokon, minden bevezető szöveg nélkül megkezdhette a diaképek vetítését. Az első felvételen egyik tanítványa, V. A. pontosan egy évvel azelőtt festett olajképe volt látható. A címe: Elohimtól Elohimig. A kép tizenkét fázisban mutatott egy bohócképű figurát. Az első és az utolsó fázis, az apróbb eltéréseket figyelmen kívül hagyva, megegyezett. A közbeeső szakaszok bohócképű figurája - V. A. és S. F. szavaival nevezzük Elohimnak - egy-egy fázisban is jelentős metamorfózison ment át, olyannyira, hogy hatodik megjelenési formájában már nem is emberi lényre, inkább egy medúzaszerű valamire hasonlított, de a végére, a tizenkettedik fázisra mégis visszatért eredeti önmagához. S. F. elítélően beszélt az alkotásról, de ezt olyan árnyalt eszközökkel tette, hogy még az alkotás készítője, V. A. is hajlott elfogadni érveit, bizonyos fenntartásokkal.

A második és - S. F. eredeti elképzelésével ellentétben - egyben utolsó diakép egy fényképfelvétel volt, mely a kastélyromot takaró dombot ábrázolta, bal szélén az apró bejárattal. A fotó nyáron készült, a fák lombjának színe és a fű zöldje uralkodott rajta, kiegészülve mindez a kép előterében lévő virágok színorgiájával - amint azt S. F. művészettörténész is mondta.

Amikor S. F., szokásához híven, egy hosszú, már-már követhetetlen körmondatba kezdett, akkor történt meg az első valószerűtlen esemény. Először V. A. vette észre a változást. A diakép előterében a virágok elhullajtották szirmaikat és száradni kezdtek. Ezzel egyidőben a felvétel jobb szélén a fű foltokban sárgult, a fák lombjai pedig elveszítették zöldjüket. V. A. megdörzsölte a szemét, még egyszer jól megszemlélte az immár önálló életet élő fényképfelvéletet, aztán a mellette ülőre nézett, aki szintén tágra nyílt szemmel figyelte a vetítévásznat.

S. F. végére ért a körmondatnak. Észrevette a hallgatók nyugtalanságát, de annak okát csak e lélegzetvételnyi szünetben értette meg. Madárcsicsergést hallott a háta mögül, a vászon felől. Megfordult. Ekkor a fényképfelvételen már sűrű pelyhekben hullt a hó. Döbbsen meredt a vetítévászonra. Ott a hólepel néhány másodperc alatt eltűnt, virágok nőttek ki a semmiből - S. F. közelről mindezt jól látta -, a fű kizöldült, s ismét hallhatóvá lett a madárcsicsergés.

A művészettörténész hátrálni kezdett, szeme szinte rátapadt a vászonra, úgy ült le a hallgatók közé, hogy másodpercekre se veszítse szem elől a látványt.

Nem telt el sok idő, a fényképfelvétel szélén megjelent a fiatal képzőművészek csapata, élükön S. F. művészettörténésszel, amint együtt haladnak a kastélyrom apró bejárata felé, kezükben székek, pokrócok, mindazok az ülőalkalmatosságok, amelyeken most helyet foglalnak, s zavart tekintettel figyelik a nem várt történéseket.

Amint a vászonon S. F. lehajolt és eltűnt a bejárat szűk nyílásában, abban a pillanatban megjelent életnagyságban a bejárat melletti nagyteremben, mintha akkor érkezett volna, és már onnan, nem a hallgatók közül követte az eseményeket. Amikor S. F. belépett a terembe, azt üresen találta, amin nem is lepődött meg, annál inkább azon, hogy a diavetítő üzemel, s a már jó előre odakészített vászonon egy színes film képei peregnek. A vászonon az előadásra érkezők sorra bújtak be a szűk nyíláson, s amint ott egy-egy hallgató eltűnt a domboldali üregben, abban a pillanatban megjelent S. F. mögött, a bejárat belső nyílásánál. V. A. utolsóként bújt át az üregen, így a terembe is utolsóként lépett, akkor, amikor már S. F., illetve a hallgatók nagy része helyet foglalt. V. A. megvárta, míg a fiatal képzőművészek elhelyezkednek a székeken és a pokrócokon, aztán a diavetítőhöz lépett, egy pillantást mért a hallgatók között helyet foglaló S. F. ötven év körüli művészettörténészre, laza mozdulattal kivette a vetítőtől a fényképfelvéletet, s egy hosszú, már-már követhetetlen körmondatba kezdett.

Az, hogy a fent leírtak miként történhettek meg, a hipnózisban készült beszámolókból nem derül ki. Azonban az érdekes lehet, hogy röviddel az események után az előadáson részt vevő hallgatók néhány tagja A Művészet Ideje Képzőművészeti Társaság néven csoportot alakított. A nyolcfős társaság vezetője V. A. lett. A csoport megalakulásáról szóló információ tőle származik, ám ezen a tényen kívül csupán annyit volt hajlandó elárulni, hogy dolgoznak, s hogy a nagyközönség előtti bemutatkozásuk a föld alatti kastélyrom nagytermében lesz.

Nagy Mihály Tibor¹

Csontváry éjszakái

A hófehér, a szénfekete ló,
a körberingó, lassú éonok,
millió év, szélverte kék homok,
a mozdulatlan áradású tó,

Mária-kút tükrén törik a kép,
Mária-kút tükrén íródik új,
a horizontra bolygók árnya hull,
kítárja szirmait a messzeség,

a szem, a forgó gömbtükör körül
transzformált ég, hétszín energiák,
kitágul, ponttá szűkül a világ,
a lélek mély s magas között röpül -

madár, ha száll, tündökletes madár!
(A senkiért is tűzbe menne már...)

Sohasem Őt

L. Z. emlékének

Szemedbe néz szelíd tűzű szemével.
Te bárki mást szeretsz, sohasem Őt.
Gyanútlan alszol - Ő örökkön éber,
mert tudja jól az elkövetkezőt.

Halállal él. Ha szeretőt ölelne,
mezítelen szeretkezik a késsel.
Újjászületve, újra megtöretve
fekete lángú éjszakában ég el.

Varázsos fényű csillaghatalommal
nevel világgá mustármagnyi kint.
Elfutna bűvös dízelmozdonyokkal,
összevissza vérezi a sánt.

Nem írva semmi testamentumot,
belátja, amit szíve sem tudott.

¹ A szerző a békéscsabai Ifjúsági Ház és a Tevan Kiadó által meghirdetett irodalmi pályázat első helyezettje volt 1997-ben

Mondj igent

Az este lassú szirmai fölött
repül az ég, a csillogó bogár.
A perc a kétes éjszakába lök.
A hallgatás sötétje visszavár.

A suttogó szelek meséiben
magára ismer álmosan a táj.
Szeretkezik az éj zenéivel
a lomb, a fű, az ellazult határ.

A mozdulatlan zsibbadó rögök
hideg szíve az elmúlásra éhes,
a múlt idő a biztos és örök,
hát mondj igent az éjszakára, édes,

a mély, a messze és magas között
fogadjon el szorongó ösztönöd!

Rott József

Ha denevérszárnyon az éj...

A vénasszony szürkére mosott, valaha fekete szoknyában foglalatoskodott a tornácon, kopott, szőrhullató bekecse kirajzolta csontos vállát, szorosra kötött kendője, leszegett álla makacsságra vallott. Mindig sietett, de nem az elmúlás közeledtét érző nyűgösséggel vagy bármiféle más bizonytalansággal, hanem a vérré vált megszokással, miszerint minden egyedül úgy helyes, ahogyan a saját kezével elrendezi. Gyökeres ellentéte volt az örökkévalóság szellemében falazott, sárgára meszelt kőháznak, mely a Templomtérré néző ablakszemeivel erőt sugárzón, elmozdíthatatlanul tekintett a jövő elé. Hatvanegynéhány esztendejük részben egymás istápolásával telt fagyban és gyümölcsérlelő napsütésben; Sustorgó Zsuzsánna maga festegette a nyeles meszelővel, miután visszakerült az apai házba magzattal a hasában, sorrendben a harmadikkal, hogy aztán még hárommal adózzon a fonnyadó fenyőtűktől illatos, agyagos földnek, mielőtt világra hozza egyetlen életképes gyermekét, azt a lányt, aki aztán unokával ajándékozta meg. Természetesen lánnyal, mert úgy szólt a Csobolyó völgyéből kiebrudalt cigányok átka, hogy ne akadjon férfiember, aki előrkölhetné a falualapító Ó Kristóf szilaj, hajlíthatatlan természetét.

A sors akarta-e így, vagy valóban fogott az átok, Ó Zsuzsánnát, azaz, ahogy a falubeliek nevezték a háta mögött, Sustorgó Zsuzsánnát nem foglalkoztatta, talán el is feledte az idők folyamán. Egyedül abba nem tudott beletörödni, hogy az apja halála után Röth Árpád kezébe jutott a bánya. Járt a falut fekete ruhában, és sutyorgó beszéddel félrevonta az asszonyokat az árnyékba, ám azok semmi furcsállni valót nem láttak abban, hogy Ó Kristófért éppen az adásvételi szerződés megkötését követő napon nézett le a teremtő; mind azzal volt elfoglalva, jut-e a férjének munka az új bányatulajdonos jóindulatából. Zsuzsánna asszony látszólag beletörődött a közönyükbe, hanem a fekete ruhát magán hagyta a gyászév leteltével. Múltak az esztendők, teste zsugorodásnak indult, bőre megfonnyadt, arca elcsúfult, sokan már eltemették gondolatban,

ám háborgó lelke elégedett lehetett a szikkadt otthonával, mert Sustorgó Zsuzsánnát még a hűdések, nyavalyák is elkerülték; a kerti szerszámok hozzákoptak inas kezéhez, sűrű szövésű fekete ruhái átvették teste kesernyés szagát, és elvástak, hogy ne húzzák a föld felé, szalmazsákja vacokként őrizte teste lenyomatát. Atyafiai, komaasszonyai lassanként mind koporsóba szálltak, csakúgy, mint férje és vérszegény lánya, akik temetéséről már szipogás nélkül gondoskodott, mintha a gyakori temetőjárás során tartós és mély barátságot kötött volna az elmúlással.

Egyetlen rokona Rozália, az unokája maradt, akit karon ülő kora óta pátyolgatott, táplált és becézett; erőt adott neki esetlen, megejtő mozdulatainak látványa, megneveltette a selypítése, elérzékenyítette és emlékeket ébresztett benne bőrének hamvassága és száradó hajának illata. Kitanított, miközben végigdideregte a teleket, tovább hordta elrongyolódott tutyiját, bekecsét, hogy csinosnak lássa és láttathassa; hajnalok hajnalán kelt, hogy fölfűtse a konyhát, mire fölbred, aztán elé tette a süteményt meg a gőzölgő teát. Az ólaknak a közelébe se engedte, tyúkot nem vágott, nyulat nem nyúzott a szeme láttára, s ha leverte lábáról a láb, maga gyógyította füvekkel, balzsamokkal, éjszakákat kuporogva az ágya mellett. Ha kénytelen volt megfedni, a bibliát hívta segítségül, mégis megviselte és elkéséltette a büntetés. Minél több könnyébe és fáradságába került a nevelése, annál görcsösebben ragaszkodott a lányhoz. Rozália úgy nőtt bele az asszonykorba, hogy a külvilág számára mindvégig megközelíthetetlen maradt, és vágyai is éppen csak körvonalat nyertek érzései és képzelőereje földerengő ködéből, miközben nem csupán védence, hanem támasza és gyámolítója lett nagyanyjának: ellátta az állatokat, behordta a tűzifát és kitakarított helyette, sütésnél, főzésnél kéznél volt, nehogy megégesse magát, s éjszakánként fölfigyelt, ha szaggatottá vált a légzése.

A vesszősöprű végigjárt a tornác megsüllyedt kövein, közben a nyitott konyhaajtón fölsozlott a pára: az üvegszemek tükör gyanánt mutatták az alacsony tűzhelyet az állványos mosdótállal, aztán a föltámadó szélben mintha életre keltek volna a tárgyak; a terítetlen asztal és a moslékos vödör az udvar felé lódult, a hímzett falinaptár verdesve búcsút intett nekik, bevágódott az ajtó, és a rezgő üveglapokon megjelent az ereszalji szilvafa mozaikszerű, nyirkos-fekete lenyomata. A vénasszony a zaj okát találgatta, majd fájdalmas arccal ráeszmélt, hogy az üres házból aligha hallhatja a megszokott neszeket.

Lételeme lett a fülelés; az utóbbi hetekben már a legcsekélyebb szöszmötölés sem kerülte el a figyelmét: betoppant a telente közösen használt szobába a ruháskosárral, Rozália kezében megállt a fésű a szárnyas tükör előtt, dermesztő lett a csönd, ő áporodott szagot árasztva kerülgette a bútorokat, száraz leveleket morzsolt le a növényekről, megtörölte Ó Kristóf életnagyságú, aranyozott rámajú arcképét, közben állákon jár, mintha halaszthatatlan közlendője lenne atyjának, a falualapítónak és tárnanyitónak a modern időkről, mire a lány sóhajtva letette a gyöngyháznyelű fésűt, formás derekáról eltűnt a merevség, egész teste megereszkedett, és elindult a dolgára. Belenyomkodta a ruhákat a lúgos vízbe, aztán csizmába lépett, megetette a jószágokat, a friss tojást bevitte a kamrába, vizet húzott az öblítéshez, nem kedvetlenül, csak szótlánul, büntudatos figyelmességgel, arcán a fojtott érzelmű gondolkodás mimikátlanságával; csizmáját keményen odaverte az ajtóban, a víz littyent-lötytyent a vödörben, a bőrtalpát és szegélyét hozzádörzsölte az egyszer már elrozsdásodott, reve alól visszafényesedő vasrácsához, majd fölgyűrte kardigánja ujját, és a megerősödő mécsfénynél alaposan átdörzsölte a szennyest; a völgytorokból fölhallatszott a csilleütközők szakadatlan csattogása.

Haragvó viharokkal folytatódott a tavasz, a szél virágszirmot hordott az utakon, megcsonkította a vénséges gyümölcsfákat; ott áztak a tűzre való ágak a meghajlott fűben, de nem nyúltak értük. Szótlánul kerülgették egymást a házban; Rozália teája reggelente elhűlt az asztalon, az ebédet is érintetlenül hagyta; a vastag falak között szinte pákaként gyűlt a bizalmatlanság szemet, lelket elvakító köde, a szótlanságból edényzörgés és ajtócsapkodás lett, aztán a lány elment otthonról. O korán lefeküdt, figyelte, hogyan tömődnek el a zsalurések az odakint tömörödő sötétségtől, mozdulatlanul feküdt, és hallgatta az egerek neszezését meg a kályhában megroskadó parázs sivítását, talán el is bóbiskolt. Föülült a motozásra, magára terítette nyűtt köpenyét, és lámpát gyújtott, hogy a magányban megérlelt keserűséggel megszemlélje, miképp veszi ki a lány a csatot a kontyából. Rozália megfeszítette a nyakát, dús fekete haja ráomlott a hátára, aztán a szilaj

mozdulatot követően visszazökkent a jelenbe, és szemérmesen folytatta a vetkőzést. Sustorgó Zsuzsanna bármerről közelített, a gyér fényben nem lett okosabb a kapkodó mosakodástól.

Rozália hamar elaludt, ő viszont még sokáig hánykolódott, sutyorgó imával kérte a mindenhatót, hogy terelje helyes útra a lányt, majd ekképp könnyítve lelkén, elszunnyadt. Máskor Rozália csapkodott az ágyban, forgolódott és összefüggéstelenül beszélt, ilyenkor tudta, hogy délután nem lesz maradása. Korán fölkelte, és elkeseredetten csörömpölt a konyhában. Aztán egy napfényes vasárnapon, amikor a templomkerti platánok pattogva hullajtották a kergüket és a verebek civődve röpültek bokorról bokorra, miséről jövet egyszeriben szembesült azzal, ami régóta érlelődött a gondolatai mélyén, csak nem akarta, nem merte tudomásul venni, mert úgy érezte, a fölismerés egyben beismerés lenne, s bűnrészessé válna általa önnön cserbenhagyásának és érzelmi meghurcoltatásának. Értelmet nyertek előtte a rokolyavasalással, hímzéssel és szalagok vásárlásával eltöltött órák, amikor a Szomjas Vájárból kilépő rabiátus, veres arcú, veres szakállú férfi elkarolta mellőle Rozáliát.

Csökönys, könyörtelen embernek tartották a bányában, aki, ha a sors úgy hozza, előbb üt, s legföljebb utána kérdez, bár erre ritkán kényszerült vagy talán soha: dühösen és ittasan gutautésszerűen vérbő feje, érdes hangja és hadaró beszéde, kusza vörös szakállja elijesztette vagy legalábbis megfontoltságra készítette az izgága ifjoncokat meg az erejükre büszke, ám elkényelmesedett, korosabb bányászokat. Nyers tréfáit képes volt a kegyetlenségig fokozni; asszony, csillés nem maradt meg a közelében.

Amin józanul nevetett, borosan vagy kimelegedve a csákányolástól, mindjárt felbőszítette. Nem bírt beletörődni, hogy míg inszakadtáig ostromolja a szénfalat a fullasztó poresőben, addig a vaksi igásló, ha kihallja a láncsörgésszól, hogy eggyel több csillét akasztottak mögéje, megtorpan, s mindaddig nem hajlandó elindulni, míg meg nem szabadítják a fölösleges tehertől. Bordafával akarta jobb belátásra bírni; visszhangzott a vágat a nyerítéstől, ám a zömök, öreg ló egy tapodtat sem mozdult előre. A kasba lépve Perák már röhögött ugyanezen, s arról győzködte Ropoli papát, hogy fele annyira se zihálna, ha legalább negyedannyi esze lenne, mint a lovaknak. Bár még innen volt a harmincon, egyszer már az aknászságig vitte, ám egy sosem tisztázott eset miatt maga Róth Árpád fosztotta meg a rangjától.

Visszakerült a fejtésbe, vaskos humora újabb árnyalattal gazdagodott. Egyszer kövekkel megrakott csillét emelt le az alatta nyöszörgő küblisről, majd hátat fordítva hagyta, hogy a futva érkező fejtésiek fontoskodva hordágyra fektessék; máskor a pusztá hátaival tartotta meg a megszakadó főtét, míg alá nem dúcoltak. Jövesztés, ácsolás közben kiült ábrázatára a megerőltető, lélekjelenlétet és határozottságot követelő munka ádáz gyönyörűsége: egyszerre rombolt és épített, uralmat érezve a bánya fölött.

Ahogy leszállaskor makulátlan arccal, úgy kiszállaskor elgyalázott gúnyában, varjúfeketén is az elsők között csörtetett, s olyat taszított a meggondolatlanul eléje furakodókon, hogy azok azt se tudták hirtelenjében, hogy a lebuszkázó sisakjuk után kapjanak-e vagy a lámpájukat markolják görcsösen. Így volt az első siktája óta: a napszínhez közeledve nőttön nőtt a kedve, és erősebbnek érezte magát, mint munka előtt.

Még a megfeketedett ácsolatot látta a karketrec körül, és surrogott a vastag -acélsodrony, amikor a tisztuló levegőbe belevegyülő erdők illatát meg szekéruktak porát érezve megállapította, hogy vakítóan süt a nap. Elenyészett a lámpák fénye, a lábuk elé csattant a lengőpad, és kiléptek a bányaudvarra; feledhették a vágatok áporodott levegőjét, zajt, port és sötétséget. Ha valakinek, hát Peráknak nem volt sietős hazafelé; egyedül lakta kolóniabeli házát, vendégeket nem fogadott, a szegletnyi udvart elhanyagolta, jószágot nem tartott.

A Szomjas Vájár koszos ivója, mely az utcai ruhás vendégeknek fönntartott söntéssel ellentétben egyetlen szőlővel körbefuttatott féltetőből és néhány könyöklőből állt. Perák berúgta a lécajtót, és a csapláros máris töltötte neki a nagyfröccsöt, ő meg bagólet seccintett a kőre, harsányan tréfálkozott a betérőkkel, szénporos arcából kifehérlő szeme villanását gyors mozdulatokkal kísérte; fölajtotta a fröccsöt, újért koppintotta a poharat, s fennhangon nevetett a félrehúzódó, rátarti felügyelőkön.

Rozália ilyen faragatlannak ismerte kezdettől fogva, már-már otrombának, az érzékenysége és

szeszélyesség legapróbb jele nélkül, mégis vonzódott hozzá, borzongva, megmagyarázhatatlan módon. Odaadta magát, mintha elvesztette volna az akaratát, aztán olyan szenvedélyesen ölelt vissza, hogy Perák megmeredt egy pillanatra, és fürkészve az arcába nézett.

Mindenért a férfit tartotta felelősnek, ő csak bandukolt mellette az estike és a fonnyadó széna illatában, föltétlen ragaszkodásában az önfeláldozásra is készen; öleltek erdőszélen, holdfényben, kazlak tövében. A hetek múlásával kiolvasta az útjából kitérő emberek szeméből, hogy Perák féktelensége őt is védelmezi; bátorságra ébredt, és sötét este, a temetőkapuban vetette magát a karjába, ruhájuk ronggyá ázott a fákon, bokrokon kopogó esőben. A férfi nevetve ölelte, majd az ölében vitte át a patakon, átemelte a kerítésen, s betette a szobaablakon a hortyogó vénasszony mellé.

- Fürgén! - intette Kalapos Rusoránt a kapuhoz.

A kolónia koldusa kikecmergett az árokból, és port kotorva a mankójával meg a kacska lábával, átvánszorgott az úton. Seszínű haja, mint egy többször megázott, hosszúszerű kucsma, csimbókosan meredezett; ványadt ábrázatát borosta uralta, vérágas szemével laposan pislogott.

- Szólt?

- Cudar jó füled van - röhögött Perák - Elmész a Szomjas Vájárba, és megkérdezed a csaplárostól, miért zárt be! Itt van pénz.

- Ezzel mit?... - csodálkozott a gúnyját porolva.

- Iszol egy fröccsöt.

Szánalmas kapkodással elindult, nehogy Perák meggondolja magát.

A nap tüzes sugarai uralták a völgyet, átsütöttek a fák koronáján, árnyék alig látszott. A magasban fecskék vadásztak, fehér mellényük üdén virított a fakókék égbolton. Perák megvárta, míg a koldus befordul a sarkon, aztán vasalt ruhájában a bögrecsárda felé indult, a sikátorban pucér kölyköket látott, jöttére alábbhagyott a lárma.

Leült egy padra Mohásék lugasa alatt, háttal a csöndesen iszogató parasztgazdáknak. Mohásné halványsárga bort hozott föl a pincéből, lecsapkodta előtte a kettéhasított farönkből ácsolt asztalt, s már sarkon is fordult. Töltött a poharába, a bor összehúzta a nyálát, és megkívántatta vele a cigarettát. Az ujjai közé fektette a papírt, hüvelykjével behajlította, rácsipentette és eligazította a dohányt, majd megnyálazta a papír szélét, összeragasztotta a cigarettát, aztán a mutatoujjával óvatosan a tenyeréhez verte.

Kalapos Rusorán botozott be a kapun, borostái között apró ereken csorgott le a veríték.

- Lakodalom lesz - lelkenedett. - Multság!

- Kié?

- A magáé.

- Nofene.

Rusorán zavaros tekintete megakadta boroskancsón, mankóját kényszeresen emelgette. A lugasban darazsak zümmögtek, félérett szőlőfürtöt találtak a fejük fölött, azt kerülgették.

- Fröccsöt nem kaptam...

- Nofene?

- Bezárt a...

- Akkor hogyan beszéltél vele? Kalapos, ne ravszkodj, nem tudsz átverni!

- Skuló mondta.

- Te meg hittél neki?!

A koldus összerezzen.

- Veszélyes játékot üzöl, Kalapos! Mi lesz, ha mégsem én esküszöm? Bele akarsz rángatni a kalamajkába?!

- Ajaj! - nyöszörgött gyámoltalanul. - Mit tegyek?

- Add csak vissza gyorsan a pénzemet!

Kalapos Rusoránnak, akinek sosem volt kalapja, éppen innen eredt a csúfneve, megremegett a szája, méltánytalanul tartotta a döntést, szólni akart, ellenszegülni, aztán mégis átadta a zsebmeleg garasokat.

- És miért evett ide a fene? - faggatta Perák.

- A koldus hangja sírósra váltott.

- Meginni a fröccsöt...

- Bolond vagy te Kalapos, nem szomjas! Hogyan fogsz inni, ha ideadtad a pénzt?

Megvakarta a fejét, a parasztgazdák fölnevettek a túlsó asztalnál.

- Mondom, hogy bolond vagy! De ha már elpuskáztad a gazdagságot, zörgess be a menyasszonyhoz, ott kapsz inni.

- Ki az? - vidult föl nyomban.

- Eredj, Skuló megmondja.

A lakomát Sustorgó Zsuzsánna tornácán ülték körbe; a férfiak ingujjasan is kimelegedtek, az asszonyok vállra eresztett kendővel, az asztal fölé hajolva beszélgettek. Marda cigány a göcsös szilvafa alatt húzta a nótát, Kalapos Rusorán részegen hortyogott a fűben, a konyhából gőzzel keveredve áradt a fűszeres sülték és sütemények illata.

Zsuzsánna asszony szerette elnézni az étkező férfiakat, már gyermekkorában is megállt, ha délidőben falatozni látta Ó Kristóf malteros, kőporos gúnyájú építőmunkásait a fal tövében ücsörögve, és elgyönyörködött az erős állkapcsok mozgásában meg a magabiztos mozdulatokban, ahogy meg-megvillanó bicskával eltakarítják az ölükbe kiterített kendőről a kenyeret, szalonnát, ám abban, hogy melléjük telepedjen, meggátolta a szemérmesség, ahogy gyerekkorában is elfutott, ha a pallérok nevetve feléje kínálták az ujjuktól foltos szalonnát. Most pont a fiatal párral szemben jutott hely a számára, s ameddig az illendőség feltétlenül megkívánta, ülve is maradt, gyűrögette az asztalkendőjét, minduntalan a konyha felé sandított, majd szabadkozva fölállt, hogy segítsen a leves tálalásában, és bárhogy kérlelte Rozália, nem volt hajlandó visszaülni.

Görnyedten, rongyba csavart tenyérrel hordta a tüzes tálcákat a párolgó süttekkel és köretekkel; tiszta, keményített ruhája akadályozta a mozgásban, kipirult, elfogyott a levegője, s amikor senki se hiányolta, letelepedett a konyha sarkába pihegni. Később csirkecombokat, sült krumplit tett egy bádogtányérra, savanyút rakott melléje, az egyik combot kicserélte szárnyra, lenyalta az ujját, és kicsoszogott a fa alá.

A cigány azonmód letette a hegedűt

- A gondolatomba trafált, nagysága!

- Addig se ricsajozol nekem.

Fordult volna vissza, ám erős ujjak fonódtak a karjára.

- Magának kellett volna férjhez mennie - kiáltott rá Perák zsíros szájjal.

A céltudatosság leghalványabb jele nélkül szemlélte az asztalt, valami mégis rendre a villáján akadt, most éppen egy féltenyényi libamáját gyűrt a szájába.

- De... - s megemelte mutatóujját -, ami késik, nem múlik!

Sustorgó Zsuzsánna előtt magát az ördögöt formázta a vörös ábrázatával, szakállával és kurtán göndörödő hajával. A családi hagyományokat és szokásokat sárba tipró ellenséget látta a férfiban: míg neki, mondhatni vérrel örökölt tulajdonsága a tűrés és önmegtartóztatás, s mindennél előbbre való parancs, ember, jószág ne szenvedjen hiányt a közelében, és a családban betegség, a kertben pedig gyom ne üthesse föl a fejét, addig Perákot csupán borozni, s mert jobb szó nincs rá, zabálni meg bagózni látta. Tegnap is mindenki az esküvőre készült volna a helyében, ő meg átjött foltos gúnyában fát hasogatni, persze a cigaretta végig a szájában lógott, veres ábrázata csak akkor rándult meg, amikor lesújtott a baltával.

A felkarját tapogatva ücsörgött a sarokban; a négyféle rétest már föltette az asztalra, csakúgy a töpörtyűs pogácsát és a krémet; elragadtatott sóhajokat hallott, valamelyik szomszédasszony dicsérte, Marda krákogva vizsgáztatta a húrokat. Sustorgó Zsuzsánna majdhogynem reszketett a konyhában megszorult, rekkenő meleg ellenére, agya lázasan járt, de cserbenhagyták a szavak; emlékképek kavarogtak előtte, szédült, innia kellett egy korty vizet.

Hányszor belekezdett, hogy elmondja Rozáliának, miképp éltek annak idején! Édesebb volt számára az apja pipafüstje a főzött csokoládé és a tömjén illatánál, megbújt a zugban, hogy érezhesse, s némán itta magába a felnőttek beszédét. Ó Kristóf a házon belül sosem emelte föl a

hangját, kellemes baritonja többet ért a messziről hozatott gramfonlemezeknél. A közös étkezések alkalmával mindőjüket végigkérdezte az iskoláról, játékról, boltról, háztartásról, és elégedett, ám alig észrevehető bólogatással nyugtázta a válaszokat, szalvétájával meg-megérintette keskeny ajkát. Béres, aknász, kőműves nem léphette át a küszöböt; a tornác végében várták, hogy végezzen a reggelivel, és szabályosan jelentettek neki, amikor fényes csizmában, testre szabott ruhában megjelent. Időnként asszonyok jöttek, zokogtak, rimázkodtak, a férjüknek akartak munkát vagy segílyt betegség, haláleset miatt. Ő mindig végighallgatta a panaszukat, ám a legkritkább esetben tett ígéretet, mégis megnyugodva távoztak. S ahogy Ó Kristóf percről percre beosztotta az idejét, s ahogy garasról garasra elszámoltatta az embereit, úgy épült be fokról fokra, mindenféle ígéretés nélkül a Csobolyó völgye a keze nyomán. A tárnásról mélyművelésre áttért bányában már százötvenen dolgoztak, ugyanazok a borostás, bagószagú férfiak, akik mindaddig elnézték, hogy imitt-amott szinte kifordul a feketeszén a hegyoldalból, ha belevágják a csizmasarkukat, ám annál nem jutottak többre, hogy telente néhány kordéval hazahúzzanak belőle. Ó Kristófot országgyűlési képviselők látogatták, s noha nem tett rá célzást, könnyű volt kitalálni, hogy a támogatását akarták megnyerni: ilyen délutánokon végiggomolygott a házon a bódító pipafüst, s még utána is sokáig érezte, ha odanyomta az orrát a függönyökhöz. Nővére szomorú, gyötrődő Liszt-darabokat zongorázott a születésnapján, ő hősies mosollyal fogadta az ajándékot, majd megölelte tüdőbeteg lányát. Anett! Te aztán megismerted a szenvedés minden értelmetlen fokozatát, legfőljebb pillanatokig hittél a menekülésben, hogy utána még inkább szavadat feledd...

Fölállt, elhajtotta a levágott süteményszéleken rajzó legyeket, majd megkapaszkodott a tűzhely vasában; forrónak érezte, holott nem égett a tűz. Rozália szökkent be az ajtón, és homlokon csókolta. Ekkor hallotta meg, hogy a násznép már nótázva a kapu felé tart. Kitotyogott a tornácra. Az esthomály alattomosán kúszott elő a völgy mélyéből, az első denevérek most kaptak szárnyra.

A násznépet Marda vezette; vadul rángatta a vonót, a félkegyelmű Pecsics fedőket használva cintányérnak, vigyorogva kísért a térről, Rozália belekapaszkodott Perákba, a férfiak nótáztak. Leghátul Kalapos Rusorán botozott, sálja, melyet télen-nyáron hordott, a zubbonyzsebéből tekergőzött elő.

Sustorgó Zsuzsánna leszedte az asztalt, az ételmaradékot belekaparta a moslékos vödörbe, begyűjtött, hogy vizet melegítsen, de a tűz szításától megszedült, kénytelen volt bemenni a szobába. A behúzott zsaluk mögött kellemes volt a levegő, a legyek sem röpködtek, elfeküdt az ágyán. Szürke fátyol ereszkedett a szemére, agyára, és üszkös tuskóként zuhant az öntudatlan álom veremfekete mélyére.

Újházy László

Menekülsz,

s birodalommal lesz benned
az az édes réműlet,
melyben kilométereket futhatsz meggyőződésed felé,
örömd csiganyomon követ
lángoló virágerdők közt
az örökkévalóságig

Itt vagy? jössz, megérkezel,
leülsz velem szemben,
s megkönnyebbülésed fellegeivel
gondjaim elől eltakarsz

Fekete vasárnap

Ez itt a hangok reggele,
ez a zöld szörnyeteg.

Egy konzervdobozban
holt lelkeket sodor a szél,
esőelmosta nyaralások porát
és szerelmekét.

Elvirágzott pitypangok,
sárga üvegbúrák
az esteli utat
világítják,
s alvilági csönd megy hazafelé
sikítani.

Attól -félek,
hogy ma semmitől se félek.
Nézem a sötétet.

Élek.

Vers hazánkról

Szavak? Holdudvarok.
Fakult képek mélyén a legenda.
Ha csoda történne (véletlenül),
az erdők kizöldülnének.
Nohát most a képek - ha szentek is -
nem erről mesélnek.

Vörös köd van, némul a szánk.
Pedig nyelvünk, hazánk csak egy van,
mint édesanyánk.
Tudjuk, hogy nem bántani kellene -
de majd ha nem lesz, jut eszünkbe,
mennyit vétettünk ellene.

GreCsó Krisztián

Nyolcvan év csend

„Hajnalban megy egy vonat Pestre”

Ez egy olyan történet, aminek nem lehet a végére járni, ennek a történetnek nem lehet a végére járni, mint mikor tévé előtt ragad az ember, narancsot bontanak, hosszú utazás alatt, hagymát rágnak, a hosszú utazást mindig rövid utazás követi, rövidet a hosszú visszafelé, narancsot sem bontanak, se hagymát, és ablakból nézve még nem érez jó érzést az ember, nem érez, ha leszáll sem, az odahagyottakra gondol, egy felesleges betűre a fontosabbak naptárjából, játék jut eszébe, nem örül még a saroknál sem, mert nem tud a történet végére járni, azt a percet keresi, aminek az induláskor lett vége, kételkedik: az elmaradtak idejét hová lehetne illeszteni, hiába van zárva a bolt a sarkon, hiába, ha nyitva is lenne, mert a hazajövők csak másra tud tyúkkal száll fel a buszra, mert nénik veszik meg a nénik tyúkjait, ezerarcú-egylényű¹ nénik a tyúkjaikkal oda-vissza, oda-vissza, megismeri a kotlósokat az ember, és hárman-négyen megint a tévé előtt ragadnak; ha a szél nem fújna, ha a szél nem fújna, de hát le kell számolni már végre ezzel a tavalyi széllel, hiszen elmaradásaink vannak, senki sem tud elszámolni, lyukas fogaival és repedezett tenyerével, kinek jutna energiája közös dolgainkra, ki sejtetheti, mi várja a hazajövőt a házban, keresni kezd, hová tűntek azok a dolgok, amik nem voltak fontosak, hová vesznek el a lényegtelen darabok, legalább azzal igazolhatnánk egy hetet, legalább azzal megmagyarázhatnánk, hogy már egyszer ezt a fenyőfát feldíszítettük, már meglocsoltuk a lányokat; ha nem kapcsolom be, magam látom, magad látod - mondja a mama, magam: a tévé pihen, fekete-fehér az adás, az élő adás fekete-fehér, bekapcsolom színes, az öregek miatt van a baj, ez bántja a hazajövőt, az öregek nem tudják igazolni a hetet, az öregek egymást sem tudják igazolni, miért nem emlékeznek az öregek az öregek halálára?, ezért nincs alibijük a betegeknek se rá; az úr nem szarik, ha a paraszt nem vet, az úr nem szarik, nem eszik, ha nem vet, parasztok meg elfogytak, szarnak is vetnek is mégis valakik; minek rágja meg, kinek ki nem nézik szájából a falatot?, minek eszik, akitől nem sajnálják ezt se?, ha morognának legalább, talán három nap derengeni kezdene mégis valakinek; a jó műsorokat lehet szeretni, a barátságos műsorokat felhangosítani; minek nő a hangszálla test?, füllel, szemmel békén megél nyolcvan év csendet az ember; aki nem tudta most elhinné, hamarabb az egész végére járni, hiszen nem hiányzik az senkinek, amiről nem tud.

1 Weöres Sándor: A vers születése

Készülődés a vízjeleken túlra

Grecsó Krisztián: Vízjelek a honvágyról

Grecsó Krisztián könyve igazi első kötet. Annak minden ígéretével és kereső izgalmával, de minden esetlegességével és zsákutcájával is. Az első könyv külön műfaj. Arra való, hogy aztán az embernek legyen mit megtagadnia, mit kijavítania. Így járt még Rilke is, Ady is, túl korán léptek a nyilvánosság elé. Ha persze a nyilvánosság elé lépni tényleg csak akkor nem korai, ha már van valóban egyéni hangunk, költői eszköztárunk. Tehát Grecsó is korán jelentkezett volna? A rilkei értelemben igen, ám mégis nagyon izgalmas ennek a megnyerő személyiségnek, ennek az ígéretes költőnek a hangpróbáit, útkeresését figyelni.

Grecsó Krisztián érdekes kompozíciós ötletet alkalmaz kötetében, versei ábécé sorrendben követik egymást. A véletlennek ez a formálásban való alkalmazása arról tanúskodik, hogy a versek bármennyire is hasonlítanak egymáshoz, egyelőre nem követnek belső, őket egymással összefűző logikát, ezért egy külső szabály szerint egymás mellé tehetők. Ez a sorrend persze nem helytelen, de nem is helyes, mert tetszőlegesen megváltoztatható, másikra cserélhető, ahogy sokszor a versszakok is egy versen belül. A részeknek még viszonylag nagy az önállósága, nem vonzzák és taszítják egymást pólusaikkal. A lírai anyag és a lírai személyiség láthatólag megformálás alatt állnak, fölállványozott városba invitál minket kötetében a költő.

De vitathatatlanul egy készülő költői világról van itt szó, ami még ritkán tud egész verseket érvényessé tenni, de szinte minden darabban akadnak remek sorok, versszakok. Ezzel a kettősséggel a szerző is pontosan tisztában van, hiszen azt írja a kötet fülszövegében: „A lírai és a valódi én közben a tudásért vagy tán az identitásért eped, de végül mindig a töprengés marad. Így csak vízjeleim vannak. A honvágyról.” Mi már akár ennek az önjellemzésnek a pontossága és ébersége láttán is avathatunk költőt, de ő maga még nem lehet elégedett. (Persze mikor lehet az bárki is, aki ír?)

A könyv a szerző sokirányú tájékozottságáról tesz tanúságot. Járatos a legújabb magyar irodalomban, és ami talán nem annyira kívánatos, épp abból tanul a legtöbbet, elméleti tájékozottsága is figyelemre méltó. De néha mintha az elméletre hagyatkozna, akkor is, amikor neki kellene cselekedni. Amit az elmélet leír, azt nem kapja készen a mű. Lírai én és valódi én viszonyáról beszél Grecsó a fenti idézetben. Csakhogy a lírai én nem tisztán magától létrejövő jelenség, ami a versként tördelt mondatokban automatikusan megjelenik. A lírai ént meg kell csinálni, a lírai én éppúgy formálás eredménye, mint minden más a versben; általában a vers belső formájának hátterében éppen ez áll. A grammatikai én és a lírai én távolsága a személyes éntől korántsem azonos, ezért avval sem érheti be szerző, hogy pusztán a nyelv szólaljon meg szövegeiben.

A kritikusnak tehát nagyon óvatosnak kell lennie, mert egy alakuló világba lép be, ahonnan még számos út indulhat. Grecsó Krisztián még több lehetséges költő ebben a pillanatban. Ha ő vízjeleket készített a honvágyról, akkor a kritikus nehezen tud ezeknek a vízjeleknek az alapján megbízható térképet rajzolni magáról a honról. A könyv szerzőjében mindenesetre együtt áll minden, hogy eljusson a vízjeleken túlra.

Nem elhanyagolható a valóságismerete, és ezt annak köszönheti, hogy pontosan tudja, minden az ő témája, amit megél, gondol. Már megtanulta versbe venni saját világát, innen csak egy veréblépés, hogy ebből valódi költői világ legyen. Istent szidja, mikor fölismeri, hogy a kedvese csak „kölcsonbe van” neki (Szorongás), már csak kevés további gondolkodás szükségeltetik a lírai, és nemcsak lírai önismeretnek ahhoz a fokához, hogy fölismerje: ő maga is csak kölcsonbe van magának. Akkor persze elkerülhetetlenné válik majd egy másik, egy nagyobb honvágygal való állandó szembenézés. Persze már erre a szembenézésre is tesz kísérletet ez a fogható világban olyan otthonosan mozgó költészet. Ez a másik, felettes honvágy is ott van már részben. „Nem rejteznek kapuk, túl a testen.” (Szintézis) Egy másik versben pedig azt írja:

Ez a szem nem szem,
ez a száj nem száj,
mondják,
a sejtést senkisémmé állhatja, olyan
a halál, akár a sejtés maga, maholnap
belenő az ember fejébe

(Első üdvözlés)

Ez a versszaklet nem egyszerűen a test korlátairól beszél, és nem is csak az emberi lét korlátairól, hanem, ha van értelme még ilyen megkülönböztetésnek, a dolgok természetéről. Hiszen végül is a dolgoknak mi csak a felénk forduló arcát ismerhetjük meg, és ezen felbuzdulva igyekszünk is ezt az arcot a magunk kénye-kedve szerint formálni. Ezért hasonlít egyre kevésbé ránk.

GreCsó Krisztián óvatos mozdulatokkal próbálgatja lehetőségeit. Mennyi az, amennyit formálhatok a valóságon? - kérdi. Érzéke van a valóság és képzelet keverésének módjaihoz, ahhoz az arányhoz, ami a jó költészet létrehozásának feltétele, de ami persze versről versre más:

Egy zsákon belül elfér a világ,
vagy a kastély,
a szökőkút körüli bozótos talán.
Három ezüst gyertyatartó azért
biztosan.
Mégsem!
Ez a zsák túl kicsi

(Ahogy az út fog)

Nos, a valóságnak ez a szűkítése, ami itt a versben végbemegy, a valóságosnak egyúttal a bővítése is. Ami nincs: van; ami van: nincs, vagy legalábbis lenni és nem lenni kezd. Életre kel a vers, mert túl tud lépni az irodalom, és át tud lépni az élet határain. Ez az a józanság, amelynek segítségével mindig is távol, vagy legalábbis kívül kell tartania magát a valamirevaló tollforgatónak a megélt élet megannyi szertelenségén éppúgy, mint ahogy a megértett irodalom megannyi bonyolultságán, annál inkább, minél jobban merül és veszik is beléjük közben. Bele kell természetesen dobni magát mindebbe, mert unalmas és sórtalan fráter lenne, ha csak a versírás kedvéért írna verseket, ha költő akarna lenni: de látnia kell mindig ezt a tobzódó, ezt a menekülő alakot kívülről is. GreCsó Krisztián látja.

Minden megvan tehát? Talán igen, de ez még csak az első lépés. Hiszen a minden túl sok is lehet. GreCsó Krisztián néha valósággal rárohan a versre, és egyik sorról a másikra akar olyan eredményeket kikényszeríteni, ami ellenkezik az anyag, a számára is különben olyan ismerős anyag természetével. „A test a lélekben test igazán csak” - írja Rilke, és mintha ez a felismerés, ez a szintézis, hogy a GreCsó által annyira szívesen használt terminusz technikust alkalmaztam, még nem érett meg. Sorai néha túlírta: „Az árnyat sugárzó viasz sziklák / állunk / és felhintjük sóval / a mozdulatlanságot” (A só ízei). Ebben a versszakban például mintha a metaforagyártás átgondolatlan kényszere vezetné. Túl sokat akar belezsúfolni a képbe, de jóformán annyi se fér bele, ami lehetséges lenne, a kép merő túlekedéssé változik. Jó ötletnek látszik a sötétet sugárzó gyertya motívuma (árnyat sugárzó viasz), de az már kérdéses, hogy ebből a viaszból miként is lehet szikla. Hiszen a kő és a viasz között sem nem elég nagy, sem nem elég kicsi a különbség ahhoz, hogy a kép működjön. Végleg kérdés, hogy miért kell nekünk ráállnunk erre a képződményre. Márpedig ez hangsúlyos tény, hiszen külön sort kapott ez az egyetlen szó (állunk). De sokszor az az érzése az embernek GreCsó köteténél, hogy átgondolatlan a sortördelés, és átgondolatlan a központozás elvetésének, illetve használatának változtatása is.

GreCsó érzékelhető funkcióörömmel használja a költői eszközöket, ahogy azt az előbb idézett

versszak utolsó két sorának magában szép, de az előtte lévő két sorral túl sok összefüggésbe nem hozható képe is mutatja. Nem tud ellenállni a többes szám csábításának sem, ami ki tudja miért, valóban költőibb, mint az egyes. szám. Csak a verscímek közül idézve: A báj mementói, A láthatatlan mozgásai, A nyírás, nyelés és emésztés eredményei, Az otthon takargatott túlzásai stb. Talán tanácsos lenne a költőnek az írás nulla foka felé közelítenie, egy jelet csak akkor alkalmaznia, mikor az elkerülhetetlen. A kétszer mondás néha egyenesen nyelvhelyességi problémákat eredményez: „Két nehéz sín páron látta gurulni” (Idő egy szürke kabátnak), vagy semmitmondó nyelvbürokratizáláshoz vezet: „fikcionális serdülő” (Idő, rend).

A nyelv gyakran rezgésbe jön GreCsó gondolatai hatására szövegeinek írása közben, és ő ezeket a rezgéseket költői leleménynek érzi, holott nem mindig azok. GreCsó már derékig, talán nyakig is megmerült a nyelv áramában, de ha teljesen lebukott a felszíne alá, majd ki is kell jönnie onnan, és szárítkoznia kell a napon. Másképp mondva, el kell sajátítania azt a türelmet, ami elengedhetetlen a jó vers létrehozásához. Dolgoznia kell. A szövegnek, ha a végére értünk, még akkor sincs vége. A vers ritkán van teljes átfedésben az első szövegváltozattal. GreCsónak megvan a felkészültsége ahhoz, hogy fölismerje, és azonosítani tudja majd a maga verseit, de ehhez bátrabban kell a szöveg mögé néznie. És ezzel párhuzamosan a mögé is, amit jobb híján úgy nevez: én.

Húzok egy istentől állatig érő
krétacsíkot.
Mindaz, ami vagyok én
lesz a tartalom.

(Történet három hangra)

Kevés remekebb sort olvastam az utóbbi időben, mint a versszak eleje. Ám ha komolyan veszi a költő saját gondolatát, és valóban meg is húzza azt a csíkot, akkor észreveszi, hogy milyen pontatlanul folytatta a képet. Hiszen a csík, istentől állatig, aligha záródhat körre, nem fog hát ki majd a valóságból semmit, főként nem magát a csík húzóját. Ő különben sem abban a dimenzióban van (nem a papíron), ahol a csík fut, nem is eshet így semmiképp a fogságába. Ha tehát pontosan követni tudja majd saját képeit, akkor beéri majd a csíkkal, és észre fogja venni, hogy épp így nem marad ki ebből a világból. Érdeklődve és bizalommal figyelhetjük, hogyan bajlódik ezzel a csíkkal GreCsó. Meglehet, hogy nagyszabású költészet készülődik itt.

Magyari Barna

Hatezer wattos Léda

körömcipődben a daktilusok
elmennek egész a Berettyó-partig
a rimbokrokból halk nyüzsgés árad
egy hasonlat simogatja az odaképzelt lábad

meleg van
áramtalanítom a hatezer wattos Lédát
fűthető magányom
ellenállást cserél meg hangsúlyt meg ódát

zöldell a táj

de valaki tépkedett hitemben
szótövek szakadnak bele a szívembe

Koppány látogatása

avagy emlékezés 997-re

Gyulafehérvár Esztergom Győr és Veszprém
Gyulafehérvár Esztergom Győr és Veszprém
Gyulafehérvár Esztergom Győr és Veszprém

ismétli a mindenség a négy város nevét
miközben a Veszprém melletti ütközetből
egy pillanatra versembe visszajössz te még

ámulva bámulod hogy e népnek
már nincs kardja lova nyila
de mindenkinek van TAJ-száma
meg számtalan...

majd mementóként négy darabban
visszafekszel mondatomba

Gyulafehérvárért gyöngyvirág Esztergomért ibolya
Győrért nefelejcs Veszprémért viola
s hogy nyughelyed ne legyen jeltelen
ezeket ültetem ebbe az opuszba

Sass Ervin

Antonius

a felmagasló fenyő kardjába dől.
lényegtelen már hogy Kleopátra
és a kígyó. a hunyázkodó szívek
Caesart ünneplik. ahogy a világ
mindig is megyen és ahogy az em-
ber belül kéznyaló kutyává vál-
tozik. a nap tündököl. a Nílusok
partvonalán élvezet tombol. Rab-
szolga csak annyi amennyi kell.

Szemben a háromemeletes

szemben a háromemeletes. az ablakból láttad hogy nő ki a földből. Dübörögtek az acélpálcaverő gépek sziklásodott a beton. éjszakák sétáltak felette és nappalok vetettek bukfcencet. Hallották hogyan zuhognak a szavak a szö-zön idején. aztán csendesen lesték a kibontakozást. szemben a háromemeletes. ma még szemben az ablakon át. Holnapra más nézőpontok és más tekintetek. a lényeg mégis ugyanaz. szemben a háromemeletes. az ablakok sohasem hazudnak.

Restye Illés

Hely, ahol élni lehet

Hallották a közeledő lépteket, az izgatott fel-felharsanó férfiröhögést, és az obszcén üvegcsörömpölést.

A Nap búcsúzkodó, kósza sugarai beömlöttek a szobába.

Ott lapultak mind a négyen a dülőlóra néző ablak alatt: Cirok András, Ágnes az élettársa, Dóra a bakfis lány, és a négyéves Valentin. Ágnes magához szorította a kis növésű, angyalarcú kisfiút, aki kikerekedett szemmel meredt anyjára. A szeplős, nyakigláb Dóra meg-megborzongott félelmében, és már egy ideje érezte, hogy hűvösen nedves a bugyija. Ágnes, a huszonéves, félcigány, ében hajú szépség, már többször felállt, hogy kimegy, és feladja magát, de András mindannyiszor visszatartotta. Cirok András bízott abban, hogy Ő kell nekik, s csak Ő.

A Cirok család alig egy hónapja költözött be abba az omlatag házba, amely az öreg Csernyáké volt.

Cirok, Csernyák Gáspárt apja barátjaként ismerte meg, még kisiskolás korában - köpcös, borissza emberként -, és akkoriban nagyon nem tetszett neki a férfi.

Anyját - aki gyönyörű sudár asszony volt - második gyermekével viselősen, négyen brutálisan megverték, megerőszakolták, és annyi vért vesztett, hogy mire megtalálták, már nem lehetett segíteni rajta. Apja, az a mosolytalan arcú, gyenge tüdejű férfi teljesen összeomlott. Alkalmi munkából tengődtek. Pár nappal az ő nyolcéves születésnapja előtt történt, egy zúzmarás, januári reggelen, hogy apja és Csernyák kimentek nádat vágni. Az apja nem tért többé haza. Ott pusztult a tó jege alatt. Később vert gyökeret agyában a sejtelem: apja talán öngyilkos lett.

Csernyák mélyen hallgatott, és sosem beszélt a tragédiáról, de nem engedte, hogy ő intézetbe kerüljön: inkább névleg megnősült, ami pedig mélyen az elvei ellen való volt. Majd hét évig éltek együtt, amikor is Cirok felkerült Pestre, mint ígéretes bokszoló tehetség.

Csernyák Gáspár úgy távozott ebből az esetleges, szánalmasan esendő világból, hogy nem végrendelkezett. Egy este egyszerűen magára zárta az ajtót, fehér inget és öltönyt vett fel magára, és lefeküdt. Két nap múlva talált rá szomszédja, a félkarú Hornyá, holtan.

Cirok András penge arcú, gyér hajú, acélos izmú férfi, a harmincas évei derekán. Miután felhagyott az aktív bokszzal - amivel kevéske pénzt is keresett -, számtalan foglalkozásai közt volt fogathajtó, pincér, kőműves segéd, masször, sőt egy cirkusznál afféle mindenese is. Egy alkalommal kiszabadult a szibériai tigrisük, és mivel az idomár éppen távol volt, ő vállalkozott a befogására, ami csak az első percekben tűnt veszélyes feladatnak, mert a nagy macska, miután kedélyesen beszélt hozzá, úgy követte, mint egy kutya. Az igazgató, bár ez nem volt szokás - tekintettel a cirkusz anyagi helyzetére -, még külön pénzjutalomban is részesítette, és a társulat előtt kijelentette: Cirok Andrásnál bátrabb embert ő még nem látott. A cirkusz azután csődbe ment, s neki választania kellett; vagy Pesten marad, és beáll egy lebujba csaposnak, pincérnek, netán valamely nagybani piacon rekeszeket cíhőlni; vagy visszahurcolódik szűkebb hazájába, és ott kezd valamit kevéske földdel, állatokkal. Az utóbbi mellett döntött.

Ekkoriban kapta azt a kétségbeesett levelet egykori élettársától, a madárcsontú Irmától, abból a Békés megyei elvonóintézetből: gondoskodjék a lányukról, a Dóráról, mert ő már nem hiszi, hogy valaha is felépül. Cirok fel is ült az első buszra, hogy magához vegye a lányát, azt a kissé csúnyácska szeplős lányt, aki hároméves korában tanult meg beszélni.

Hónapokkal később megismerte Ágneszt, aki Kolozsvár környékéről menekült át, még a „'89-es forradalom” idején. Ágnes a Tenkei kúrián dolgozott, a tehenészetben, de egy idő után felfigyelt szépségére a „Báró”, és szeretete volna, ha többet tartózkodik a közelében, ezért „előléptette” szobalánnyá. Az öreg kéjenc többször is próbálkozott Ágnesnél, de az annyira elszántan védekezett, hogy Tenkei jobbnak látta békén hagyni. Cirok akkor már hónapok óta bizalmi állást töltött be a farmon. Felügyelnie kellett a menekültek munkáját, akikből egész rendes kis csapatot verbuvált össze az öreg Tenkei. Ciroknak eközben jutott ideje saját, kevéske földje megművelésére, pár hízóját, baromfiját ellátania.

1992 húsvétján az öreg egy kis mulatságot tartott az embereinek; birkát főztek, halászlevet és jóféle kisüstit, meg házi bort iszogattak. Cirok kissé „elhajolt”, és bement Ágnes után a házba. Régóta figyelte a lányt, és tetszett neki hollófekete, majd derekáig érő haja, telt, mohó ajka, és az a feszes, lenyűgöző nagyságú melle. A kamrában talált rá. Cirok behúzta maga mögött az ajtót, és hátulról, valami bős, atavisztikus hévvel, valósággal megerőszkolta a lányt, aki egy mukk nélkül, bizonyos meglepődöttséggel túrta az aktust.

Tenkei némi hezitálás után beleegyezett, hogy ők ketten a melléképületbe költözzenek. Az öreg sokra tartotta Cirok Andrást, és egyszer négyszemközt bevallotta: „Szerencsés ember vagy Cirok, a kurva életbe, micsoda gyönyörűséges, betöretlen kancát fogtál magadnak.”

Cirok rajtakapott két férfit a munkások közül, hogy meglopják az öreg bor-, és pálinkakészletét. Egész éjjel forgolódott az ágyában, és azon töprengett: mitévő legyen. Kődös, önmagának is alig bevallott szájalmat táplált a két férfi iránt. De nem mehetett el a dolog fölött szó nélkül, hiszen nem egy-két literről volt szó, és jelentette az esetet Tenkeinek. Az öreg dührohámot kapott, és korbáccsal kergette végig a hatalmas nyírfás udvaron a két tolvajt. Másnap éjjel agyonverték az öreget lapáttal, ásóval, amint épp hazatért a közeli panzióból, ahová rendszeresen eljárt inni, kurvázni.

Cirok száraz, égő szemmel állt az öreg Tenkei sírja mellett a temetésen, és minduntalan egy kérdés visszhangzott az agyában: „Mennyiben tehetek én erről a tragédiáról?!” Napokig kerülte az embereket, még Ágneszt is, és kiköltözött a kis erdei házba, s feszültsége levezetésképp kivágott néhány öreg, beteges tölgyfát. Úgy dolgozott, mint egy megszállott, és késő délutánra szinte mindig a végkimerülés határára ért.

A Tenkei fiú vette át a birtok vezetését, aki nem sokkal a gyilkosság előtt toppant be, és százezreket kért az apjától kártya-, és egyéb adósságai rendezésére. Cirok szerint ez is közrejátszott abban, hogy az öreg úgy kivetkőzött magából, amikor tudomást szerzett a szeszolvajokról.

A fiatal Tenkei bizalmatlanul méregette Cirok Andrást az első napokban, de mivel ő maga nem igen értett az állatokhoz és a földhöz, ráhagyott mindent; sőt adódott úgy is, hogy napokig nem látták, ami után hol morózusan, hol gyerekes boldogságtól sugárzó arccal - attól függően, hogy veszített, vagy nyert a kártyán - felbukkant.

1992 telén Ágnes világra hozta a kicsi Valentint, aki két kilóval született, épp olyan fehér bőrrel, mint

az apjái. Cirok gyűjtögette a kis pénzét, és havonta egyszer beutazott a városba, „D”-be, és betett egy bizonyos összeget a bankba. Megvette élete első autóját, egy matuzsálem korú Skodát.

Pár hete, egy fülledt júliusi szombaton vendégsereg érkezett a kúriára, a Tenkei fiú barátai. Cirok megcsodálta méregdrága sportkocsijaikat, gyors, márkás motorjaikat. Ökørsütést rendeztek. Egytől egyig városi fiatalok voltak, akik közül jó néhány még tehenet sem látott életében. A lányok feszes, testre simuló rövidnadrágban, vékony pólóban, napbarnítottan lófráltak le s föl. A fiúk félmeztelenül körbecsodálták a nyárson, a parázs fölött piruló ökröt; sokat ittak, és nyerítve röhögcséltek. Cirok alájuk adott egy-két lovat, melyeket elég szelídnek, jámbornak ítél, és elnéző mosollyal figyelte esetlenségüket.

A Tenkei fiú kitett magáért, és nem fukarkodott a finom, különleges italokkal. Egy ideig Ciroknak is tetszett a dolog, és leküldött egy-két pohár Metaxát, miközben felügyelt az ökørsütésnél. Már sötétedett, amikor az egyik fiú, akinek copfba volt kötve a haja, és western csizmát viselt, kihozta az öreg Tenkei egyik vadászpuskáját, meg egy elemlámpát. Tökrészeget, imbolyogva kijelentette: ő igenis elindul fácskozni a közeli erdőbe. Cirok szólt a Tenkei fiúnak, aki odabenn kártyázott, de az csak legyintett az ő aggodalmaira, és türelmetlen éllel a hangjában megkérte, hogy ne zavarja efféle „baromságokkal”, mert veszésre áll. Ő sértődötten magukra hagyta őket. Cirok amúgy sem tartotta sokra fiatal gazdáját, léhának és ostobának ítélte a szökés, telt arcú férfit. Mondta is párszor Ágnesnek: - Ez a gyerek semmiben sem ütött az apjára, egyet kivéve: éppúgy szereti a pénzt, csak azzal ellentétben, bánni nem tud vele. Búzlík itt sok minden, és az a gyanúm, nem sokáig időzünk itt. - Ágnes csak annyit kérdezett, nagy barna szemét döbbsen Andrásra függesztve: - Mi lesz velünk akkor András? Mi lesz a gyerekekkel? - András csak annyit válaszolt nagyon halkán: - Ne félj Ágnes, helyén az eszem, van két erős karom, megleszünk.

Éjfél felé odamerészkedett néhány bentlakó munkás, férfiak, nők vegyesen. András nagy, agancsnyelű késével jókora szeleteket vágott a ropogósra pirult ökréből, és megkínálta a „pörnépet” is. Meleg, szélcsendes éjjel volt, s a tűz élesen megvilágította a póre arcokat. Egy lány, a többiek harsány biztatására sztriptízt mutatott be. Ott vonaglott kislányosan lapos testével a dübörgő metál zenére, a tűz előtt. A fiúk tapsoltak, füttyültek, a lányok elnéző mosollyal bámulták a mutatványt. Aztán az egyik fiú, aki kopaszra nyírtan, fürdőnadrágban maga is együtt vonaglott a lánnyal, hirtelen megmerevedett, felvetette a fejét és teli torokból üvöltöni kezdett: - Érzitek ezt a román szagot, ezt a kokeró büzt?! - Odarohant, ahol a tűztől távolabb, félrevonultan ücsörgő munkások falatozgattak, iszogattak.

- Tűnjetek vissza az odútokba retkesek, vagy ahonnan jöttetek! - kiáltotta már teljesen kivetkőzve magából. A tűz profilból megvilágította eltorzult, gyűlölködő arcát. Néhány fiú többkevesebb meggyőződéssel követte példáját, és csatlakoztak hozzá, körbeállva a kis csoportot. A munkások döbbsen rémülettel pislogtak a fiúkra.

- Takarodjatok innen! - üvöltötte a borotvált koponyájú, s a legközelebb ülő, éppen feltápáskodni készülő nőt fenékbe rúgta, aki négykézláb igyekezett menekülni. Még kapott a hátsójába egy-két rúgást, amikor egy vézna férfi - talán a párja - odaugrott, de a fiú állon vágta, mire az hátratántorodott. Cirok közéjük lépett: - Na most már elég, a szentségit, vissza! - kiáltotta a részegre, de annak már lendült is a karja. Ő bal tenyérrel felfogta az öklét, jobbal meg elhelyezett egy nagyon pontos ütést a fiú halántékán, mire az azonnal össze is esett. Ekkor tápáskodott ki a házból a Tenkei fiú: - András, mi az isten folyik itt?! - kérdezte álmatagon. Cirok nem válaszolt, intett Ágnesnek, hogy kövesse.

Másnap reggel Cirok csúnyán összeveszett a gazdájával, aki szemrehányásokkal illette, amiért „veri” az ő vendégeit. Cirok elmondta hűen a történetet, de nem sikerült meggyőznie a Tenkei fiút. Még délelőtt összeszedték Ágnessel a legszükségesebb motyójukat, és bepakolták a rozszant Skodába.

Aznap éjjel már az öreg Csernyák omlatag, penészszagú házában tért nyugovóra a Cirok család fáradtan, és valami csüggedt, szótlan feszültségben.

A Csonka-féle csárdát sokkal inkább lehetett volna kocsmának nevezni. Tulajdonosa, az egykori téeszelnök, Csonka Sándor adta a hangzatosabb „csárda” nevet. Pácolatlan, masszív asztalok,

vaskos támlájú székek, a falakon dekorációként parasztkocsi-kerekek, petróleumlámpák díszeltek.

Ágnes, Magdi, az öreg Csonka filigrán lánya vette fel - aki a csárda pénzügyeit, megrendeléseit intézte - a konyhába, a szakács mellé. Egy-két hét után már rábízhatták a pincérkedést is, ha éppen telt ház volt, és Judit, a pergamen arcú pincérnő nem győzte a felszolgálatot.

Az elmúlt napon lakodalomnak adott helyet a csárda. Ágnes fekete szoknyát, kikeményített fehér blúzt öltött magára, és feltűzte dús, hollófekete haját. András is meghívták, mert úgy ismerték, mint aki a környéken a legjobb halászlévet, vadpörköltet készíti. Cirok kint az udvaron felállított két hatalmas bogrács mellett „teljesített szolgálatot”. Odabent szólt a cigányzene, és az öreg harcsabajszú Csonka megelégedetten legeltette a szemét a jókedvű, bőségesen evő-ivó vendégeken.

Ágnes a súlyos, gőzölgő pörköltös tállal igyekezett az összetolt asztalok közt, amikor valaki a fenekére suhintott. Nem fájt az ütés, de valahogy annyira megalázónak, sértőnek érezte, hogy sietve letette az asztalra a tálat, és kipirult arccal, hangjában fojtott indulattal kérdezte: - Melyik volt az?! - A közelben ülő férfiak közül többen egymásra vigyorogva adták az értetlent.

- Hát ennyi vér szorult a tökébe, hogy még el sem vállalja, amelyik rám ütött?! - kiáltotta Ágnes, és akkor a zenekar is abbahagyta, és hirtelen beállt az a sístergő csend, s már mindenki őt nézte. Hosszú másodpercekig állt ott Ágnes a szempárok keresztüzében, és a férfiak felhagytak a röhögéssel, a nők kérdőn pislogtak hol férjeikre, hol Ágnesre: S akkor egy vállas, vörös arcú férfi, aki valahogy túlonat hatalmasnak tűnt Ágnes szemében, megszólalt - Na mi van cicám, ha én voltam? - A férfi mellett ülő kontyos, terebélyes nő méltatlankodva felszisszent: - Lajos te?! - Ágnes ismerte ezt a férfit, annak idején gyakran látta a birtokon az öreg Tenkei társaságában. „Nyeles”, ez volt a gúnyneve, sokan csak így ismerték, mert hatalmas, rezes orr éktelenkedett az egykori rendőr arcán. - Na mi van, ha én voltam? - kérdezte a férfi ismét, felállt, és tett egy lépést Ágnes felé. Az asszony már a bűzös leheletét is érezte. - Hogy mersz te énrám kezdet emelni?! - kérdezte Ágnes, és tekintetével Juditot, a pincérnőt kereste, aki éppen akkor lépett be a terembe. Ágnes a fejével intett hátra, az udvar felé. A nő megértette a jelet, és rohant ki Cirokért.

- Tudja mindenki, hogy önkényesen költöztetek be abba a házba - mondta a férfi, körülnézett, elismerő pillantásokat keresve. - Nem volt jogotok magatokat oda bevacsolni, azt a házat el kell árverezni. Jártam az önkormányzatnál, ottan mondták, mert hogy nincsen végrendelet. - A férfiak közül többen helyeslően bólogattak, vagy egyetértően motyogtak valamit.

- Most elvetted a sulykot „Nyeles” - szólalt meg a belépő Cirok. - Csernyák Gáspár hét évig volt a nevelőapám, még inkább a barátom. Tudom, hogy merről fúj a szél: irigyeltesd azt az állást tőlem a Tenkeiéknél, és többször gyözködted a „Bárót”, hogy tegyen lapátra minket, de az öreg átlátott rajtad. Most meg ezt a házat. Aljas vagy, te bukott fakabát, az a ház engem illet.

- Te ide befurakodtál, és nem kellett volna visszajönnöd Pestről, és a Tenkeiéknél is veled volt a baj, mert mindenbe beleütötte az orrod, keverted a szart. Urabb akartál lenni még az öregnél is, pedig annak igazi „kék” vér csörgedezett az ereiben, vagy mi. De én aztat mondom - harsogta a férfi, és jelentőségtesen körülnézett - mi majd megállítunk, és!; ha nem tudod, hogy hol a helyed, majd megmutatjuk neked, meg ennek a füstös képű nőnek is, akit a nevedre vettél, és akinek semmi keresnivalója egy civilizált országban...

Amikor a férfi idáig jutott mondandójában, Ágnes felkapott egy még gőzölgő tál pörköltet, és az arcába lötytyintette. „Nyeles” felüvöltött, és a képét törölgette. Akkor egy zömök, téstás arcú férfi felpattant, és felpofozta Ágneset. Mire Cirok átvetődött a zsúfolt asztalon, és lendületből gyomron rúgta a pofozkodót, aki rendesen össze is rogyott. Osztoगतott még egy-két kíméletlen horogütést, majd Ágneset karon fogta, és kivezette a teremből. Teljes volt a káosz, és az öreg Csonka a fejét fogta a kétségbeeséstől. A menyasszony bögött, a vőlegény sápadtan, segélykérően tekintgetett szét maga körül.

- Gyere ki Cirok! - kiáltotta egy rozsdás basszus. Cirok felismerte „Nyeles” hangját. Ágnes megragadta az önkéntelenül moccanó András karját, és esedezve bámult rá: - Ha kimész, akkor ki véd meg minket?! - súgta, fojtott hangon. Cirok puhán kiszabadította karját, és felállt. - Ha

kimegyek, akkor talán titeket nem bántanak. Bátorságot öntött beléjük a pálinka, meg a falkaérzés.

- Gondolj arra, hogy csak te vagy nekünk, és neked csak mi. - Ágnes sírni kezdett, és rázendítettek a gyerekek is. Ciroknak meg-megrebbent a szeme alatt a finoman ráncosodó bőr. Nem akart tudomást venni a hüppögő, könnyörgő tekintetű családjáról.

- Ki kell mennem - mondta keserűen, de konok határozottsággal.

- Apa ne! - Dóra megragadta apja kezét, és az arcához szorította. A kis Valentin hatalmasnak látta az apját, és biztos volt benne, hogy nincs nála bátrabb ember.

- Rohadtak! Hát mi kell még?! - kiáltott Ágnes. - Menjünk ki mind! - megragadta a két gyerek kezét, és húzta őket maga után.

- Talán igazad van - suttogta András - Itt nincs maradásunk, talán máshol, egy jobb helyen. Az is lehet, hogy a magunkféle sehol sem kell, vagy az is lehet, hogy a helyekkel, és az idővel van a baj? Igen! Ez egy ilyen kurva világ! De valahol csak kell, hogy legyen egy hely, ahol mi is élhetünk?!

Cirok ment elől, ökölbe szorított kézzel, beszívott ajakkal, mögötte Ágnes, a gyerekekkel.

Ott álltak mind a négyen az ajtó előtt, és a lebukó Nap narancsos, bíborvörös fénynyalábjai kíméletlen élességgel megvilágították arcukat. Már nem sírt Ágnes, és a gyerekek sem. Aztán már hallották valahonnan a tető felől a fokozatosan erősödő, terjeszkedő tűz sercegését. Nem néztek hátra.

A részeg, meghökkent férfiak némán utat engedtek. Utána fordultak a Cirok családnak, és bámulták, ahogy azok átvágnak a poros, kátyús udvaron, kéz a kézben, cseppnyi sietség nélkül, tiszteletet ébresztő eltökéltséggel; alakjukat egybeforrasztotta a feltétlen, a vak idővel dacoló egymásra találás.

Sztojcsev Szvetoszláv

Apátia

Rövidzárlat az agysejtekben, kialvó érzelmvilág. Éles kattánás, széthulló életmorzsák, az öncsonkítás diadala. Zuhanás a közöny szakadékába, indulat- és szenvedélymentes területre, az egyhangúság mezejére, az unalom tetőfokára. A szép iránti vágy feladása, felperzselt érzékiség. A jó és a rossz összeborulása, a szem elszürkülése. Már nem látni a z országutat, minden bolyongásnak, keresésnek vége. Szemétdombra a tudással, a tapasztalatokkal! Pilátus a nyugalom és a közöny hullámain, tenger, föld és ég határán. Isten veled, hasonmás...

Nyár, fényár

Csak a hold, csak a kert, csak a képzelet. Holdfényben úszó, álomban fogant kert. Nyár, fényár, drótkerítés. Azon túl az útonállók, a hátrahagyott városok és templomok, vonító kutyák. Virágágyban alvó utas, arccal a föld felé, széttárt, vérző kezekkel. Zsebében néhány kavics és egy kagylómaradvány, ez minden vagyona. A gyémántokkal teli szelence a tenger fenekén pihen. Elveszett az arany, az ezüst és a többi kincs. Az iránytűt széttaposta egy láb. A harangzúgás az égbe szállt. A haj színe: tél. Mi maradt még? - Ébredés és út a nyári éjszakában, gyémánthegek, tűz és víz, aranszínű városok, kagylóba zárt marék föld.

Futok a földem után

(Riport a szerző Egy vidéki tudósító naplójából című, a közeljövőben megjelenő kötetéből)

Amióta anyósom azt a virágmintás csempedarabot megtalálta, többé nem lehet kerülni a témát. Óva intettük, ő mégis elbuszozott egy nap Csabáról Hunyára, virágot vinni a nagymama sírjára. A temetőből pedig azonmód, fájós lábbal, beteg szívvel kigyalogolt gyermekkora, ifjúsága színhelyére, a húsz év után immár fellelni lehetetlen tanyára. Pontosabban tanyahelyre, hisz rég elszántotta ott a tsz az utolsó rögöt is. Mondhattuk neki, hogy ne is kísérletezzen, úgysem találja meg. Nincs egy fa, eltűnt minden bokor, ami eligazítaná. A kukorica zöldellő tengere hullámszik arrafelé, amerre csak a szem ellát.

Hát megtalálta. Rábukkant a barázdában egy kifordult színes csempedarabra is, amely a valamikori konyha tűzhely fölötti falát óvta a kifreccsenő zsírtól. Le is telepedett a lelet mellé, úgy hullatta rá a könnyeit, a megbeszélte korábbi buszt lekésve, hogy már azt se tudtuk, mi történhetett vele. Nagyon rossz állapotban érkezett meg, el kellett kísérnünk a kórházi ügyeletre is, kihagyó szíve miatt. Nem tudtam megállni, hogy ne korholjam. Sokáig csöndesen tűrte, de a végén kifakadt:

- Te, kisleány, te nem tudhatod, mit éreztem én. Szegény apámra gondoltam. Csak tizenöt holdunk volt, az is kisholdban számolva. Mégis milyen jó életet teremtett azon nekünk! Bújta az újságokat, a tőzsdei híreket figyelte. Egyszer dohánnyal próbálkozott, másszor mákkal kezdett és legtöbbször be is jött neki. A munkája után ő valaki volt Hunyán. Idő előtt halt még szegény, Isten nyugosztalja, de legalább nem érte meg, amikor mindent elvettek, az aratógépét is. Az nagyon kevés gazdának volt. Aztán ott ette az idő a tsz géptelepén. Drága édesanyám sose tudott belenyugodni. De én se, ha hallgattam is eddig. Nyolcvan forintot fizetett a tsz aranykoronánkért azért a jó földért, miután előrökölttem. Pedig az tán tízszer annyit ér. Hát lehet ebbe beletörödni?!

A színes csempedarab odakerült az üveges szekrénybe, a fényüket vesztett porcelánfigurák közé. Azóta örök téma a föld, a tizenöt kishold, amiről eddig - húsz éve - nem sok szó esett közöttünk. Ennek is megvolt a magyarázata természetesen. Hunyát az Endrődről kirajzolt dolgos-szorgos katolikus gazdák alapították évszázada. Ötven holdnál többje itt nemigen volt senkinek, de fehér hollónak számított az a hunyai is, akinek legalább egy-két hold ne került volna a birtokába a földosztásnál. A maga uraként élt Hunyán a nép, s főleg hithű katolikusként. A kommunista vő a családban, ha nem is sorscsapás, de a vele kibővült családi körben az ilyen „földhözragadt” történetek a siratott múltból többnyire, tapintatosan elkerültettek.

Ősz óta azonban mindenki másként van. Egyre több emlék dobódik a felszínre az eddig agyonhallgatott időkből, s ahogy nehezebb a mindennapos megélhetés, anyósom is egyre többet számol:

- Nekem nincs nyugdíjam, csak az a kis házastársi pótlék. Ha kifizetnék rendes áron a hét holdam, vagy bérbe venné tisztességes pénzen a tsz...

- Apósom itt közbeszól. Nyugdíjas pénzügyőr, aki látott már egyet s mást az életben.

- Hagyd már azt a földet. Nem volt elég bajunk vele, míg megvolt?! Az adó, a temérdek munka, a törődés, költség, ilyen idézés, olyan meghagyás. Majd még a házastársi pótlékot is megvonják, ha visszakövetted a földed. Majd azt mondják: élj meg abból!

Kora tavasszal ezek az érvek még hatottak. De a bogár már ott volt a fülben...

Két hete anyósom egy iratcsomót tett elém, igen jelentőségteljes arckifejezéssel. Mindjárt az első lapról egy Gyomán, 1950. május 18-án keltezett hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyvből az derült ki, hogy anyósomra és azóta elhunyt bátyjára a nagytata 10 holdas gazdaságot hagyott az Ördögoldal-dűlőben. Ezek a magas aranykorona értékű földek egy másik határozat szerint 1975 februárjában, a nagymamám halála után újabb öt, a Hunyadi Tsz által művelt holddal egészültek ki. Egy harmadik irat arról tudósított, hogy az anyósom örökölte területek, miután ő maga nem tsz-tag, aranykoronánként 80 forintos megváltási ár ellenében a termelészövetkezet tulajdonába kerültek.

- Így lettünk kisémmizve. Így értettem meg, mit akart a gazda mondani annak idején, amikor beléptették a közösbe lovastul, mindenestül. Azt sóhajtott: Istenem, de sokat kell még dolgoznunk, szenvednünk, mire semmink se lesz! Hát nem titok tovább: anyósom a kisgazdákkal rokonszenvezik, és apósom minden intelme ellenére is eljutott odáig, hogy kell próbálni - ahogy ő mondja - ezt a földdolgot. Az ügyintézésre a „felkérést” én kaptam meg.

- Csak nagyon igyekezz, kisfiam, mert augusztus 15-én lejár a határidő. Utána már hiába jelentkeznék. Nekem az unokáimra is gondolnom kell!

Zsíros Géza, a kisgazdák Békés megyei elnöke, a párt földügyes frontembere, csak néhány utcával lakik távolabb anyósoméktól. Legelőször nála kopogtatok a gondosan megőrzött papírokkal. Éppen az ország dolgát igazgatja, csak a feleségét találok otthon, hozzám hasonló tucatnyi érdeklődő, jelentkező gyűrűjében. Egykori pártállami ismerős áll előttem a sorban, aki tanácsi osztályvezető-helyettesi rangig vitte a múltban. Most szabadkozik:

- Nem hagyott békén az anyósom. Én magamtól nem vergődnék ezzel az egészszel. Hisz törvény sincs még, meg nem is nagyon értek vele egyet. De úgy is föl lehet fogni, mintha az ember egy lottószelvényt töltene ki. Leadja a földigénylési lapot, és vagy bejön, vagy nem...

Zavarát nem nagyon tudja palástolni, bár igyekszik. Ha nagyon magamba nézek, én sem vagyok igazán másképp ezzel.

Zsírosné fáradhatatlanul válaszol a záporozó kérdésekre, hallgatja az időtlenségéből feltörő panaszokat. Valaki épp arról beszél, hogy tőlük nemcsak a földet, de a jól felszerelt tejbegyűjtőt is elvették. A mellette álló a saját mellét bökdösi: Tőlünk meg a vegyeskereskedést!

- Mennyi sérelem! Hogy fogja ez a szegény ország mindezt helyretenni? - szakad ki a képviselőnéből.

Végül kapok én is egy igénylőívet és néhány eligazító szót. Ha kitöltöttük, Hunyán a kisgazdáknál kell jelentkeznünk vele. A magammal hozott iratok fénymásolatát nem szükséges csatolni, elég a földek helyrajzi számát feltüntetni. Az igénylés alapján a jelentkezőket úgymint egyenként behívják az illetékes földhivatalokba - pontosításra, tisztázásra.

Ahogy az ívet töltjük, anyósom arcán fokozatosan terjed, erősödik a vérnyomás emelkedéséről árulkodó pirosság. Az utolsó passzus okozza a legtöbb fejtörést. Ez így szól: Nyilatkozat a föld visszaszármaztatása utáni hasznosításról. E pont felett a rendkívüli családi tanácsban nagy vita kerekedik.

- Olyat kell írunk, hogy jól is járjunk, és bajunk se legyen belőle soha, akármilyen történjék - javasolja apósom. A megadott rubrikába ez kerül hát: A tulajdonjog áron aluli kényszermegváltással szállt a tsz-re. Ezt jóváhagyólag tudomásul veszem, amennyiben a földemért rendes árat kapok.

Anyósom aláhímezi a nevét, én meg megígérem, hogy „körülnézek” Hunyán, mielőtt az igénylést kiadom a kezemből.

Petényi Szilárd nyolc évvel ezelőtt, 32 évesen került a jó földű, 2800 hektáros hunyai Hunyadi Tsz élére. De itt dolgozott már csaknem attól fogva, hogy Szarvason a mezőgazdasági főiskolát

befejezte. Amikor jó néhány esztendeje utoljára találkoztunk, sokkal derűsebb volt.

- Zaklatott lett a világ, megbolydultak az emberek. A vezetésnek nálunk nem kis erőfeszítésébe kerül ezekben az időkben, hogy a munkafegyelmet megőrizze. Nem a változásokkal van nekünk bajunk, hanem egyrészt azzal, hogy válogatás nélkül zöldbárót kiáltanak, holott mi, akik diplomásokként ebben a tsz-ben dolgozunk, legtöbbször akkoriban születtünk csak, amikor a szövetkezetesítést elkezdték. És nyugodtan meg lehet nézni azt is, miből és hogyan élünk. A másik: hozzák meg végre a szükséges törvényeket, mert ebben a bizonytalanságban nem lehet gazdálkodni!

A hunyai tsz Békés megyében mindig is a jobbak közé tartozott. Sikerral állt ellen minden bekebelezési kísérletnek, és szembeszállt a megye hatalmasságaival akkor is, amikor a végképp „testidegen” békéscsabai agráripari egyesülésben akarták erővel benntartani. Napjainkban már, önerőből, szinte minden hektárjukat öntözik. Kiterjedt területeken természetesen eredménnyel hibrid kukoricát és egyéb vetőmagvakat, aminek átlagon felüli jövedelmét a háztáji java is élvezzi évek óta.

- Nyugati magtermelő partnereinket személyes kapcsolatok révén sikerült idehozni. Hogy mi lesz ezekkel a kapcsolatokkal, ha történetesen mindenki kiviszi a földjét a tsz-ből, meg hogy miképp lehet a szigorú nagyüzemi technológiai előírásoknak egyénekenként kisparcellákon eleget tenni, a drága öntözőberendezéseket kihasználni, arra egyelőre nincs ötletünk - mondja az elnök. Nem titkolja: neki az élete volt a termelőszövetkezet.

- Immár elkészültek a tervek a következő évekre is, de ilyen helyzetben nem merjük az előirányzott fejlesztéseket indítani. A földet természetesen annak rendje-módja szerint megműveltük, kiadtuk az előírással műtrágyát, megcsináltuk a soros altalajlazításokat, sőt a vetőmag-termeltetési szerződéseket is megkötöttük. A falu nagy része abból él, hogy vetőmag van a háztájiban. De a háztáji állattartás feltűnő eredményeinek is az a titka, hogy ahhoz a tsz mindent megelőlegez, a tagoknak nincs szükségük külön tőkére. Hát ez nem jó? Ellenállni mindenesetre nem fogunk. Tervezzük az agrármérnökökkel, hogy legfeljebb bérlünk itt földet, amennyit csak lehet. A traktorosok közül is sokan velünk tartanának, és néhány emberrel megcsináljuk ugyanazt, amit most 190-nek kell, még 250 nyugdíjast is támogatva. Mert akkor már nem lesznek ilyenfajta foglalkoztatási és szociális kötelezettségeink...

Elmegyünk megnézni az öntözőgépeket, meg azt a 170 hektáros táblát, amit a földkikérőknek jelöltek ki. Az amerikai Lineár öntözőmasinánál ifjú rokonunk fogad. Villanyszerelő, aki nem tart a változásoktól meg az új földtörvénytől, de gazdálkodni sem akar.

- Aki fiatal és szakmája van, nem kéri ki a földet - állítja.

A nővére már másként számít. Egyik nénénk meg egyenesen haragszik erre a fölfordulásra. Szerinte tele van a parlament doktorokkal, de ez az országban egyáltalán nem látszik meg. Igaz, nénénk abba a csoportba sorolódik, amelynek jót hozott a tsz, és nem is szeretné, ha mindarról, amit a közös nyújt neki, le kellene mondania. Sokan vannak így, de nem mindenki. Tíznel többen kérték ki már tavasszal a földjüket. Nekik eddig 46 hektárt mértek ki. Igaz, kicsit távolabb a falutól, de műút és villanyvezeték mentén. Morogva bár, de kifizették a mezei leltárt is (azért morogtak, mert annak idején ők is megművelve adták be a földet, de azért akkor senki nem fizetett nekik külön!) Most legtöbbször kukoricát vetettek. Sárgult is a szára cefetül a nagy kánikulában - merthogy errefelé még nem öntöznek. A csatorna még nem ért ide...

A hunyai kiscgazdák elnöke, Iványi Sándor, a tsz baromfitelepének vezetője vagy tíz éve. Azt mondja, nincs ebben semmi ellentmondás, mert fiatal korában a szülei földjén is gazdálkodóként kezdte az életét. Mikor megkérdem, van-e valami baja a mostani tsz-vezetéssel, azt válaszolja:

- Emberileg semmi, nem akadályoznak a politizálásomban sem. Csak hát nincs gyökerük. Nem parasztok. Munka helyett elmentek tanulni, úgy lettek vezetők. Ha meg ott ülünk a vezetőségi ülésen, hát csak ketten vagyunk ott hunyaiak.

Az ezertelkes faluban 32 tagot számlál a kiscgazdapárt és 57-et a Parasztszövetség, amely most

alakult és a helyi kisgazdák titkára lett a vezetője. Földvisszaigénylő lapot eddig ötvenen adtak be, mondja.

- Nagyon bizonytalanok az emberek, s ha nem is félnek, de érezhető a tartózkodásuk. Ami eddig beérkezett, abból az látszik, hogy felerészben művelésre kérik vissza, felerészben pedig bérbe adnák a földjüket. Mi egy kicsit elégedetlenek vagyunk a törvénytervezettel, mert az úgy fogalmaz, hogy a termelősövetkezeti földekből kell kimérni. Itt kérem nincs olyan föld, aminek ne lenne meg az eredeti tulajdonosa, mint ahogy olyan hunyai család se nagyon van, amelyiknek földje ne lenne!

- A hunyai kisgazdák szerint milyen sors vár a hunyai tsz-re?

- Kezdetben kiviszik belőle a 10 százalékot, beleszámítva a vagyonszerzést is. Aztán fokozatosan megfordul majd az arány, és a végén a tsz lesz a 10 százalék. De akkor már úgy működik, mint egy gépállomás, mert persze a gépkivételben csak össze kell majd fogni. A közös értékesítést meg már szervezi is a Parasztszövetség. A baj csak az, hogy késik a törvény. Mondtuk Békéscsabán is a megyei vezetésnek a minap, hogy kellene megint egy demonstráció, de hát abban igazuk van, hogy most legfeljebb magunk ellen tüntethetnénk!

Végül is, bár a zsebemben volt, nem hagytam ott az igénylőlapot. Magyarozatát ne kérje senki. Inkább Csabán adtam fel Iványi Sándor címére, ajánlva. Lesz, ami lesz. Valahogy rossz volt a lelkiismeretem. Erről csak anyámnak számoltam be. Ő homlokráncolva hallgatott végig, aztán iratokat tett elém.

- Apád épp az este kereste elő ezeket, tudod, ő mindig mindent gondosan eltesz.

Forgattam az elém tett papírokat. Az egyik arról szólt, hogy nagyapám gerendási 13 holdját 1952 decemberében a megyei tanács vb mezőgazdasági osztályának földbirtok-rendezési csoportja önkéntes felajánlás alapján elfogadta és az államkincstár javára bekebelezte.

- Ha egyszer önkéntesen felajánlották, akkor most mit csináljunk vele? - néztem az anyámra.

- Tudod, hogy ment ez? Akkor a beszolgáltatást rótták ki, hogy a nagyanyád még a párnát is eladta fejünk alól, és abból vette meg a zsírt a beszolgáltatásra. Ráadásul apádnak kellett külön protekciót kijárnia ahhoz, hogy a felajánlott földet átvegye az állam!

Ez volt az a pont, amelyen végképp elcsüggedtem, pedig eddig akkora lendülettel futottam a földünk után, hogy még a gyomaendrői földhivatalban is utánanézttem: pontos-e családom földvisszaigénylőinek emlékezete, hitelesek-e az évtizedeken át megőrzött, megsárgult ívek? Kiderült, hogy a hunyai telekkönyveket nem itt, hanem Szarvason tárolják. Ott aztán szerencsém is volt, mert majdnem minden egybevágott, sőt még egy olyan értesüléshez is hozzájutottam, hogy aznap én voltam a nyolcadik érdeklődő, akárcsak a másik földhivatalban.

Mi hangolt le mégis? Egy emlék. Amely nagyapám iratainak böngészése közben úgy bukott belőlem felszínre, mint ott, abban a hunyai barázdában az a színes, virágos csempedarab. Húsz évvel ezelőtt a közgazdaságtudományi egyetem agrárszakán szakdolgozatomban azt taglaltam: a termelősövetkezet, mint tulajdonosok önkéntes társulása, nem egyszerű nyereségérdekelt termelési egység, hanem olyan közös tulajdonú üzem, amely minden tulajdonosának munkát adó termelési szerkezetet alakít ki, és magára vállalja a tagok, nyugdíjasok szociális ellátásának egy részét is. Hatékonysága tehát nem egyedül a befektetések és a nyereség arányán mérhető...

Hoztam anyámnak is egy földvisszaigénylő lapot Zsíros Gézáéktól...

Víg Bernadett¹

Egy-egy elfecsérelt perc

kékesen játszó cigaretta
füstben gomolygó
kusza gondolatok
színes borcsöppeken
felvillanó fény
egyszer csak összeáll
pár kopasz madár
tolluk hull
mint a zápor
mind egy-egy elfecsérelt perc
órákba gyűl a lábam
előtt szomját oltja benne
két szikrázó kaméleon
majd összekapnak
s legurulnak
a fekete szivárvány oldalán

A boldogság

a boldogságra kényszerzubbonyt
húztak drabális húsos
ápolók s bezárták egy szobába
a kulcsot elvitte egy csillag
de megígérte hogy itthagy
pár akkordot a billentyűkből
hogyan a hangok fonjanak tűzből
koszorút fejem köré mert
itt oson az alkoholszagú sötét de
a lángok belekapnak
fekete ruhájába és harapnak:
a forróságtól meggyulladt két
árva madár
szemükben talán
megvillan a kulcslyukon kiszűrődő fény

¹ A szerző az 1997. évi Erkel Diák Ünnepek ezüst díjasa volt az önálló irodalmi alkotás kategóriában

H. Nagy Andrea

Cím nélkül...

Úgy esik az eső, mintha tűz ropogna
Motoszkál a párkányon
az égi könnyecsatorna
egyenként zuhan rá
és a sok százezer sírás-darab
zokogva hull szerteséjjel
átkarolva lepke-éjjel
gyászba borult szenvedéllyel
fátylat borít a megduzzadt Föld ajkára
csókol
megannyi szikrát és szerelmet
illatos, bizsergő mozgolódást
romantikus ringatózást
és a sok százezer sírás-darab
halhatatlan románc marad
majd egy lágy érintéssel
ellibben az alkonyi széllel.

Holt lelkek hajója

A holtág vizén hánykolódva
Fakó-barna ár sodorja.
Minden csobbanás
Ostor arc-csapás.
Pofozza hideg tél-vitorla.

Láthatatlan lélek vándor lába téved
az elenyésző fa-bordák közé.
Korhadt szárnyú kismadár
fészket rakni odajár
nyílt fejünk sebébe száraz gallyat hordani.

- Napról napra nehezebb -
Rozsdás lánc szétmálló álom
elsüllyedünk egy csillogáson
mit madársereg szárnya libben
az örökké zord nincstelenben.

Ambrus Anna

Van Gogh-napraforgók

szaladnak át az úton
könnyáztatta kísértés ez
megint; látványvadászat
képrengető fejemben szememből
véres, ázott, szótlán, keserves
fogasok lógatják karmaik
nyújtózva, kapálózva, keringve, keresve
az itt már nincs mást. csak gyökerek
ütközése, kiszakadása, feléledése
ezért van kabátom alatt mindig a kötél
csapásra, fojtásra, markolásra, szorongatásra

Vértelen

anyu, szaladj végig a háztetőkön
nézd meg, nem fáztam-e meg
tegnap éjjel
lehelj virágot a nincs ablakára
jégeső helyett
hidd el, nem kell átaludni minden
vonatot, a sínek nem közénk valók
szabálytalan, eltérő
hangon hegedülnek, minden jármű
megérzi ritmusuk
de szívesen hallgatom
a disszonancia párharcát
elvetett titkokat tegnap
elnyomott cigaretták múltbéli
jelenéseit.
ne sírj! korlátok szabják át
a mélység kertjeit

Papp Rita

Csak egy percre

Csak egy percre szeretném
Megérinteni a sötét eget.
Elmondhatnám a csendet
Valakinek, talán Neked!

A hideg magány,
Mely talánokból áll,
Meggától: tudom:
Ez egy érzéki valóság.

Csak egy percre mennék
El veled oda, ahol
Megláthatom a
Tétova, ostoba gondolatok
Forró parazsát!
Látni akarom
Hogy mi van a
Kíméletlen halál után.

Egy szerep csak

Megtaláltam e hangulat
Évezredek akkordját,
Elalél és bezár.
Ez már a következő világ.
Tompa színtelen szemek
Néznek majd rám.
Ki ez a hangtalan őrző,
Csendesen zokogó ember?
Semmi életkedvem.
Talán megérdemeltem,
Már csak egy
Szerepet követelnek
Tőlem.

Szabadon mozgok testedben,
Fogságban vagyok szívedben,
Merre vagyok?
Hiányzol és tudod.
A magány
Zaklat.
Egy vándorútra ösztönöz.
Messzire megyek el tőled!

Erdész Ádám

Kisvárosi polgárok

A napi eseményekhez igazodó s igen gyorsan változó politikai nyelvnek van néhány kategóriája, amelyeket a politikusok és a publicisták ma is éppen olyan gyakran használnak, mint hat-nyolc évvel korábban. A magyar politikai nyelv szókészletének egyik ilyen állandó eleme a polgári jelző. A polgár

megjelöléshez, a polgári minősítéshez nem tapad semmiféle pejoratív mellézköngé. Míg például a nemzeti jelzővel kifejezett identitást és célrendszert a politikai paletta ellentétes oldalán álló csoportok némelyike anakronisztikusnak tekinti, s nem ritkán diszkreditálja, addig a polgár jelző pozitív jelentéstartamát alig-alig kérdőjelezi meg valaki. Sőt, több konkurens politikai csoport - ellenfeleik polgári mivoltát vitatva - a maga számára igyekszik fenntartani a polgári minősítést.

S miközben oly sokan és oly gyakran - ám igen ellentétes módon - idézik a polgári hagyományokat, egyre elmosódottabban látjuk azt a polgári világot, amelynek értékeit szinte senki sem vitatja. Éppen ezért talán nem lesz haszon nélkül való, ha egy jól körülhatárolható konkrét példát véve, részletekbe menően megvizsgáljuk, hogy milyen is volt az a polgárság, amely a múlt század második felében lépett a történelem színpadára. A polgárság értékrendjét, önképét és konfliktusait hitelesen tükrözi a kiegyezés időszakában országszerte létrejött polgári körök története. Egy-egy ilyen egyesület társadalmi-politikai érdekérvényesítő szervezetként, kulturális fórumként és a hétköznapi élet színtereként funkcionált. Történetüket elemezve a polgári réteg minden fontos jellemző jegyét megismerhetjük. Békés megyében Gyulán működött erős és nagy létszámú polgári kör, ezt az alföldi városokban tipikusnak tekinthető egyesületet választottam vizsgálatom tárgyául. Az egyesület történetének forrásait fellapozva a vidéki városi polgárság társadalmi térfoglalását és e réteg értékrendjének domináns elemeit szeretném felidézni.

Gyulán 1861 szeptemberében alakult meg az az egyesület, amely nevébe felvette a „polgári” jelzőt. A Polgári Kör a város tehetős, többnyire alkalmazottakat foglalkoztató iparosait és kereskedőit, városi tisztviselőket és szabadfoglalkozású értelmiségieket tömörítette. A megyeszékhelyen ez volt a második egyesület, a vármegye politikai elitjének az 1841-ben alakult Kaszinó adott otthont. A Polgári Kör megszerveződése azt jelezte, hogy a szabadságharc leverése óta eltelt időszakban a városban számban és gazdaságilag megerősödött egy réteg, amely a politikai presszió enyhülésekor azonnal egyértelművé tette, hogy a továbbiakban határozottabban részt kíván venni a város életének alakításában. A Polgári Kör megalakulása újdonságot hozott más tekintetben is: a kör alapító tagjai között egyaránt ott voltak a nem is olyan régen még közigazgatásilag is kettéosztott település magyar, német és román nemzetiségű lakói. Felekezeti tekintetben ugyanezt tapasztaljuk, a mintegy 200 alapító között találunk reformátust, katolikust, zsidót és görögkeletit, vagyis minden helyi felekezet képviseltette magát. A döntő változás, hogy a város társadalmát korábban strukturáló, elválasztó etnikai és felekezeti tényezőknél immáron erősebbeknek bizonyultak új típusú összetartó erők: a város társadalmában elfoglalt közel azonos helyzet és a város irányítását illető azonos érdek. S a kör alapításakor az előzőeknél is erőteljesebb kohéziós erőt jelentett az 1848-as forradalom és szabadságharc által szimbolizált politikai és gazdasági eszmékkel való azonosulás.

Az abszolutizmus évei alatt az egyesület végig működött, de csak a kiegyezés utáni évtizedben kapott igazán erőre. A megerősödés jól látható jeleként a kör - tagjainak számottevő anyagi tehervállalása árán - 1878-ban impozáns önálló székházat vásárolt. A székházvásárlás előtt a gazdasági és társadalmi téren is mind jelentősebb teret meghódító polgárok a Kaszinóhoz fordultak, s javasolták a két társaság egyesülését. A Polgári Kör tagjainak őszinte meglepetésére a nagyjából vármegyei tisztviselőket s a hagyományos politikai elit tagjait tömörítő Kaszinó tagsága az ajánlatot elhárította. A sértőnek minősített gesztus után élénk polémia bontakozott ki - s a vitacikkek, a manifesztációszámba menő alkalmi beszédek nagyon pontosan megmutatják azt, hogy az alföldi megyeszékhely polgárai milyennek látták a maguk társadalmi szerepét, hogyan jellemezték önmagukat s milyen célokkal léptek fel.

Először is regisztrálhatjuk, az erős polgári öntudat és a meglehetősen részletességgel kimunkált pozitív önkép meglétét. „Büszkeséggel dobog fel szívem e szóra: polgár. El merem mondani, hogy a nemzet ereje, a hazát fenntartó életnedv a polgári osztályban volt, van és lesz. Onnét szívárog a nemzettest minden erébe. A polgárság volt hazánkban a közművelődés, a nemzeti értelem fő támasza, a polgárság adta az éltető lelket nemzetünknek a szellemi és anyagi előrehaladásra” -

kezde beszédét a kör új házának megnyitásakor az egyesület meghatározó személyiségeinek egyike, egy asztalosmester jogot végzett fia. Az erőteljes polgári öntudatot elsősorban e réteg megnövekedett gazdasági ereje táplálta. A vitában megszólalók szívesen hasonlították össze a honért korábban vérét hullató történelmi osztály és a közvagyonosodásért legtöbbet fáradozó polgárság korabeli szerepét. Ezekből az összehasonlításokból rendre a polgár került ki győztesen: „A nemzet nagyságát, a nemzet erejét, életképességét a műipar, a kereskedelem, a gazdaság állapota, s az ezzel foglalkozó egyének, a polgárság értelmi foka határozza meg.” A rétegöntudat másik fontos forrása az igen nagyra tartott műveltségi tőke volt. A polgárság szerepéről elmélkedő újságcikkek és ünnepi beszédek szerzői egyaránt hangsúlyozták, hogy a „közműveltség terjedéséért”, „a közértelmesség gyarapításáért”, „a társadalom szellemi erejének kifejlesztéséért”, azaz az ország felemelkedéséért, a polgárság teszi a legtöbbet. A műveltséget - amelybe beleértették a civilizációs szint emelését is - egyértelműen a jövő zálogának tekintették. „Korunkban csak azon nemzetnek van biztos jövője- olvashatjuk a székházavatáson elhangzott beszédek egyikében -, mely komolyan törekszik az általános műveltség színvonalára emelkedni.”

A Polgári Kör szószólóinak magabiztosságát megerősítette az, hogy a polgár minősítést nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem erkölcsi kategóriának is tekintették. Jól dokumentálják ezt a már idézett avatóbeszéd zárószavai: „Hiszem, Gyula város derék polgárai - mondotta az ünnepi szónok -, hogy törekvéseinkben fáradhatatlanok, serények s egymás támogatásában soha nem hidegülő szenvedelemmel kitartók leszünk. Igen, mert polgárok vagyunk. Polgárok, a szépre s nemesre fogékony, áldozatkész szívvel. Polgárok, kik tudják, jól ösmerik azon kívánalmakat, melyek e névhez elválaszthatatlanul csatoltattak. Polgárok, kik előtt ezredéves múltunk szép példái állnak. Polgárok - kiket az Isten sokáig éltesse!”

A korabeli vitákban, majd a kör további működése során világosan kirajzolódott a megyeszékhelyen élő polgárság két legfontosabb orientációs pontja: az első számú igazodási pont 1848 volt. A forradalom és a szabadságharc egyszerre testesítette meg a szóban forgó réteg felemelkedését garantáló polgári szabadságjogokat, a gazdasági előrelépést - a tőkés átalakulás - akadályait elsöprő változást és a nemzeti szabadságot. A kialakuló polgárság mind a jogkiterjesztésnek, mind a tőkés átalakulásnak nyertese volt, s világosan látták azt, hogy e folyamatok nemzeti keretekben zajlottak le, és pontosan érzékelték azt is, hogy az adott körülmények között a nemzeti keretek védelme a további zökkenőmentes modernizáció védelmét jelenti. E szellemiséget szimbolizálja az a tény, hogy a Polgári Kör első számú ünnepe március 15-e volt. Ez az egyesület tette a legtöbbet azért, hogy a forradalom kitörésének emléknapja a város legnagyobb ünnepe legyen. A másik orientációs pont a külföld, Európa nyugati része volt. 1878-ban is, később is, a polgári réteg feladatairól és helyéről érkező szerzők rendre vizsgálat alá vették azt a kérdést, mi kell ahhoz, hogy a honi polgárok „versenyképesek legyenek a külföld előrehaladott polgáraival.”

Az 1878-as vitákból még egy nagyon fontos momentumot kell kiemelni, ekkor, a kissé feszült közhangulatban fogalmazta meg a kör egyik vezetője - egy szabómester később takarékpénztári igazgatóvá emelkedő fia - először a megyeszékhely polgárainak a városon túlmutató politikai aspirációt: „Igen tisztelt polgártársak, szeretjük mondani magunkról, hogy városunk legerősebb osztályát mi képezzük, sőt nem csak ezt, hanem, hogy mi vagyunk az egész megyében hivatva arra, hogy a társadalomban a polgárság által elfoglalandó s méltó helyet kijelöljük.” A gyulai polgárok sikereinek sorolása után pedig a következőkkel zárta az ugyancsak a házavatáson elhangzott beszédet: „E tudat adjon nekünk erőt és kitartást a jövőre, lépjünk fel e házból a társadalom lépcsőjének azon fokára, melyre szellemi és anyagi erőnk képesít...” - A gyulai Polgári kör reprezentánsainak határozottsága és dinamizmusa nem utolsósorban abból fakadt, hogy a vázolt társadalmi, gazdasági és erkölcsi értékrendet egységesen és konfliktus nélkül tudták önmagukra vonatkoztatni.

A székházavató idején kirobbant viták hetek alatt elcsitultak, viszont polgárság és a réteg legaktívabb részét tömörítő Polgári Kör valóban egyre nagyobb szerepre tett szert a városban. Gyula 1873 és 1906 között működő két polgármestere alapító tagja volt a Polgári Körnek, s a

város vezetésében, a helyi gazdasági életben ezekben az években - mikor is a település mai arculata kiformalódott - a polgári réteg képviselői domináns szerepet tölthettek be.

A megyeszékhely szellemi arculatának formálásában úgyszintén döntő befolyás jutott a polgárságnak s közvetve az általában 260-300 tagot tömörítő Polgári Körnek. Az 1880-1890-es években e kört tartották a „városi társas élet leghivatottabb és legélénkebb tényezőjének.” A szervezeti keretek között zajló társadalmi és kulturális kezdeményezések mellett informális téren is nagy befolyásra tett szert az egyesület. Volt arra precedens, hogy a kör közgyűlésén jegyzőkönyvben rögzített köszönetet mondtak az egyesület éttermében esténként összejövő „fehér asztal mindennapi társaságnak”, mert oly sok közérdeket szolgáló társadalmi és kulturális akciót vittek sikerre. Az informális csatornákon induló kezdeményezések sikerét a kör hétköznapi fórumszerű működése magyarázza. A Polgári Körben mindennap zajlott az élet: az egyesület - azon túl, hogy szép könyvtárat gyűjtött össze - mintegy 30 újságot járatott. Az előfizetett periodikumok fele napilap volt. A friss hírek is nagy vonzerővel bírtak, s még vonzóbb volt a kör étterme. Ugyanis a székházban egy vendéglő is volt, amelyet az egyesület bérbe adott egy számára minden tekintetben megfelelő vállalkozónak. A vendéglősön múlt azután, hogy a kör a hétköznapiakban mennyire lesz otthonos. A gyulai Polgári Kör vezetői szerencsésen választották ki vendéglőseiket, a dualizmus idején működő vendéglősök mindegyike barátságos, meghitt kávéházi hangulatot teremtett. Egy emberöltővel később a kortársak elfogódottan emlékeztek a polgári körben töltött estékre: „A mai nemzedék el sem tudja képzelni, minő benső viszony, minő igazi barátság fejlődött ki ... a vendéglősök... és a közönség között. Mégpedig a közönség alatt az értelmiséget, mint a kereskedő és iparos osztályt érve. Úgy jártak hozzájuk, úgy keresték fel, úgy szerették őket, mint legjobb barátjukat, igaz testvérüket, és igazán jól érezte magát mindenki az ő szinte családinak mondható körükben” - írta az 1930-as években a Békés egykori főszerkesztője, Kóhn Dávid. A kellemes kávéházi hangulatban, a friss újságok között a „fehér asztal” mellett rendre ott ült néhány városi tisztviselő, helyi képviselő, iparos, a legfontosabb megyei lap már említett főszerkesztője, néha a polgármester is. Ha támadt valami gazdasági kulturális terv, egy-egy ilyen társaság már önmagában is képes volt sikerre vinni a kezdeményezést.

A gyulai Polgári Körhöz hasonló egyesületek egyszerre olvasztótégelyként és mintaadó tényezőként is működtek. A kör a korábban éles választóvonalnak számító etnikai és felekezeti különbségeket átlépve jött létre, s e téren a nyitottság a későbbiekben is megmaradt. A Polgári Kör volt az egyik olyan szervezet, amelyben egyaránt otthon érezhette magát a város első számú nyomdájának polgármesteri tisztet betöltő tulajdonosa, a jelentős építkezéseket végző németvárosi építőmesterek, a dualizmus idején felemelkedő helyi vállalkozók, a kisebb iparosok, az 1840-es években városba telepedett zsidó kiskereskedő lapszerkesztő fia, s más, igen eltérő hagyományokból érkező első generációs tisztviselők és szabad pályán működő értelmiségiek. Az egyesület sokfelől rekrutálódó tagságát éppen polgár voltuk, a kikristályosodóban lévő polgári értékrendhez és mentalitáshoz való alkalmazkodás forrasztotta össze, kialakítva egy új entitást, a magyar polgárságot.

Hasonlóan fontos volt az egyesület mintaadó és közvetítő szerepe. Az 1880-as években alakult, nagyjából földműveseket tömörítő városrészi olvasóköri számára a Polgári Kör szervezetében, szokásaiban, szellemiségét tekintve is követendő példát jelentett s egy kialakult értékrendet közvetített. Annál is inkább, mert e körök között élénk átjárás volt. A '80-as évek végére bizonyos hasonulás a megye hagyományos politikai elitjét tömörítő Kaszinó - ekkoriban már Úrikaszinónak nevezték - és a Polgári Kör között is végbement: a kör átvette a Kaszinó reformkorban és a dualizmus idején kialakult funkcióinak egy részét, s a Kaszinó tagjainak egy-egy csoportja rendszeresen látogatta a Polgári Kör rendezvényeit, néhányan tagjai lettek ennek az egyesületnek is. Voltak olyanok, akiket a Polgári Kör székházában zajló élet vonzott, másokat az egyesület társadalmi és politikai súlya indított közeledésre. A '90-es évek a Polgári Körben tartott nagyszabású március 15-i társasvacsorákon rendszeresen megjelent az alispán, a város országgyűlési képviselője s más notabilitások is. Az ilyenkor szokásos pohárköszöntők sok érdekes diskurzusra alkalmat teremtettek. Egyik alkalommal, mikor a város képviselője, mint „a szabadság, egyenlőség, testvériség” gyakorlati megvalósítóját köszöntötte a Polgári Kört, az

egyesület egyik alapítója, a város legnagyobb nyomdájának tulajdonosa válaszában elmondta, hogy a kört polgárok alapították s tagjainak többsége ma is közülük kerül ki, ám „örömmel fogadta soraiba azokat, akik a polgárság állásánál előkelőbbek, de a polgárság ezen körében részt akarnak venni”. Azaz a köszöntőre válaszoló nyomdász nagyon finoman jelezte, hogy egyesületük nyitott, ám az „előkelőbbeknek” kell alkalmazkodniuk a körben kialakult szokásokhoz. Ahogy az egyesület mintát adott lefelé s vonzerővel bírt felfelé, úgy vonzott magához minden oldalról újabb és újabb csoportokat a polgárság. A város dualizmus kori fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt a polgárság társadalmi és a Polgári Kör politikai és kulturális integráló szerepének.

A kör virágkora az első világháború kitöréséig tartott. 1911-ben az egyesület a város központjában palotaszerű új székházat emelt, ám éppen ez az építkezés hozta húsz évvel később válságos helyzetbe a kört. A háborút követően a város a határ szélére került, a polgárok elszegényedtek, s nem tudták kifizetni az építkezés idején felvett kölcsönt. 1932-ben az oly nagy múltú egyesület kénytelen volt egyesülni egy felekezeti egylettel. A kör sorsa a város polgárságának történetét is szimbolizálja: azokat az értékeket, amelyeket a részletesen idézett 1878-as vitákban megfogalmaztak, a kör, a polgárság széles körben elterjesztette. A dualizmus évtizedei alatt e polgárság városon belüli aránya jelentősen gyarapodott, de ezzel párhuzamosan rétegződött is, s az I. világháború után már nem tudott olyan egységesen megjelenni, mint korábban. Ugyanakkor lelassult a polgári réteg szélesedése: a parasztság polgárosodása szinte megállt, azok a rétegek pedig, amelyek a századforduló után felülről integrálódtak, ismét elkülönültek és gyakran rendies eszközök használatával próbálták a maguk gazdasági szempontból megalapozatlan helyzetét valami módon stabilizálni.

Aligha lehet kétséges, hogy a nemzet és modernizáció fogalmát összekapcsoló magyar polgárosodás története múltunk olyan szakasza, amelyhez az erőszakos úton megtört kontinuitás helyreállítása során vissza kellene térnünk. Az 1870-es években színre lépett polgárok emlékét mindennapi életünk terei, a településszerkezet, a városkép, a helyi hagyományok őrzik, hogy az 1870-es években jelentkező polgári éthoszból mennyi maradt meg, az egyelőre megválaszolhatatlan kérdés...

Szakál Gyula

Vállalkozói magatartás és női szerep a huszadik század elején

Erdész Ádám: Kner Erzsébet, egy huszadik századi könyvkötő pályája

Örvendetesnek tekinthető, hogy egyre szaporodnak azok a munkák, amelyekben távolabbi múltunk gazdasági sikereit és a mögöttük álló vállalkozói mentalitást vizsgálják. Többről van azonban itt szó, mint a múlt egyszerű leírása, vagy történetírói kíváncsiság. Napjaink vállalkozói magatartása, kultúrája annyira gyökértelen, sok helyről táplálkozó és a pillanatnyi tapasztalatokra épül, hogy minden olyan tanulmánynak, könyvnek örülhetünk, ami a tudományos eredmények mellett talán még napjainkban is használható ismereteket közöl. Ezeknek a szerzőknek a sorába tartozik Erdész Ádám, aki legutóbb kiváló tanulmányában (Teljesítmény-ethosz és munkakultúra a Kner-nyomdában. Műhely 1996/4.), forráskiadványban (Fülep Lajos és Kner Imre levelezése. Gyula, 1990) és legutóbb egy önálló kötetben foglalkozott a Kner család történetével és vállalkozói mentalitásával. A cím „Kner Erzsébet” és az alcím „Egy huszadik századi könyvkötő pályája” hagyományos életrajzot sejtet. Ha viszont fellapozzuk a könyv tartalomjegyzékét, már az

egy-egy fejezetek címeiből is kiderül (Üzleti stratégia és művészi program, Műhely és munkakultúra, A vevőkör, Üzleti eredmények stb.), hogy Erdész az önéletírás klasszikus logikáját (A szülői ház és a pályaválasztás, Iskolák, A háború stb.) használta fel mondanivalója keretében. Ez a mondanó pedig a siker, a vállalkozói mentalitás és a polgári kultúra. Külön értéke a könyvnek, hogy kibontható belőle - a szerző szándéka szerint - egy „a századelő tradicionális női szerepmintáitól eltávolodó új magatartásforma”. Ennél a szándéknál mindjárt hiányérzetünk is támad. A szerző korábbi tanulmányaiban igen jó érzékkel mutatta be az apa, Kner Izidor vállalkozói kultúrájának modern és a korabeli piac által igen sikeresnek ítélt elemeit. A könyv előnyére vált volna, ha még erőteljesebben hangsúlyozódik a vállalkozói tudás átadásának családi mechanizmusa. Azt olvashatjuk, hogy a gazdasági siker, a teljesítmény tisztelete mellett már gyermekkorban a modern polgári értékek széles skálája - a lakberendezéstől a társadalmi érintkezési szokásokon keresztül a szabadidő eltöltéséig - jelenik meg Kner Erzsébet előtt. Úgy véljük, pontosan ebben a teljességben, ahol a modern értékek és az életmód elemek egységben vannak, található a Kner család gazdasági sikere. Egy lánygyerek esetében azonban korántsem volt olyan könnyű ezen értékek szerint élni. A család terhének megfelelően Erzsébetet a Mezőtúri m. kir. áll. Felsőbb Leányiskolába írták be. Ez a modern, gyakorlatias szellemű iskola sokkal inkább a gyors munkavállalásra és nem a továbbtanulásra orientálta a növendékeket. A tanári karban viszont megjelentek azok az egyetemet végzett nők, akik a tudástőke birtokában a saját egzisztenciájukat megteremtő független hölgy ideálját jelenítették meg. Biztosan ennek a hatására szeretett volna az egyre önállóbbá váló kislány leérettségizni, majd egyetemet végezni. Terveit azonban a kockázatvállaló és a kitörni akarás gátat nem ismerő vágyával rendelkező édesapja nem támogatta. Bizonyára szívesebben látta volna otthon a családi vállalkozás segítőként. A két akarat végül kompromisszummal végződött. Erzsébet leérettségizett, majd segített a nyomdában. Jellemző Kner Izidor hivatásetikájára, hogy 1920-ban szabályos tanoncszerződést kötött a lányával. Az önállóan gondolkodó és dolgozó modern nő mintája és a kitörni akarás családi tulajdonsága azonban szinte férfias életutat programozott számára.

Erdész Ádám jó érzékkel citál egy szinte mindent megmagyarázó mondatot. „...amint kezdtem előrehaladni a mesterségben, rájöttem, hogy az egész tudomány nem fog sokat jelenteni számomra, ha nem leszek képes az általam készített kötések magam megtervezni.” Ez a belső, de a család által mindenképpen jóváhagyott parancs hosszabb tanulmányútra inspirálta. Budapestre költözött, ahol több grafikusnál és iparművésznél sajátította el a szakma fogásait. Mellette azonban egy budai könyvkötészetben fizetés nélküli segédként dolgozott, hogy az újabb technikai fogásokat (bőrmetszést, domborítást, bőrintarziát stb.) megtanulhassa. Az eltöltött hónapok során azonban egyre inkább úgy érezte, hogy az igazi szakmai teljesítmény megalapozásához tapasztalatokat kell szerezni az ország határain túl.

Természetesen ebben az elhatározásában sem a pillanatnyi ötletek döntöttek. A legidősebb Kner fiú, Imre, aki igen sok esetben az apa szerepét töltötte be, úgy állította össze húga oktatási programját, hogy a németországi ismereteket minél felkészültebben fogadhassa be. Mit jelentettek a lipcsei évek az immár 26 éves lány számára? És az életkoron mindjárt el is csodálkozik a könyv ismertetője. Ebben a korban egy hölgy - igaz családi támogatással és öccse kíséretében - kevés aktív német nyelvtudással úgy véli, felkészületlen még a szakmájára és tanulni akar. A könyv szerzője igen ügyesen emelte ki az önéletrajzi jegyzetekből a legfontosabb gondolatokat. Kövessük mi is ezeket a véleményeket. „Minden megváltozott, amikor Leipzigbe kikerültem. Először láttam ott modern művészetet éppen a Bauhaus feltűnésének az idején. Mintha egy ajtó nyílt volna ki előttem, hirtelen tudtam könyveket tervezni ezen az újonnan megismert új nyelven... Ekkor láttam életemben először modern stílusban készített kötések, ami reveláció volt számomra.” Másutt így nyilatkozott: „Itt olyan munka kerül ki mindegyiknek a kezéből, mint ami otthon a tudás elérhetetlen csúcának látszott.”

Ez a munkakultúra, vállalkozói magatartásának a megváltoztatására és még elszántabb tanulásra ösztönözte. Korábban úgy gondolta, hogy otthon két elismert kollégájával fog dolgozni. A német tapasztalatok viszont arra ösztönözték, hogy a műhelyét saját munkájára alapozza és csak minőségi terméket fog előállítani. A tapasztalatszerzés érdekében mindent elkövetett. Nem

elégedett meg az iskola tanműhelyével, hanem sikerült gyakornokként bekerülni egy nagyobb „termelő” üzembe. Itt nemcsak a legféltettebb technikai fogásokat leshette el. Minden bizonnyal gyakorlati ismereteket szerezhetett a munkabeosztás, a szervezés és az ár kalkuláció területén is.

Ilyen ismeretek és gyakorlat birtokában jelentette be 1924-ben, akkor már 27 évesen, könyvkötészetének a megnyitását. Emlékeztetőül szeretnénk megjegyezni, hogy édesapja 22 évesen a nulláról indította a vállalkozást. Erzsébet mögött nemcsak sokkal nagyobb tudás és tapasztalat állt, hanem számíthatott családjának szakmai és anyagi támogatására. Ezekre szüksége is volt a frissen induló vállalkozásnak. A '20-as évek közepén ugyanis egészen más viszonyok fogadták, mint amire a család felkészítette, és amit a külföldi tartózkodás csak megerősített. Édesapja a Monarchia gazdaságilag prosperáló évtizedének elején (1882) kezdte el a munkát. Szemléletének és módszereinek újdonságát a piaci és a társadalmi viszonyok egyaránt támogatták. Aprócska és talán méltánytalan észrevétel a kiváló könyv szerzőjével kapcsolatban, hogy a vállalkozói magatartás mesteri megismertetése mellett kevés figyelmet szentelt a mentalitás és a történelmi korszak kapcsolatának a bemutatására. Kner Erzsébet közel tíz évig készült hivatására és üzleti vállalkozásának a megindítására. Az induláskor viszont olyan időszak kezdődött, ami gyökeresen ellentétes volt a kezdő vállalkozó hivatás etikájával. A minőségileg igen magas színvonalú és éppen ezért drága könyvek vásárlóközönsége, bátran kijelenthetjük, szinte katasztrofális anyagi helyzetbe került. A család azonban úgy döntött, hogy ezeket az elveket nem szabad feladni és az új vállalkozás a gyomai nyomda anyagi és szakmai támogatásával akár éveket is el tudja viselni a veszteségeket. Ez a piacszegmentáció, hogy ezt a marketingben használatos fogalmat merészeljem használni, nem tudott igazán működővé válni.

A vállalkozás sikeréért való küzdelem szinte gigantikus volt. Erre utal a könyv talán legjobban megírt, és bátran mondhatjuk, még a gyakorló vállalkozók által is használható fejezete. (Műhely- és munkakultúra) Ebből megtudhatjuk, hogy egy sikeres vállalkozáshoz szükségesek a képzett szakemberek, a nyersanyagok és a vevők piacának a biztos kézben tartása, valamint gondoskodni kell az üzlet bevezetéséről, jó hírenek megteremtéséről. Erdész jó érzékkel állapítja meg, hogy a „két világháború közötti Magyarország szűkös lehetőségei között a gazdasági háttér megteremtése éppúgy feltétele volt a komoly és huzamosabb ideig végzett iparművészeti munkának, mint a művészeti felkészültség és a tehetség”. Mint a vállalkozástörténet kutatója és gyakorló vállalkozó csak annyival egészíteném ki, hogy ez minden korszakra igaz.

Kner Erzsébet gazdasági és üzleti téren egyaránt igen erős háttérre támaszkodhatott. A Kner név a húszas évek közepére már önmaga is óriási presztízst jelentett és szinte tőkeként működött. A veszteségek finanszírozásán túl a család információs bázisa is rendelkezésére állt. Bátyja részletesen megismertette hűgát a legfontosabb könyvesboltok vezetőivel, a gyűjtőkkel és kitért a megrendelők anyagi helyzetére is.

Igen tanulságos olvasni arról, amikor a Kner család igényessége, erősítve a lipcsei tapasztalatokkal, összeütközésbe került a korabeli és őszintén szólva az azóta is élő magyar felfogással. „Jó lesz az, úgysem fizetik meg” válaszolta egy, a gyenge minőségű munkájáért elmarasztalt segéd. Elszomorító, de napjaink Magyarországon szinte óránként hangoznak el ilyen mondatok. Ennek a szép vállalkozói törekvésnek meg is lett az eredménye. A megrendelők között szerepelt a Külügyminisztérium, Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő és Kodály Zoltán, hogy csak a legismertebbek közül ragadjunk ki párat.

A régió, Közép-Kelet-Európa történelmi terheitől azonban sem a tehetség, sem pedig a szorgalom nem tudta megszabadítani. A világháborúba sodródó országban a nagyon jól csengő és tisztelt, de zsidó család számára az élet nehézzé, majd később tragikussá vált. A távozás lehetőségével öccse, Albert élt, aki felesége amerikai állampolgárságát kihasználva, elhagyta az országot. Erzsébet túlélte a nyilas időszakot és 1945 után változatlan erővel kezdett dolgozni. Közben Amerikából örökösen kérelték, hogy költözzön ki hozzájuk. Nehéz volt az elhatározás, de 1948 végére megérett a döntés. A következő év áprilisában hagyta el az akkorra már igen fagyossá vált országot. Nehezen szokta meg kényszerből választott új hazáját. Bizonyítja ezt, hogy magyar állampolgárságától képtelen volt megválni és vissza is kívánt térni, de a magyar politika 1950 januárjában ezt már nem engedte meg.

A könyv utolsó lapjai igen szomorú (magyar) sorsot tükröznek. Kner Erzsébet 50 esztendősen új és sikeres életet kezdett az Egyesült Államokban. Tudása és ereje, mint ahogy több százezer honfitársunké, máshol hasznosult. Nem kis értékekről van itt szó. Ezt bizonyítják azok a színes képek, amelyek az általa készített könyveket ábrázolják. Valamikor tudtunk ilyet, és most, mint sok minden mást, újra meg kell tanulnunk.

Körmendi Lajos

S. M. - más

(Folyton növvő S. M. fa)

Csabán, Írni, Csabán, Írni, Csabán, Írni, Csabán
Ferde Csuba Ferde Csuba Ferde Csuba Ferde
Eszterberke Eszterberke Eszterberke Eszterberke
Kazal Kazal Kazal Kazal Kazal Kazal Kazal
Kaszás Hanyattúszás Hanyattúszás Hanyattúszás
Fönn a Jeruzsálemhegyen Fönn a Jeruzsálemhegyen
A Pázsit Pázsit Pázsit Pázsit Pázsit Pázsit Pázsit

Szökőélet Szökőélet Szökőélet Szökőélet Szökőélet
Decebál Gyulán Decebál Gyulán Decebál Gyulán
Vagabundkorzó Vagabundkorzó Vagabundkorzó
Ugatoló Ugatoló Ugatoló Ugatoló Ugatoló Ugatoló
Árva ima Árva ima Árva ima Árva ima Árva ima
A kaporszakállú nádvágó A kaporszakállú nádvágó
A csabai Szajján A csabai Szajján A csabai Szajján

Magyar Krisztus Magyar
Krisztus Magyar Krisztus
Magyar Krisztus Magyar
Krisztus Magyar Krisztus
Magyar Krisztus Magyar
Kisiratos ragadványnevei
Kisiratos helynevei Kisira

(A hasonmás S M. sem más)

Sarusi Mihályt vagy másfél tucatnyi könyv után mindenki ismeri, aki évente legalább egyszer rányitja az ajtót a könyvekre. Pontosabban: ismerni vélik S. M. mestert. Ismerik is, mondjuk, ismerik a beszélykanyarítót és regényírót. Leginkább persze a Magyar Krisztust, amely úgy Sarusira kapta a széptanos ítések és olvasók szemét. A hét fejezet hét nemzedék történetét mondja el a múlt század elejétől máig, s néhány türelmes olvasó talán egészen addig eljutott ebben a nagy regényben, hogy kapiskálta: a hős maga a nép, s ő lenne ama címben megjelölt megfeszített is. Még a Hanyattúszás is elment a háborúval, kolhózzal, fogsággal, ötvenhatal. Na, de mi az a sok tót szó A csabai Szajján című beszélyfüzérben? Na, de mi ez az Istentől elrugaszkodott székelyféle nyelv a Hadak utyikban vagy miben? Hogy beszél ez a Kutyakántor, tán huszita nyelven? Vagy Müncheni kódex-nyelven? Vagy hogy a rossebül? Na, de azért ez még mindig S. M., akit tán ismernek.

Hanem ki lenne ama Uगतoló S. M.? Ki lenne a hely- és ragadványnév összegereblyező S. M.? Ki lenne a Vagabundfába elkorzózó S. M.? Ki lenne S. M., ki nem restell ponyván, búcsúba Csuba Ferke mellé állni? Ez egy hasonmás S. M.? Amaz, a beszélycirkalmazó és regénykifőző lenne az S. M. mester? Emez, az ugatoló s egyéb furcsaságot művelő S. M. még S. M. sem? Ami ide tartozik, az periféria? Melléktermék?

S. M. csak egy van. Megfért mindig egy bőrben a főiskolás, a művházigazgató, az adminisztrátor, az újdondászyakornok, a matróz, a hivatalnok, az újságíró, a szerkesztő, a férj, az apa, az író, mindenféle díjak elviselője. S az író S. M. egyik fele sem hasonmás, egyszerűen az egész, úgy ahogy van, szőröstül-bőröstül: más. Nem domesztikált. Csahol. Sőt: ugatol. Volt bőr a képén kitalálni egy csak rá jellemző beszédmódot. Képes kiugrani a bőréből a nyelv ízeitől. Képes más bőrébe, sőt századokkal ezelőtti bőrökbe bújni. S egyik bőr sem lötyög rajta. Mert az ember nem csupán az, ami, hanem az is, ami volt: matróz, hanyattúszó, újdondászyakornok, kutyakántor, főiskolás, megfeszített, hivatalnok, ugatoló. Sőt: az is, amik az ősei voltak. Sejt a sejthez, szövet a szövethez. S az egész együtt: S. M. És ez az S. M., ha a többi pennarágcsálót nézzük, más.

(S. M. sárkányhúzása)

Olvasni jó. Ezt az újabb nemzedékek egyre kevésbé tudják, mert naphosszat a képmutogató láda előtt ücsörögnek a látványtól delejezetten, az idősebbek viszont lassan elfeledik, már csak a könyvek ára miatt is. Ettől függetlenül: olvasni jó. Olvasni, csak úgy, haladni sorról sorra, oldalról oldalra, belefeledkezni a történetbe, belebújni a szereplők bőrébe, sodortatva magunkat a néha váratlan kanyarokba kunkorodó cselekménnyel, élni egy másik térben, másik időben. S. M. mester legújabb opusza, melyen még meg sem száradt a nyomdafesték, éppen ilyen olvasmány.

Hősünk hőse Csuba Ferke, amolyan táltosféle vagy kétszáz esztendővel ezelőttről. S. M. szerint: „kincés táltos, látó vak kódís és mindenféle egyéb szélhámosságok művelője 1787-es vésztoi s 1789-es szeghalmi pöre idején fiatal ember, aki a levéltári adatok szerint még a következő század elején is rászéd jónéhány hiszékeny embert. Legismertebb és a legutóbbi időkig jópárszor megénekelt csínye a csökmei, amikor is a biharvármegyei község lakóival meghúzatta a sárkányt. A pernahajder elhitette a pénzre éhes néppel, hogy valami fertelmes állat a csökmei határbéli rétbén tenger kincset őriz, s ha elrángatják a liktól, valami módon legyőzik, övék az arany marha! Az emberek neki is gyürkőznek, ám mire kiderül, hogy csak valami ficfához igazította égetnivaló cimboránk a sárkányhúzó kötél boldogabbik végét - Szűcs Sándor a népi hagyományban Lúdas Matyi mellett leli Csuba Ferkét -, a gézengúz (a rászédett nép pénzével) már elillant. Elszelelt, hogy másutt folytassa áldásos, a bírák által többször tömlőccel és bottal jutalmazott tevékenységét.” Csuba Ferke ma is él, alaposan megsokszorozódva. Soha aktuálisabb témát! Ma is húzatják a fűzfát a néppel, hol a kormány, hol a tengernyi szélhámos.

Ebből a kisregényből, melynek témáját mondhatni a vásári ponyváról emelte fel szerzőnk, kitetszik M. S. mester írói módszere is: midőn egy-egy témának nekidurálja magát, alaposan tájékozódik, kutat levéltárakban, irodalomtörténetben, néprajzban, történelemben, nyelvtörténetben. Amit előbányászik, általában meg sem jelenik a műben, csupán az eszenciája. A kinyomozott adatokat jó esetben egy-egy levélféle őrzi, mint jelen esetben a föntebb már idéztem S. M.-sorok. Ezt írja még: „Az épületes históriát már a következő években megénekelte Szívós János berekböszörményi jegyző, a debreceni kollégium nemrég pennaforogató deákja. A költői ihlet azóta is oly erős, hogy 1994-ben Békéscsabán egy népi versíró is tollára tűzte a nem mindennapi esetet. Közben sem telt fölöslegesen az idő: az eredeti históriás éneknek több változata járt kézzől kézre országunk szívében, a Nagy Magyar Alföldön, 1842-ben könyv alakban jelent meg Döme Gergely ceglédi birtokos Csuba sárkányhúzását földolgozó bohózata, melyet Pest-Budán sikerrel mutattak be. Századunkban több irodalmi műben is megjelenik Csuba és a sárkányráncigálás, Illyés Gyula pedig a halála előtti években tervezett mesejátékot írni a békésvármegyei színi társulatnak Ferkéről és az ő csökmei csuda dolgairól.”

Hanem S. M. mester is nekiveselkedett egyfajta sárkányráncigálásnak ezzel a könyvével (is). Az

egyre belvárosiasodó irodalom életbe rángatását csak haloványan remélheti ugyan, mégis nekigyürkőzik. Nem jól van az, hogy az írók egymásnak írnak, ráadásul nem is úgy általában egymásnak, hanem falkabéliek a falkabélieknek. Fontos a selypegés, a kellemkedés, a nyelvi onánia... Csak az olvasó nem fontos. S. M. mester ráugatol a pincsitollnokokra: neki igenis az olvasó a fontos! Szembefordul a falkával. A falkákkal. Méghogy kellemkedés... Kellemetlenkedés, az igen! És ugatol, mert dühös. Hogyhogy a flaszteron született irodalom az Irodalom? Hogyhogy a belvárosi az európai? A magyar vidékről szóló hogyhogy provincializmus? Hogyhogy regionalizmus? Ki dönti el, mi mi? A falkák élén álló széptani írók? Az olvasók? Vagy ki a rosseb? És mikor?

S. M. mester rángatja a sárkányt, elszántan, még ha tenyerén nem is marad bőr, húzza.

(S. M. az értékmentő)

Mindig nagyon vonzódtam azokhoz az írókhoz, akik versek, regények, novellák, egyebek írása mellett valamely tudományban is vitézül forgatták a pennát, és tudósként is jeleskedve tulajdonképpen saját írói munkásságukat alapozták szilárdabbra vagy teljesítették ki. Hogy csak néhány huszadik századi példát említsek ötletszerűen: Babits Mihály, Szerb Antal vagy Féja Géza irodalomtörténeti munkái, Kosztolányi Dezső nyelvészeti írásai, Németh László pedagógiai kísérletei...

No meg Sarusi Mihály. Két könyvecskére való nyelvi bogarászás szerzője, s mindkét munkát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége adta ki: a Kisiratos helynevei címűt 1987-ben, a Kisiratos ragadványneveit 1992-ben. S. M. mester, a gyűjtő még a Kurtucz-időkből, mivel a családja e faluba való. A kutatás tehát személyes ügy. „Kisiratos az 1919-es román megszállásig Csanád megyei, azóta aradi falu Kevermes, Dombegyház és Kürtös szomszédságában, Aradtól országúton 21 kilométerre. Román hivatalos neve Dorobanti” - írja S. M. a bevezetőben. Aztán áttekinti Kisiratos múltját, a falu fejlődését, ír az ott élő népről és nyelvéről, a paraszti észjárásról, végül magáról a gyűjtésről, amit az író-nyelvbogarász 1979-80-ban végzett. Aztán következik egy bőséges adattár, mely tudományos munkákban fölöttébb száraz olvasmány tud lenni. S: M. mester azonban megmutatja, hogy lehet ezt élvezetesen, olvasmányosan is művelni. Másik alkalommal is nyelvi aranytelér után bányászott, s amit talált, igazi érték. „A kisiratosi ragadványneveket falukutatásom kezdete, az 1970-es évek dereka óta gyűjtöm, s a 'decemberi forradalom' után egy hónappal, 1990 Boldogasszony havában - a helybéli zendülés kellős közepén - fejeztem be egy utolsó ellenőrzéssel” - írja a bevezetőben. S következnek a ragadványnevek hol ilyen, hol olyan szempont szerinti osztályozás alapján, példák a nevek életéből, a helyi ízekről. Végül az adattár következik, érdekesen, valósággal olvastatja magát. Minden magyar település tele van értékekkel. Kisiratos is. Csak Kisiratosnak van egy Sarusija is, aki nem hagyja ezen értékeket elenyészni. Vajon nélküle megmaradhatott volna mindez?

Tanulságos elolvasni ezt a két, szinte hozzáférhetetlen könyvecskét: az ember elgondolkozik azon, hogy e nyelvészeti munkák vajon megszülethettek volna a Sarusi beszédek és regények? Mondjuk, a Magyar Krisztus. S ha igen, vajon ugyanilyenek lettek volna S. M. mester művei? Szerintem nem. Csak szegényebbek lehettek volna, tehát kevésbé jelentősek. Így aztán eljutunk oda, hogy nagyon jól megfér egy bőrben a tudós és az író, s gazdagabb lesz egyik a másik által.

Még oly sokféle tudomány van! S a bőr, mint tudjuk, tágul.

(Kurtucz betyár)

Hogy jön ahhoz egy porban poroszkáló prózaíró, hogy felugatoljon az magas Parnasszus ormára? A suszter miért nem marad a kaptafánál? - kérdeznék a hablatyoló lírafik durcásan, ha egyáltalán tudnának S. M. mester Békéscsabán 1991-ben megjelent Ugatoló című verseskönyvéről. Pedig a kötetke nem érdektelen, úgy sem, mint líra, úgy sem, mint életmű része. Fontos mondatot ír le a könyvecskét ajánló Balogh Elemér: „A költőt indulatai éltetik.” S. M.

mester esetében ez azért lényeges, mert őt, mint prózáíró is az indulatai éltetik. Ilyen értelemben tehát lírai alkat még a regényíró S. M. is.

Az Ugatolóban találkozunk népdalokkal, paródiával, balladai szaggatottsággal, elhallgatásokkal, villoni hetykeségű hangvétellel, és még sok egyébvel. Csupa olyasmivel tehát, ami S. M. mester prózáiban is fellelhető. „Bújjál ki te kurtucz betyár” - biztatja magát a Végső Kovártélyom című versben. S kibújik: „igazságom hatalmas”. A lázadó, szilaj költő ilyen sorokat rótt papírra még jócskán abban a veres ántivilágban: „lázadnék minden rend ellen / árok, bokor, szalmakazal / lenne portám, éjszakám / szeretőm és anyám / mert hát bitang vérem / az a viharsarki / tesz arra, aki csendre / nyugalomra, rendre int...” (induló). Nem sokra becsülhette S. M. mester a hetvenes-nyolcvanas években strichelő dalnokokat: „Úriember jóember / nem mond semmi izgatót” (kinn a líraplaccon). Ő, akinek nem közölték verseit, mondott izgató dolgokat: balladát írt például azokról a második világháborús magyar katonákról, akikről itthon a politika-placcon szó sem esett (Csontos csatak). Az Ugatoló hátsó borítóján olvashatjuk: „E kötet eredeti változatának megjelentetését 1978-ban a cenzúra megakadályozta.” Ha valaki elolvassa például a Félpogány fohász című verset, megérti miért: „... inkább Ő, mint e Senkik, inkább / túlvilági, mint evilági Úr, inkább, inkább Ő, mint semmi / inkább Krisztus, Krisztus, aradi magyar Krisztus...” Valóban az indulatok, az érzelmek éltetik S. M. mestert, az ugatolót, hol vadak, hol gyengédek. Ez utóbbira példa: „szeretgetem kicsi hazám / ütöm megáll attól” (U). S. M. nem kellemkedik, nem riszálja magát, nem bókol, nem teszi a szépet se a hatalomnak, se az olvasónak. Ő ugatol.

De gondoljuk meg, nem ugyanígy, ugatolva lépett be a prózáival is az irodalomba? Milyen meghökkentő olvasmány volt ama Mozgó Világ-béli Kutyakántor a huszita papjaival, archaizáló nyelvezetével, amely mintha egyenesen a Müncheni kódex lapjairól került volna a némi hitet talán még rejtegető, menteni akaró, az ezredvég felé borúsán tekintő olvasó elé. És milyen furcsálkodva, idegenkedve hallgatták az 1981-ben megjelent A csabai Szajján című beszélyfűzér tót-magyar ugatolását az irodalmi szalonok széplelkei! S ez a lírai ugatolás és az a prózai ugatolás S. M. mester műhelyében nem két külön dolog. A verseskönyvben is ragyogó, prózába is illő párbeszédet olvashatunk: „ülj föl, anyám / simogass meg, oly régen láttalak / most az egyszer nem lehet, kisfiam / miért nem lehet, édesanyám? / hát meghaltam, azért” (árny a szívem felett). Sarusinak nincs regényíró bőre, nincs beszélyíró, versíró, esszéíró, irodalomtörténet-író, nyelvész vagy más bőre, hogy hol ezt, hol azt húzzuk le róla. Egyetlen bőre van, de - mint mondtam - az tágul.

(S. M. -térkép)

S. M. mester nem fér a bőrébe, s talán a nyelvbogarászás sikerén és hasznán is felbuzdulva arra vetemedett, hogy irodalomtörténetet írjon, a Csabáét, a maga módja szerint valót. Amolyan sarusisat, mi vitairat is, regény is, terjedelmileg a kicsik közül való, ám széptani beszély is egyben. Elődök és értékek után nyomozott, fürkészte a viharsarki láthatárt, s leporolta a rigmusszerző népköltő zengedező alakját éppúgy, mint az ismeretlenségbe merült, avagy az ismertségbe igazán fel sem merült Vasas regényíró uram figuráját. Az S. M.-féle irodalomtörténet egyúttal jóféle irodalom is, nem tagadja meg magát itt sem S. M.

Írni, Csabán - így a cím. S. M. mester persze kérde: ki a csabai? „Aki egy fertály órát se tölt Csabán, mégis megérzi a város leglényegét; aki azért legalább beleszagol az itteni légbe, hogy megérthessen belőle valamit; vagy aki itt éli le a teljes életét s mégsem ért az egészből semmit?” Nem kétséges, S. M. csabai. Csabai Haan Lajos is, aki magyar és szlovák nyelvű várostörténetével máig kikerülhetetlen, s e művéből „nemzedékek tanulnak... önmaguk lenni?” S. M. mester úgy ír a csabai szerzőkről, hogy közben vitázik a helyi értékeket lenéző, élettől elszakadt széptani írókkal, mint, mondjuk, a Kozma Andor költötte hun névmagyarázat kapcsán is. Helyi értékek pedig vannak, és S. M. kisiratosi névtani gyűjtéseivel vagy békéscsabai irodalomtörténetével éppen ezeket mutatja fel a jövőnek. Miközben vitázik. Ez az állandóan jelen lévő vitamotívum ad feszültséget írásának, melyben előrehaladván egyre bizonyosabban érezhetjük a már az első oldal után is sejtett tény: nem szokványos irodalomtörténetet, hanem

igazi irodalmat olvasunk, ami persze egyben a csabai irodalom története is. Talán így pontosabb: a csabai irodalom regénye. A biográfia és a bibliográfia tárgykörébe tartozó adatokon túl megjelennek maguk az írók is hús-vér alakban, plasztikusan, nagy erényeikkel és kisebb-nagyobb hibáikkal együtt, melyek között azért akadnak taszítóak is. S. M. mester írásművészetére jellemző, hogy a taszító vonások kíméletlen felrajzolása mellett mindig talál elég okot e szerzők megszerettetésére, de legalább tiszteltetésükre. A csabai irodalom leleplező regénye érdekes csemegékkal szolgál, elsősorban a teljesen elfeledett Vasas Mihály portréjának megrajzolásával. Ki tud róla? Ez Vasas uram regényének címe is, amely 1938-ban jelent meg, s valósággal berobbant az irodalomba. S. M. mester úgy rajzolja meg az író alakját, hogy az olvasó úgy érzi, mindent tud már róla, szenvedélyeit és ellenszenveit, szerelmeit, festészetét, egész talányos életét ismeri, talán még a végső, olaszországi fejezetet is. S. M. felfedez, felfedezett. De mást is ír, másokról, hasonlóan pontosan és láthatóan, jól kiemelve a fontosat, a lényegeset. Kiemelkedő a Simonyi Imréről szóló fejezet: a költőóriás emberi esendőségeivel, hibáival áll előttünk. S. M. mester nem kíméli, keményen, kíméletlenül, itt-ott már-már durván közli a véleményét, az igazságot, hogy aztán a költő mocskos ágyát is feledtesse megállapításával: „Tán valóban a legjobb.”

Nem feledi persze a szlovák írókat sem: Jan Gerci és Jan Sekerka kapcsán megállapítja, hogy a csabai szlovák nyelvű irodalom érték, érdemes a figyelemre, kiadásra vár.

Szép emberi gesztus a Hegyesi Jánosról szóló passzus, egyfajta elégtétel az elfeledett, kenyerét útként kereső népi írónak, aki néhány esztendeje elment a minden élők útján Féjének, Szabó Pálék, Sinka Istvánék után. S. M. mester számba veszi Féja Géza és Cseres Tibor csabai kapcsolatait. Kegyetlenül pontos Filadelfi-képe, ugyanakkor igen emberséges is. A zárófejezet a Szerzőnk hatyúúszásáról címet viseli. S. M. nem álszerény, nem hagyta ki magát a csabai irodalmi füzérből, amiből látnivaló, hogy nem nézi le, hanem vállalja a körülötte élt, élő többieket. A magyar írói középnemzedék egyik legmarkánsabb alakjának írása önmagáról, életművének összefüggéseiről majdani széptani tanulmányok tájékoztatósi pontja lehet. S. M.-térkép, ítéseknek. Hogy eligazodjanak. Hogy leírassák azt, ami a lényeg: S. M. csabai író. S. M. alföldi író. S. M. magyar író. S. M. európai író. Már megint ennyi minden egyetlen bőrben!

Niedzielsky Katalin

Szórakoztatni és tükröt tartani

(Mit tehet a színház, ha közönségét akarja szolgálni?)

Jókai Színház 1996-97

Bármily meglepő, a színház és a napilap között sok a hasonlóság, ami lényegüket és szerepüket illeti, ha törekvéseikben a megyei piac kiszolgálása meghatározó szempont. A főkei Színház - Békés megye egyetlen kőszínháza, társulata (a nyári játékokat nem számítva) - évek óta változatos műsortervvel, a legkülönbözőbb közönségigényt figyelembe véve - a fajsúlyos drámától a könnyed, szórakoztató musicalig - minél többféle műfajt igyekszik játszani. Az 1996-97. évad is ezt a szándékot, következetességet tükrözi.

Szabó Magda történelmi játéka - Az a szép, fényes nap - a millicentenáriumi esztendő méltó nyitányának bizonyult, Robert Thomas A gyilkos köztünk van című bűnügyi játéka a színházi krimi szép példája. A romantikus nagyoperett kedvelőit Lehár Ferenc muzsikájával, a Cigányszerelemmel örvendeztették meg a művészek, Molnár Ferenc Doktor ura kemény társadalomkritikától fűtött, éles humorú bohózat. Dürrenmatt-tól A fizikusok bemutatása is telitalálat volt; a műfaji megjelölés komédia, de a mondandó az emberi szabadságról és a tudós felelősségéről örökérvényű és megdöbbentő erővel hat. Zenés komédiából kiválóan sikerült az

Irma, te édes, Alexandre Breffort és Marquerite Monnot darabja. Nagyszerű színházi előadást láthattunk A vörös malom musicalváltozatából - Molnár Ferenc művéből komponálta Kocsák Tibor és Miklós Tibor. A békéscsabai gyermekszínház nemes hagyományait követve - egyszerre gondoskodva a jövő közönségéről és színészeiről - mutatta be a Jókai Színház Fésüs Éva és Gebora György zenés mesejátékát, A csodálatos nyúlcipőt, valamint a Grimm-meséből készült musicalt, A sőt.

Míg a nagyvárosok színházai tehát „szakosodhatnak”, úgy alakíthatják arculatukat, hogy vagy prózai, vagy zenés, táncos produkciókat tűznek műsorra, a megye, a térség egyetlen színházának az a feladata, hogy mindent játsszon a közönségnek, a lehető legváltozatosabb repertoárt kínálva. Külön elismerésre méltó, ha a színes, változatos műsortervhez a minőségre, színvonalra törekvés társul, vagyis minden előadást a maga műfajában igényesen, magas szakmai követelményeknek eleget téve igyekeznek megvalósítani. Tudjuk, a mai Magyarországon, a közismerten nem túl rózsás és kultúrabarát gazdasági helyzetben egyre nagyobb erőfeszítést igényel az anyagi háttér előteremtése. Thália diplomához hasonlóan gondolkodunk mi is, újságírók, lapszerkesztők, amikor azt mondjuk: egyetlen újságban kell mindenről írni. Elsősorban a megyéről, hiszen helyi újság, de az országos és a külföldi eseményekről is; gazdaságról, kultúráról, egészségügyről, kis hetilapokat kell szolgáltatnunk mellékletek, tematikus oldalak, rovatok formájában. Szeretnénk a legkülönbözőbb érdeklődésű olvasókat megszólaltatni, illetve megtartani. Miközben az átlagműveltségű vásárlót tartjuk szem előtt, munkatársainktól az olvasói igények színvonalas kiszolgálását kérjük számon.

A színház dolga, hogy szórakoztasson, a sajtóé, hogy tájékoztasson - itt nagy a különbség. Vagy mégsem? Nem árt ugyanis, ha szórakoztatva tájékoztat a lap, mert az mindig hatásosabb; a színházi előadás viszont feltételezi a nézők (naprakész) tájékozottságát, ami hozzájárulhat az élmény fokozásához, a hiány viszont csökkentheti a műélvezetet. Shakespeare-től tudjuk: a színház szerepe, küldetése, „hogy tükröt tartson mintegy a természetnek” - embernek, társadalomnak -, „felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát”. Ami a világot jelentő deszkákon a tükör, az a médiában a fénycsóva: rávilágítani a bajokra, felhívni a figyelmet, jobbítani, segíteni a változást, a fejlődést, ha ez nem megy, „legalább nem ártani” - ahogyan a magyar származású Joseph Purlitzer mondta.

Voltak - nem is olyan régen - időszakok, amikor a társadalmi rendszer függvényében erős cenzúra, hatalmi kényszer uralta a színpadot és a médiát. Magyarul: nem lehetett akármit bemutatni, vagy megírni. Ugyanakkor - szerencsére - mindig akadtak tehetségesek és merészek, akiknek sikerült „eladható” köntösbe burkolni, átköltetni hivatalosan tiltott, nem nyilvánosság elé való témákat. Elnyomásról, szegénységről, bűnözésről írni, a társadalmi rendszert bírálni csak úgy lehetett, ha a történet - színdarabban vagy újságcikkben - nem nálunk játszódott, nem rólunk szólt. Aztán a sok évtizedes elhallgatós sajtópolitikai következménye lett az a „vérszomj”, ami a rendszerváltás után elemi erővel felszínre tört: rémhírek és botrányok kellettek, falták az emberek mindazt, amit korábban nem kaphattak meg. A botrányos esetek, a szókimondás és a meztelenség a színpadon is megjelent, gyakran mint eszköz, különösebb funkció, értelem nélkül. Ez a hullám mára szerencsére levonulóban van, és már nem igaz az, hogy a közönség csak a botrányra lenne vevő, hogy csak a negatív híreket lehetne eladni, csak a kimmerszre menne be a közönség. Egyre inkább igénylik a pozitív híreket is, a jó példákat, a kapaszkodók felmutatását, az emberi hangot. Nem szabad persze átesni a ló másik oldalára, mert a rémtörténetek, bűnesetek, a szegénység, a nyomorúság ugyanúgy hozzátartozik a mai magyar valósághoz, s mivel „vétkesek közt cinkos, aki néma”, ezek elhallgatása mulasztás lenne a színháztól és a sajtótól egyaránt. Lehetőségeink természetesen eltérőek, hiszen a művészet a maga eszközeivel örökérvényűsége törekszik, a sajtó erénye viszont az újdonság és a tényyszerűség.

Gyakran hallható az érv: van nekünk manapság elég bajunk, nem azért megyünk színházba, hogy még ott is ezekkel szembesüljünk, hanem éppen azért, hogy kikapcsolódjunk, felejtünk, nevéssünk, szórakozzunk. Ez így is van, tiszteletre méltó álláspont, ugyanakkor kellene azok a művek, amelyek elgondolkodtatnak, és amelyek persze szellemi jelenlét, esetleg erőfeszítés,

háttérműveltség nélkül nem vagy kevésbé élvezhetőek. Elgondolkodnunk nemcsak tragikus történeteken és felháborító cselekedeteken kell, hanem jó példákon, hőstetteken és sikereken is; mindez azért nagyon fontos, mert hozzájárulhat önbizalmunk, nemzettudatunk erősítéséhez, értékeink megbecsüléséhez. A rohanó világban egyre nehezebb - pedig egyre fontosabb is lenne - megtalálni az alkalmat, a hangnemet erre a megszólításra és elgondolkodtatásra.

A színházi előadás - de az újságcikk is -, ha szakértők műve, bizonyosan betölti szerepét, nyitott fülre és szívre talál, vagyis eléri a kellő hatást: erőt, tartást ad, feltölti a nézőt, az olvasót. Olykor vigaszt, támaszt nyújt - miért is kellene szégyellnünk, ha szükségünk van erre?! Már a görögök is tudták, hogy mennyire kell a katartikus élmény, amely a hétköznapokból kiemel, megtisztít, könnyít a lelkünkön. Minden közlés, megszólítás, információ és vigasz, amely lejön a színpadról, eljut az olvasóhoz, a tájékozódását segíti ebben a nagyon bonyolult, olykor áttekinthetetlen, zűrzavaros világban.

Lakatos István Kossuth-díjas költő ars poeticáját szívesen idézem, mert úgy hiszem, a színjátszásra és az újságkészítésre egyaránt találó és igaz: „Tartani kell a magaslatot” - az embert felemelni, értéket átnyújtani, az önbecsülését erősíteni. Leereszkedni, megalkudni, alábadni, lesüllyedni egy bizonyos szint alá nem szabad annak, aki valamit is ad magára, aki elvárja, hogy európainak tartsák. S ez a magaslat vonatkozik természetesen a mondandóra és a megvalósítás minőségére egyaránt. A színházi előadásoknak és lapszámoknak őszintének, szavahihetőnek, meggyőzőnek, hitelesnek kell lenni, ami a mai világban megint csak nem könnyű feladat.

A könyvekkel szemben - fájdalom, de - az újság eltörpül; míg vaskosabb) nyomtatott testvére a jövő olvasóira is számíthat {már amelyik), a napilap bizony a jelené, még inkább a máé, hisz amint elolvassák, többnyire el is hajítják. Ritka az a lap, oldal vagy cikk, amelyik érdeklődésnek, féltő gondoskodásnak köszönhetően gyűjteménybe kerül, s bár megsárgulva, de mégiscsak megmarad kicsit az utókornak. Pedig az újságnak dokumentum-, krónikaszerupe is van.

Bízom abban, hogy néhány, talán száz év múlva lesz még, aki előveszi a lapunkat, megnézi, mit írtak az elődök; s a cikkeinkből ítéli majd meg, hogy milyen is volt ez a világ itt, a keleti végeken és egyáltalán, úgy 2000 küszöbén. A filmmel szemben a színház is a jelen művészete, ahogyan a festészettől eltérően a pillanaté a fotózás. Nagy kereszt és kihívás egyszerre, hiszen a színész minden este más lehet, minden szerep ezer lehetőséget kínál, de mi marad meg belőle?! Jó, ma már kazetta - egy ideig. Meg aztán itt vannak a színházi kritikák, azok dokumentumszerupe! Alighanem örök vita a színészek és a kritikusok között, hogy milyen legyen, miről (és kinek) szóljon az értékelés, a bírálat. Szerintem abból célszerű kiindulni, hogy kinek szól. S ne vegyék zokon a művészek, de a napilapokban megjelenő kritikákat elsősorban az olvasóknak írjuk. A napilap krónikaszerupével kapcsolatban jegyzem meg, hogy színházi kritikát akkor is kell írni, ha a lap olvasói között alig akad színházlátogató. Ha száz év múlva ugyanis előveszik ezt az újságot, hadd tudják meg, hogy volt egyszer egy színház... Továbbá azért is, mert a színház olyan szellemi műhely, kulturális helyszín, „fix pont”, amitől a város város; mint a könyvtár, a mozi, a főiskola, a gimnázium. Amit, ha bezárnak, hiányzik, s amiből Békéscsabán olyan túl sok nincs is.

Gazdag műsortervével és az előadások magas színvonalával az 1996-97. évad beírta magát a Jókai Színház történetébe. A hat bemutató (Az a szép, fényes nap, A gyilkos köztünk van!, Doktor úr, A fizikusok, Irma, te édes, A vörös malom), de még a Cigányszerelem előadása is valamilyen mélységig a Lenni vagy nem lenni? örök kérdése, egyén és társadalom összecsapása körül forog, az élet értelmére, a túlélés lehetőségére keresi a választ. Goethe szavait idézve segítségül, melyeket a nagy német klasszikus egyébként Shakespeare drámaművészetét méltatva írt egyik esszéjében: „Minden műve a titokzatos pont körül forog, ahol az én akarata a mindenség szükségszerű menetével konfliktusba kerül.” Erre a gondolatra fűzhető fel tehát a Jókai Színház legutóbbi évadjának valamennyi szép, emlékezetes előadása. Szabó Magda történelmi játéka, Az a szép, fényes nap Konter László rendezésében megdöbbentő erővel szól a mai nézőhöz, üzenete a nemzeti megmaradásról és az Európához tartozásról félelmetesen korszerű. Nagyszerű bizonyítéka ez a dráma és előadás annak, hogy a valódi remekművek időtlenek, s éppen azért, mert egyén és közösség, ember és emberiség konfliktusát csak a legnagyobb írók, költők képesek ilyen mesteri módon megragadni, megörökíteni. A hetvenes évek végén, amikor Szabó Magda

megírta ezt a művét, még sem a rendszerváltás, sem az Európai Unióhoz, a NATO-hoz csatlakozás nem szerepelhetett napirenden. Magyar történelmi dráma azért is, mert a fejlődéshez nélkülözhetetlen áldozatvállalás áll középpontjában. Előrelépni, haladni nem lehet küzdelem, áldozatok, veszteségek nélkül.

Géza elvitathatatlan érdeme, hogy felismerte a kor parancsát, a megmaradás feltételét, egyetlen lehetséges módját. Belátta: az európai normákhoz kell alkalmazkodni a magyarságnak, állandó hon és a kereszténység felvétele nélkül nincs jövő a népe számára, elképzelhetetlen a túlélés.

Szabó Magda mesteri bravúrral megalkotott figurái magas színvonalú, színészi átköltésben keltek életre a színpadon; az apa-fiú és a három generációs konfliktusok félelmetesen megrendítőek, akárcsak a baráti, bajtársi kapcsolatok. Géza és Vajk (Gáspár Tibor és Tege Antal), Bönge és Gyula (Kalapos László és Karczag Ferenc) kimagasló alakítást nyújtott.

Míg Szabó Magda drámájának középpontjában a nemzet megmaradásának kérdése, a jövő esélyeinek latolgatása áll, a többi darabban a kisember teszi fel e kérdést: Lenni vagy nem lenni? S hogyan, milyen áron? Vígjátékirodalmunk egyik legnagyobb alakja Molnár Ferenc, és tipikus magyar sors az övé: kivándorolt Amerikába, majd világszerte (a Broadway-től a Burgtheaterig, Párizstól Tokióig) többet játszották, jobban elismerték, mint saját hazájában. Ahol évtizedekig a mellőzés, az igazságtalan, elhallgatás jutott az írónak osztályrészul. Van tehát mit helyrehozni, kárpótolni, s éppen ezen a téren tett jelentős lépést a Jókai Színház a Doktor úr bemutatásával. Ezt a bohózatot Molnár Ferenc 1902-ben írta, amikor Magyarországot a felívelő polgárosodás, a fellendülés jellemezte, ugyanakkor a gazdagodással együtt terjedő szegénység is, és ez a kor sok hasonlóságot mutat a mai társadalmi állapotokkal.

A Doktor úrnak, a minden hájjal megkent pesti ügyvédnek Puzsér, a tolvaj szerzi az ügyfeleket, no és a rendőr, aki arra vár, hogy kapitány legyen... A darab aktualitásához nem fér kétség, hiszen a korrupció minden társadalom rákfeneje, a művész számára pedig remek kihívás az emberi gyengeségek, illetve az erkölcsi nagyság felmutatására. A bohózat hálás műfaj, mert a nevetés sokszor a leghatásosabb leleplezés, megkönnyebbülés, és ebben a kegyetlen világban különösen fontos, hogy az ember nevetni tudjon, felülemelkedjen a problémáin. Miszlay István mesteri rendezésében a színészekre szabott figurákat bravúros alakítások keltették életre, elsősorban Jancsik Ferenc, a Doktor úr és Karczag Ferenc mint Puzsér érdemel kiemelés.

Párizs, London, New York és Budapest után Békéscsabára is eljött Irma, a mámorító, csábító, szeszélyes és veszélyes. Alexandre Breffort és Marquerite Monnot Irma, te édes című zenés komédiáját Éry-Kovács András rendezte a Jókai Színházban. Országos, de nemzetközi tapasztalat is, hogy a közönség igénye eléggé sokat változott az elmúlt években, az emberek szórakozni szeretnek, és előnyben részesítik a zenés darabokat. A legtöbb színház igyekszik műsorát eszerint alakítani, ami helyes törekvés, és Békéscsabán is megfigyelhető. Az Irma, te édest Broadway-musicalként állította színre a rendező, nagy hangsúlyt fektetve a látványra, a revüre, jól kihasználva a forgószínpad lehetőségeit, a helyszín- és képváltásokat, a zene, a tánc erejét. A világhírű musical (és persze a filmváltozat Shirley McLannennel) magasra tette a mércét, de a Jókai Színház művészei nem okoztak csalódást, sőt!

Az előadás sikerének titka egy igazi Irma, aki erőteljes, karakteres, jó énekes, táncos, sugárzó, légbört teremtő, csinos, fiatal. Meg is találták Détár Enikőben, aki meggyőzően temperamentumos, szenvedélyes utcalányt alakított, és még többet is: elhitette a nézővel, hogy valójában emberhez méltó életre, őszinte szerelemre, családi otthonra vágyódik. Partnere, Nestor Oszkár rendkívül bonyolult szerep, óriási feladat a színész számára, mivel a szerelmes diák és az idős bankár figurája külön-külön is nehéz lenne, hát még együtt! (A kettős szereposztás oka nem a takarékoság, hanem a szerző találmánya, a szerelmes Nestor féltékenységében játssza el a jól fizető bankárt, hogy ezzel is magához kösse a lányt.) Szerepének Bantus Gyula nem tudott maradéktalanul eleget tenni, Irmához képest halvány, gyenge maradt.

A kortárs szerzők kedvelőinek nagy öröme Friedrich Dürrenmatt János királyának 1994-es bemutatója után A fizikusok a hét éve elhunyt svájci német írónak már a második műve volt, amit műsorra tűzött a Jókai Színház. Dürrenmatt a hatvanas években a világ leggyakrabban játszott színpadi szerzője, hazánkban is megjelentek jelentősebb munkái, több darabját bemutatták.

Életművét a moralista szemlélet, az erkölcsi válsággal küzdő világ elemzése jellemzi, különös életszemlélet, szkeptikus világnézet és sajátos humor sűt át groteszk komédiáiból. Ars poeticája szerint a mai korszakot csak komédiával lehet ábrázolni, mert ez a világ már annyira bonyolult, zűrzavaros és átláthatatlan, hogy a tragédia keretei között nem mutatható fel hitelesen. A fizikusokkal a tudós felelősségét feszegeti, de ellentétben Brecht Galileijével - ahol az ember dolga, hogy a világot megváltoztassa, a tudós felelősségvállalása erkölcsi kötelesség -, a történéseket a véletlen irányítják, az ember kiszolgáltatott, a felfedezés, a világ sorsa egy örült hatalmától függ. Dürrenmatt A fizikusokat 1962-ben írta, és addigra elfogyott a brechti hurrá-optimizmus, a hidegháború és az atomkatasztrófa korában a hősiesség nevetségessé, az emelkedettség üres frázissá, az igazságszolgáltatás idejétmúlttá vált.

Möbius, az atomfizikus az örült maszolja mögé bújik, így próbálja megőrizni személyes szabadságát, megmenteni zsenialitását, felfedezését attól, hogy azt gonosz kezek az emberiség ellen fordíthassák. Nagy művészi „találmány”, hogy Einstein és Newton „szerepében” különböző hatalmak igyekeznek megkaparintani tudományát. Az örültek házában játszódó történet áldozatai az ápolónők, akik rájönnek a turpisságra, megtudják, hogy pácienseik valójában nem betegek, és ezért életükkel fizetnek. Egyik gyilkosság a másik után - igazi krimi a színpadon! A győzelmet végül a valódi örült, az elvetemült pszichiáter kisasszony aratja le, aki megszerzi a féltett kéziratokat, tébolyult elméjével a világalom megszerzésére tör. Möbius a legértelmetlenebb áldozatot hozza meg: elveszíti szabadságát, tudását, hatalmát, családját, mindenét. Konter László emlékezetes előadást rendezett Dürrenmatt remekművéből. Felkai Eszter dr. Mathilde von Zahnd szerepében a Jókai Színház történetének egyik kimagasló fejezetét írta meg, amit nagyszerű alakítással gazdagít Kovács Lajos mint Möbius, Karctag Ferenc (Einstein) és Gáspár Tibor (Newton).

Robert Thomas francia szerző A gyilkos köztünk van! című bűnügyi játékát Szőnyi G Sándor rendezte Békéscsabán. A nyolc hölgyet felvonultató krimi a hatvanas években írta a szerző, eredeti címe Nyolc nő. Az igazsághoz tartozik, hogy van még egy férfi is, nem is mellékes szereplő, bár sosem jelenik meg. Népszerű műfaj könyvben, tévéjátékban, filmben, nem túl gyakori a színházban. Logikus építkezést, következetességet igényel, de ennél is többet nyújtottak a művészek: sorstragédiákat formáltak kitűnően. Drámába illő sorsok keltek életre abban a francia családban karácsony, a szeretet ünnepe előtt. Mindenki bűnösnek lepleződött le, s kiderült, hogy minden baj forrása a szeretet hiánya. Nyolc remek alakítás közül is kimagasló volt Felkai Eszter és Nagy Erikáé. Felkai a rafinált, de szeretetre méltó, fősvény, de sérülékeny nagymamát, a társadalmi rangért és a család összetartozásáért már hiába harcoló nőt, a megtört öreget játszotta remekül. Nagy Erika korát és egyéniségét meghazudtolva alakította a beteg vénkisasszonyt, minden korábbi szerepétől eltérő figurát, meggyőzően, humorral és együttérzést kiváltva.

Lehár Ferenc Cigányszerelem című romantikus nagyoperettjét már láthatta a békéscsabai közönség 1987-ben, a '96. novemberi előadás a Művész-Ház Kft.-től, Hídvégi Miklós rendezésében ismét nagy sikert aratott. Nem véletlenül, hiszen Jankovits József, Kalocsai Zsuzsa, Pitti Katalin, Oszvald Marika, Csere László a szakma kiválóságai. A romantika kedvelői sem csalódtak, mivel A. M. Wilner és Robert Bodanzky műve az őszinte érzelmek, az igaz szerelem dicsőítése, bár nincs egyértelmű happy end. Zórika, az erdélyi birtokos leánya hűséges gyermekkori szerelméhez, Józsihoz. Az egykor elkergetett cigányfiú időközben híres primás lett, Zórika visszavárja, és nem akarja kezét másnak adni. A szomszéd birtokos nyugalmat, biztonságot ígér a lánynak, aki inkább a szenvedélyt választja és vállalja a cigányéletet. Józsi felesége akar lenni, ezt viszont a cigányprimás nem akarja, mert neki mindennél többet ér a szabadsága. Lehár Ferenc a Cigányszerelem zenéjét 1910-ben komponálta, ahol csak bemutatták, sikert aratott. Az érzelmes dalok, a pattogó indulók, a lírai duettek, operaszerű finálék és jellegzetes keringők mindenütt hamar belopták magukat a közönség szívébe. Nem volt ez másként most sem, bizonyítva a zenés műfaj, az operett iránti igényt, valamint a színvonalas megvalósítás fontosságát.

Befejezőül még egy, talán felesleges megjegyzés (bízom benne, hogy az eddigiekből is kiderül): hálás feladat a Jókai Színház 1996-97. évadjának elemzése, mert gazdag, tartalmas repertoárról,

értékről, minőségről, színvonalról és sikerről írni kivételes öröm a mai világban.

Banner Zoltán

Vidéki képtár - országos értékek

A gyomaendrődi Városi Képtár

Az újrateremtett, illetve saját magából újjáéledő békési tájakon a Wenckheim grófok képtára tekinthető az első művészi gyűjteménynek. A második világháborút követően teljesen szétszóródott gyűjtemény (amelynek bár vázlatos művészettörténeti rekonstruálásával máig adósok vagyunk) már a múlt század hatvanas éveiben számottevő lehetett, hiszen - Munkácsy szerencsésére - éppen a képtár rendezése céljából telepedik le átmenetileg Szamosy Elek (1826-1888) Gyulán, s indítja útjára a későbbi festőfejedelmet.

Sajnos, a helyi (megyei) polgári műgyűjtés múltjának története is feldolgozásra vár, pedig, ha csak a jéghegy máig látszó csúcsaira, az örökbehagyó végakarata szerint ma már közgyűjteményi Bénéképtárra, s a nyilvánosság előtt mind gyakrabban szereplő, ugyancsak gyulai Sóky-gyűjteményre pillantunk, feltehető, hogy már a két világháború közötti időszakban, de különösen az utolsó fél évszázad során - egészen a képcsarnoki kínálattal megszólított, új otthont alapító fiatalokig - a társadalom egyre szélesebb rétegeiben alakulnak ki a szerényebb-vérmesebb műgyűjtői szokások. Persze, például a Sóky-gyűjtemény remek Gulácsy Lajos- vagy Aba Novák-sorozataihoz hasonló vonulatok felbukkanása nem várható; de hogy rejtőzködő értékek, lappangó gyűjtemények (akár Munkácsy - Mednyánszky - Perlrott Csaba Vilmos és más jeles nevek fémjelzésével) ma is léteznek, illetve időnként szétesnek, gazdát cserélnek, sajnos eltűnnek a megyéből - erről személyes tapasztalataink vannak. A válságos idők lázas műkereskedelmi tevékenysége nem a vidéki értelmiség gyűjtőszenvédélyét generálja.

Éppen ezért kell hangsúlyoznunk a vidéki művészeti közgyűjtemények növekvő szerepét, mind a közösségi szellemi értékmegőrzés, mind a művészeti kultúra gerjesztése tekintetében. Mert számítanunk kell szinte rá, hogy hosszú időn át kizárólag a teaurálás, a pénzbefektetés meg a magyarországi magángyűjtés jellegét és irányultságát.

Munkácsy alakja, emléke majd kultusza sokáig eltakarta, árnyékba borította az utána következőket, s ezért - különösen az alföldi festészet szolnoki és hódmezővásárhelyi telephelyeinek a fényében - Békés megye lakatlan szigetnek tűnt a művészeti közvélemény szemében. Az első perdöntő cáfolat Dér Endrétől származik, aki 1970-ben megjelent esszé tanulmányában¹ kísérletet tett az 1827-ben született Haan Antaltól a Fajó János - Bohus Zoltán nemzedékig ívelő korszak művészettörténeti értelmezésére. A tudományos feldolgozás azonban késik - mind az összefoglaló, mind az életmű-monográfiák tekintetében.

Sokkal többet tett művészeti értékeink nyilvánosságáért a muzeológia: 1935 óta, tehát mintegy hat évtizede van Munkácsy-terem a Békés megyei múzeumi hálózat békéscsabai épületében, s a 150. születési évforduló alkalmából a több évtizedes terv és kezdemény is tető alá került az Omaszta-kúria Munkácsy Emlékházzá alakításával - városi gondozásban.

Munkácsy meghosszabbított árnyékában azonban továbbra is rejtve maradt a békéscsabai múzeum szaktárában őrzött képtárnyi gyűjtemény, Dér Endre számbavételének a szemléltetése, annak a folyamatos művészeti életnek és kultúrának a dokumentációja, amely éppen Munkácsy jelenlétének a nyomában sarjadt. (Éppen ezért ma már senki sem ragaszkodna ahhoz, hogy mindenképpen a megyeközpont fogadja be a megyei művészeti gyűjtemény állandó kiállítását.)

A képzőművészetek iránt érdeklődő utazóknak tehát egyelőre a régi megyeközpont, Gyula nyújt

¹ Dér Endre: Képzőművészet Békéscsabán. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba, 1970. 337-348 lap

többet a már említett, városi képtárrá avanzsált (vitatott vagy éppen bizonyíthatóan hamisított műtárgyakat is tartalmazó) Bene-gyűjteménnyel, a Kohán György-képtárral, a Ladics ház művészeti vonatkozásaival, és az állandó Lajos Ferenc-kiállítással; miközben a virtuális megyei képtárhoz is fontos adalékkal szolgálhatna a Kohán-képtár raktárában tárolt régi városi festmény-gyűjtemény, hiszen már Mogyoróssy János 1868-as múzeumi adományában is szerepeltek festmények²; de e majdani megyei képtár forgatókönyvéhez ugyanúgy figyelembe kell venni majd a békési, szarvasi, sarkadi, mezőberényi, orosházi és vésztői tagmúzeumok raktárában vagy helytörténeti kiállítási anyagában nyilvántartott műalkotásokat is.

Gyulán kívül azonban a térség kisebb városai is többet áldoztak művészfaik emlékének az ápolására, mint a megyeszékhely, s ha most képzeletben körsétát teszünk a szarvasi Ruzicskay György-képtárban, az orosházi Galériában, a battonyai Molnár C. Pál-emlékházban, a vésztői állandó Metykó Gyula-kiállításon is a szabadtéri irodalmi szoborparkban - és természetesen a medgyesegyházi születésű Schéner Mihály alkalmazott képzőművészeti installációjában, a békéscsabai Mesházban - a körkép minőségileg nem a megye hátrányos gazdasági-társadalmi, hanem ritka kincsekben bővelkedő természeti-tájegységi jellegeivel vág egybe.

A művészeti-művelődési hagyományait áldozatos és megértő készséggel felkaroló, polgárosodásukban következetes folytonosságot bizonyító múzeumos kisvárosok körébe, szinte a középpontba illik Gyomaendrőd példája, ahol éppenséggel három, egymástól merőben eltérő arculatú gyűjteményben emlékezhet önmagára az utókor. Bizonyos tekintetben valamennyi egyedülálló az országban 1. A Kner nyomdaipari Múzeum 1970-ben létesült a vidéki magyar könyvnyomtatást, tipográfiát európai szinten művelő Kner Imre családi házában. Múzeumtípusonként is páratlan gyűjtemény (s Hudák Júlia vezetésével mind kiadványaival, különösen a Kner Múzeum füzeteivel, s 1992 óta hasonló más könyveivel, mind rendszeres kiállítási tevékenységével ki is lép pusztán megőrző státuszából), de maga az épület is építészettörténeti élmény, amelyet 1925-ben Kozma Lajos tervezett a nyomdai tevékenység recessziós „virágkorának” stílusában. 2. Tíz év múlva, 1980-ban kezdik el Sóczó Elek bognármester és fiai a Motormúzeum anyagát gyűjteni; a tudásunk szerint Magyarországon ugyancsak egyedüli kiállításban látható több mint száz motorkerékpár, oldalkocsi, katonai jármű stb. a sebesség századának a romantikus korszakát idézi, amikor a távolság és az idő legyőzésében az emberi ügyesség és bátorság egyenlő részt vállalhatott a géppel. 3. És végül további évtized múltán, a festő születésének 110. évfordulóján, 1993-ban költözhetett végleges otthonába, a Városi Képtár épületébe a Vidovszky Béla Helytörténeti Gyűjtemény, egy lappangó életmű, az utolsó évtizedeiben gyomaendrődi lakos, Corini Margit festményeinek a kíséretében, s azzal az alapítványi szándékkal, hogy a városhoz fűződő művészeti hagyatékok folyamatos felvevőhelyeként szolgálja a művészeti kultúra terjedését a Körösök-közi horgászparadicsomban.

(A teljesség kedvéért persze meg kell említenünk az Endrődi Régészeti Gyűjteményt és a múlt század közepéről fennmaradt, parasztklasszicista, endrődi Tájház néprajzi-népi építészettörténeti monumentumát, valamint a jelentős közművelődési szerepet játszó Honti Műhely Galéria működését - utóbbiról lennebb esik szó.)

Gyomaendrőd városa múzeum- és művészetpártoló tevékenységének a laudációja, persze kizárólag a szigorú tények foglatában nyerheti el az igazság érvényét. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy 1. a tehetség kibontakozásának, érvényesülésének törvénye jegyében Gyomaendrőd szülöttei is (Pásztor János 1881-1945, Vidovszky Béla 1883-1973, s az állandó gyűjteménybe nemrég bevonult, kevésbé ismert Illésy Péter 1902-1962, de az élők közül például az 1935-ben született, Németországban élő Bella János, a Békéscsabán élő E. Szabó Zoltán), akárcsak a többi magyar kisváros esetében - szükségszerűen nagyobb központokba vándoroltak; és 2. hogy szellemüket mégis fogva tartásuk a szülőhely számára, mindig, s ez

2 Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve I. kötet 5. lap

esetben is néhány tudatos, lelkes, művelt, érzékeny helyi polgár áldozatkészségén múltott/múlik.

A gyomaendrődi képtár történetét és értékesítését szükségképpen kívülről, tehát a második alaptényező felől kell megközelítenünk. Annál is inkább, mivel Vidovszky Béla ugyan Gyomán született (1883. július 2-án), élete folyása inkább Békéscsabához kötötte emberi és művészi szülőföldképzetét, s szülővárosában sohasem mutatta be műveit. Feltehetőleg azért, mert nem is kérték erre. Életművébe először az 1977. augusztus 27-én, a Nagyközségi Tanács kultúrtermében rendezett Pásztor-Vidovszky emlékkiállításon pillanthatott Gyoma közönsége, amelyet Honti Antal javaslatára állították össze a Nemzeti Galéria anyagából.

Honti Antal (Gyoma, 1921. szeptember 17.) ez a hányatott sorsú, sokoldalú és nyughatatlanul kísérletező alkotóember kétségtelenül az egyik kulcsfigurája a gyomaendrődi közművelődésnek és múzeumalapító mozgalomnak. Autodidakta iparművész és belépítészeti dekoratőr, aki grafikával és festéssel is foglalkozik. Írásunk témájában azonban nem alkotóként, hanem művészetszervezőként játszik szerepet. Honti ugyanis azt az esztétikai környezetteremtő ösztönzést, amit fémből-kerámiából-fából-műanyagból kreált dekorációi és reklámgrafikai lapjai kivitelezése közben átélte, szerette volna átplántálni megrendelőibe, polgártársaiba, akik bizony gyakran adták tanújelét a művészeti kultúra és ízlés hiányának. Ezért, 1965 tavaszától előbb a Fészek cukrászdában meghonosított „Kép presszóba” hívja kiállítani Csabai Wagner Józsefet, Gaburek Károlyt, Koszta Rozáliát, s a megye, sőt a hódmezővásárhelyi Telep művészeit, majd 1974-ben, Művészet az iskolában címmel a Kiss Lajos, ma pedig Kner Imre nevét viselő középiskolában rendez folyosótárlatokat. Végül 1980-ban saját házában nyitott műhelygalériát, amely szinte napjainkig folyamatosan működött. A műhelygaléria a hajdani irodalmi és művészeti szalonok hagyományát kívánta feléleszteni, s egyre népesebb közönséget vonzó rendezvényein írók, muzsikuskok, építészek, színészek, tudósok, közéleti emberek léptek fel (például Gregor József és Béres Ferenc énekművészek, Pál Tamás karmester, a Szegedi Kisopera, Tomanek Gábor és barátai, a békéscsabai Bartók Béka zeneiskola és szakközépiskola tanár- és diákegyüttese, Pogány O. Gábor, Dömötör János, Dér Endre stb.) és természetesen fontos kiállítások nyíltak, így például Tornyai János, Kohán György, Petőcz Károly műveiből.

Sokrétű tevékenységének kiterjedése közben érdeklődése természetesen fordul az elődök, a helyi művészeti hagyományok felé, ennek első tanúsága a már említett 1977-es emlékkiállítás megrendezése, nem sokkal ezután pedig szövetségeseket is talál az intézményesített hagyományápolás megteremtéséhez. Itt lép be a múzeumalapítás történetébe a Vidovszky-ügy megoldásának másik képviselője, Láng Miklós, a budapesti Művészetbarátok Egyesülete Vidovszky Béla Emlékbizottságának elnöke, aki a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium (a hajdani, s újra Evangélikus Gimnázium) 125. évfordulójára készülő dokumentum-kiadvány egyik szerkesztőjeként, 1980-ban, kutatás közben szegődik el a hajdani iskolatárs szellemi hagyatékának gondozójául. Már 1983-ban könyvet jelentet meg Vidovszkyról³, majd a lehetséges helyszínnek (Szolnok, Békéscsaba, Gyomaendrőd) számbavétele után ebben a városban tapasztalja a legtöbb fogadóérzékenységet. Honti és Láng kezdeményét Gyomaendrőd Városi Jogú Nagyközségi Tanácsa felkarolja, az Endrőd és Vidéke Takarékszövetkezet pedig a Kossuth utca 30. szám alatti kirendeltségének épületében helyet biztosít az állandó Vidovszky-kiállítás számára, amely 1986. október 20-án nyílik meg a nagyközönség előtt⁴. Az emlékszobában a festő íróasztala, olvasólámpája és Pátzay Pál portrészobra mellett 12 festmény kapott helyet.

Az önálló képtár termék megvalósításához azonban nélkülözhetetlen feltétel volt a két utóbbi városvezető (fenei Bálint, az utolsó tanácselnök és dr. Frankó Károly, az első polgármester) kitartó szándéka, s a képtár első gondnokának, a megnyitás után két évvel, tragikus hirtelenséggel elhunyt Varga Gyuláné (szül. Domokos Katalin) városi könyvtáros, majd a polgármesteri hivatal művelődési előadójának a példásan odaadó közreműködése, aki már az

3 Láng Miklós: Vidovszky Béla festőművész. Békéscsaba, 1983. A Bibliotheca Bekesiensis sorozat 25. kötete. Ugyanabban az évben, a festő születésének 100. évfordulójára a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum mintegy ötven képből álló kiállítással tisztelgett emléke előtt; a katalógus szövegét Born Miklósné írta.

4 Az emlékszoba avatásán Pogány O. Gábor, a Magyar Nemzeti Galéria nyugalmazott főigazgatója mondott megnyitóbeszédet.

emlékszoba anyagának az összegyűjtését, szervezőmunkáját, majd az új épület helyreállítását, később működését irányította.

Az épületet, egy elhagyott és elhanyagolt polgári családi házat 1988-ban vásárolta meg a város, s három év múlva, 1991-ben Gyomaendrőd város első önkormányzatának képviselő-testülete alapítványt hozott létre Gyomaendrőd Város Közgyűjteményeiért néven. Az alapító okirat szerint az alapítvány célja: „...a Kossuth út 11. szám alatti ingatlan felújítása, kiállítóhellyé alakítása, a Corini-gyűjtemény, valamint a Vidovszky-emlékszoba tárgyainak elhelyezése, folyamatos kiállítása, más helytörténeti dokumentumok gyűjtése, kiállítása.”

Jelenlegi, tehát első elrendezésében, a négy teremben elhelyezett Vidovszky Béla- és Corini Margit-gyűjteményt bemutató Városi Képtár 1993. december 4-én nyílt meg.⁵ További két, kisebb terem az esetleges további gyarapodás, illetve időszaki kiállítások számára lett kialakítva, ahol már a következő évben, 1994-ben a szintén Gyomán született Illésy Péter festő és grafikus hagyatékából rendeztünk emlékkiállítást, a család által a Képtárnak adományozott 459 darab, különböző technikájú (olaj, tempera, akvarell, kréta-, ecset- és ceruzarajz) műből válogatva.

A Láng Miklós és az Emlékbizottság Vidovszky-kultuszából testet öltött gyomaendrődi képtár funkciója természetszerűen máris túlmutat az eredeti ötlet jelentőségén. Ezt a funkciót persze azáltal tudná kiteljesíteni, ha legalább örökleteti formában hozzájuthatna Pásztor János néhány szobrához, s a két nagy tehetségű naiv művész, a gyomai születésű Papp Zsigmond (1889-1961) és az endrődi Uhrin Péter (1887-944) műveiből is összegyűlné egy-egy teremre való.⁶ (Az élő elszármazottak pedig rendszeresen jelentkeznének városukban, s minden alkalommal egy-egy

5 Megnyitotta: Dr. Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató, rendezte: Banner Zoltán (berendezők: Kovács Gábor és Streit Miklós). A képtár kiállításában 1996. január 1 -jén szereplő művek jegyzéke: 1. VIDOVSZKY BÉLA: Szüleim a gyomai kertben. Olaj, vászon, 140x120 cm, Két templom Csabán o. v. 73x98 cm, Esti tea o. v. 130x100 cm, Estefelé (Olvasó nő) o. v. 130x82 cm, Halászbárka a Tiszán o. v. 70x90 cm, Gyomai kertből o. v. 65x75 cm, Befejezetlen önarckép o. v. 54x38 cm, Doberdói csatakép o. v. 160x290 cm, Múterembelsőn. v. 110x82 cm, Templombelső o. v. 80x58 cm, Keresztelőkápolna Velencében o. v. 68-88 cm, Duino vára o. v. 74x90 cm, Édesanyám o. v. 100x75 cm, Női portré o. v. 100x70 cm, Délszaki táj o. v. 40x50 cm, Erdészház o. v. 26x34 cm. A Vidovszky-festményeket és emléktárgyakat Apagyi Sándorné, Balogh Ferenecné (Vidovszky Erzsébet), özv. dr. Koós Zoltánné, Láng Miklós és neje Bécsi Erzsébet, László Julianna, Perneczky Gézőné, Réthy Attila, Réthy István, Szarkássy Lászlóné, Veress Lajos, Vidovszky Ferenc, dr. Vidovszky Tamás; a Vidovszky Emlékbizottság adományozta, illetve a Gyomaendrőd Város Közgyűjteményeiért Alapítvány vásárolta és restauráltatta. 2. CORINI MARGIT. Önarckép o. v. 160x86 cm, Rue du somme o. v. 45x54 cm, Külváros o. v. 44x54 cm, Vitorlások I. o. v. 91x68 cm, Vitorlások II. o. v. 84x64 cm, Horgászok a Szajján o. v. 44x53 cm, Marseilles-i kikötő o. v. 44x53 cm, Halászbárkák a Riviérán o. v. 112x81 cm, Tavasz este o. v. 44x54 cm, Marseilles-i öböl o. v. 48x58 cm, Öböl I. o. v. 44x53 cm, Öböl II. o. v. 44x53 cm, Híd a Szajján o. v. 43,5x53 cm, Virágcsendélet sárgában o. v. 53x43,5 cm, Dr. Reimann József o. v. 55x43,5 cm, Séta az esti esőben o. v. 54x43,5 cm, Francia rendőr o. v. 53,5x44,5 cm, Borozó előtt o. v. 53,5x44,5 cm, Export o. v. 53x44 cm, Mi újság? o. v. 53x44,5 cm, Rue Navarin o. v. 58x48 cm, Italtolt o. v. 54x45 cm, Gázlámpa alatt o. v. 53,5x44,5 cm, Tabac vörös fényei o. v. 53x43 cm, Lírikus esti utca o. v. 44,5x54 cm, Pirosruhás nő o. v. 53x44 cm, Meluni mosónők o. v. 33,5x26 cm, Gázlámpák o. v. 44,5x53,5 cm, Pirosruhás önarckép o. v. 38x29 cm, Anyám o. v. 42x35,5 cm, Tabáni utca o. v. 45x55 cm, Szajhapart o. v. 45x55 cm. A gyomaendrődi művészeti közgyűjtemény létrejöttének alapvető és példamutató eleme a társadalmi összefogás, ezért ezeket az adatokat is feljegyzésre méltónak ítéljük. Az épület helyreállítását és átalakítását pénzadománnyal segítették: Andódy György, dr. Bíró Béla, dr. Bollok Sándorné, Hangya Lajosné, Honti Antal, Kovács Károly, Láng Miklós, Réthy Imre, Varga Gyuláné, Vidovszky Ferenc, dr. Vidovszky Ferenc, dr. Vidovszky Tamás, a Gyomaszolg Kft, a Hőtechnikai és Gépipari Kft, a Vegyesipari Szolgáltató Kiszövetkezet Békéscsaba; másfajta segítséget nyújtott a Berénytext Textilipari Szövetkezet Mezőberény, a FAFÉRT Kft és a Kner Nyomda Kft; az átalakítási munkákat túlnyomórészt Szerető Béla vállalkozó végezte saját költségén.

6 Sem Papp Zsigmond, sem Uhrin Péter nem került be a 30-as években felfedezett „vasárnapi festők”, a magyarországi östehetség-kutatás fénykörébe. Kettejük (illetve Uhrin unokája, Uhrin Pál műveit is magában foglaló) első kiállítására a Honti Műhelygalériában került sor 1992. június 6-án. A katalógus szövege szerint Uhrin Péter munkái ugyan szerepeltek Budapesten a harmincas évek kiállításain, a Naiv művészet Magyarországon című, első tematikai összefoglalásban Bánszky Pál nem említi a nevét (Képzőművészeti Kiadó, 1984). Papp Zsigmond művészi hagyatékát a család őrzi, Uhrin Péter művei szétszóródtak, mindössze 3 képe található a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum raktárában.

reprezentatív munkát adományoznának a múzeumi gyűjtemény számára.)

S noha rövid tanulmányunknak elsősorban azt a szerepet szántuk, hogy általa a nem megyeszékhely jellegű, vidéki kisvárosok művészeti gyűjteményeinek a művészettörténeti értékmegőrző és művészi ízlésformáló hivatására felhívjuk a figyelmet, (függetlenül attól, hogy magán- vagy közgyűjtemény teljesíti ezt a hivatást), a mélyreható elemzés szándéka nélkül bár, de szót kell ejtenünk a gyomaendrői Városi Képtár két meghatározó anyagáról, annál is inkább, mivel mind Vidovszky Béla, mind Corini Margit életműve ritkán vagy egyáltalán nem szerepel a művészettörténeti összefoglalásokban.

Láng Miklós említett Vidovszky-könyve az életrajz, s a „művészi eseménytörténet” vonatkozásában maradéktalanul eleget tett a monográfusi célkitűzéseknek. Sőt, mint a 46. számú jegyzetben írja: „A forrásanyag gyakorlatilag teljes jegyzéke a szerző birtokában van.” Festői életművének elemzésére még senki sem vállalkozott, noha valamennyi méltatója a 20. századi magyar festészet egyik legfontosabb vonulatában jelöli ki helyét. Hiszen édesapján, Vidovszky Ferencen keresztül, aki Munkácsy barátja és rajzolópajtása volt Békéscsabán, pályája szervesen kapcsolódik az alföldi festészethez, amely az August Pettenkoffen osztrák festő által az 1850-es években felfedezett szolnoki Tisza-menti témák kiaknázására a századunk elején szerveződött szolnoki művésztelep (illetve a Munkácsy-hagyomány közvetlenebb folytatását vállaló, Hódmezővásárhely-központú alföldi iskola) működésében öltött testet.⁷

S noha tájképeinek, csendéleteinek, enteriőrjeinek bensőséges, szinte árnyéktalan tisztasága, áttetsző levegőssége korán felkelti a szakma és a közönség érdeklődését, szerény és inkább elmélkedő egyénisége fokozatosan háttérbe szorult. „A művész kétségtelenül nem tartozik a magyar festészet megújítói közé - írta nekrológiájában Dévényi Iván; - az izmusok alig (vagy egyáltalán nem) hatottak reá, munkássága mégsem tűnik avittnak vagy anakronisztikusnak.”⁸ Talán azért sem, mert „emberi és művészi magatartása között nincs különbség. A derék, megbízható, emberséges ember művészete is derekas, megnyugtató és felemelő.(...) Az ilyen művész rendszeren kevesebb babért arat, mint amennyi megilletné.”⁹

Ha Ferenczy Károly meghatározását parafrázálnánk, azt is mondhatnánk: Vidovszky a nagybányaiakat követve, egyfajta „túlfinom naturalizmus” stílusú eseményének a tiszteletében álmodja újjá, festői motívummá a szolnoki, a békéscsabai, a gyomai, Tisza- és Zagyva-parti vagy éppen a felvidéki, dunántúli, esetleg olasz tájakat. Külön emlékcsoport életművében a régi magyar vidéki kúriákról, kastélyokról, udvarházakról, ódon várakról készült, romantikus hangulatú látképek és enteriőrök sorozata, amelynek művelődéstörténeti-dokumentációs értéke vetekszik a megjelenítés részletező festői bravúrával, hiszen nagy részük időközben a háborúk és az enyészet martalékává vált.

Festői attitűdjére igen jellemzőek Jajczay János 1935-ös sorai: „Művészetét azokhoz a nagy fehér felhőkhöz hasonlíthatjuk, amelyek végigsimogatják a kék eget; nem sötét viharfelhők, nem készítenek elő heroikus drámát, tragédiát, mint ahogy művei a filozófia birodalmát nem sajátítják ki. Nem szenvedélyesek, nem gyötörnek meg, nem félelmetesek és nem ijesztőek. Művei úgy jönnek létre, mint a virágok: harmatosak, s illatozni akarnak.”¹⁰

Noha az I. világháború utolsó éveiben „hadifestőként” örökítheti meg a „nagy háború” eseményeit - a gyomai képtár egyik leghatásosabb darabja, az óriási méretű Doberdói csatakép (160x290 cm) tanúsága szerint a tűzvonalakból sem a véres dráma, hanem a harmóniára vágyó emberség szólamát kívánta közvetíteni.

Merőben más alkat, szemlélet és festői minőség megtestesítője Corini Margit életművének a képtárban őrzött, 33 festményből álló, de az életművet meghatározó módon jellemző töredéke. Corini sem tartozik a festészet megújítói közé, a képeiből áradó mondén csillogás azonban a két világháború közötti párizsi művészeti élethez sajátos, egzotikus szállal köti a magyar festészet színpéjét.

Corini (eredetileg Sóváry) Margit Kolozsváron született 1897-ben. Sokoldalú tehetségét előbb

7 Eгри Mária: A szolnoki művésztelep (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata Budapest, 1977) című alaplátványban Vidovszkyt a művésztelep rangjelző egyéniségei között helyezi el.

8 Dévényi Iván: In memoriam Vidovszky Béla. Művészet, 1973/3. 43. lap

9 Oltványi Imre: Előszó az 1961-es, Csók Galéria-beli kiállítás katalógusához.

10 Jajczay János: Vidovszky Béla. Magyar Művészet, 1935/11.

Rákosi Szidi színésziskolájában pallérozzák, majd egy korai házasság révén az Amerikai Egyesült Államokba távozik, ahol festői tanulmányokat folytat a New York-i Art Student Akadémián. 1923-1928 közötti amerikai tartózkodását követően 1928-ban Párizsba költözik, itt válik festővé, mindenekelőtt az impresszionisták, valamint Van Gogh, Gauguin, Cezanne, Vlaminck bűvöletében.

A gyomai állandó kiállításban szereplő dokumentum-album sajtó- és levelezésanyagából kitűnik, hogy a két világháború közötti időszak egyik legsikeresebb párizsi kiállítóművésze, jó nevű kritikusok írnak tevékenységéről (André Salmon, André Sans és mások „a párizsi éjszakák festőjének” titulálják vörös tónusú városképei alapján), de a hazai sajtó is figyelemmel kíséri külföldi sikereit és időnkénti itthoni megjelenését egy-egy kiállításon.

1943-ban tér haza Magyarországra, de a háború befejezését követő művészetpolitika természetesen nem értékeli franciás expresszivitású festészetét, s mire esetleg felfedezhetnék, már el is tűnik a művészeti életből: második férjével 1952-ben a gyomaendrői vízivilág csendjét választják hátralévő életük színteréül, s itt már alig fest; néhány virágcsendéletet, családi portrékat leszámítva párizsi képeinek megrendelésre készülő másolataiból pótol néha hozzá valamit szerény költségvetésükhöz. 1978-ban Gyoma városának ajándékozta életművének megmaradt részét, azzal a feltétellel, hogy az, állandó kiállítás keretében nyilvános gyűjteményként kezeli.¹¹ Az 1982. október 7-én szegényházban elhunyt festőművész hagyatéka, sok hányattatás után így talált méltó elhelyezésre a Városi Képtár 3. és 4. termében.

Illésy Péter Rudnay Gyula és Lyka Károly növendékeként végezte el a Képzőművészeti Főiskolán a festői szakot Sajnos, csupán a család által a képtár rendelkezésére bocsátott dokumentáció alapján ismerjük a hatvanéves korában elhunyt, gyomai születésű, de 1925 óta Budapesten élő festő és grafikus pályáját, s ebből elsősorban művészeti-közéleti mozgásterére következtethetünk, esztétikai értékelése azonban, akárcsak Corini esetében, egyelőre várat magára.¹² Írásbeli megnyilatkozásaiból, festői és grafikai munkáinak a képtár tulajdonába került gyűjteményeiből mindenesetre egy olyan vívódó alkatú művész arcéle rajzolódik ki, aki alkotói programját a népművészeti, vallási és nemzeti elkötelezettség hármasságára, együttes szolgálatára kívánta alapozni. Egyaránt jó érzékkel és adekvát eszközökkel nyúlt monumentális-alkalmazott, illetve illusztratív-kisgrafikai feladatok megoldásához. Kifejezőmódjában is végletek érintkeztek: szecessziós dekorativitás és drámai narráció; balladai homály és konstruktív építkezés.

A gyomaendrői Városi Képtár jelenlegi törzsanyagát mindenképpen olyan országos (művészettörténeti) érdeklődésre számot tartó értékek képviselik, amelyek, éppen helytörténeti meghatározottságuk folytán, egyedül ebben a gyűjteményben vizsgálhatóak, illetve ennek a gyűjteménynek a révén válhatnak elérhetővé a széles körű érdeklődés számára. Példája ugyanakkor - a hagyományos értelemben vett művészetek századvégi alkonyi óráiban - a művészeti intézményteremtés lehetőségének, egy esetlegesen újjászülető polgári áldozatkészség jegyében.

11 A már említett, s a Képtár jelenlegi megvalósításában kulcsszerepet játszó Varga Gyuláné, Katalin asszony kimutatása szerint 1978-ban egy 28 darabból álló gyűjteményre kötöttek hagyatéki szerződést, 1980-ban további 20 festményt vásároltak meg az akkor már nyomorgó művésztől, majd magántulajdonból újabb két festménnyel egészült ki az 50 darabra nőtt gyűjtemény. A művelődési házban raktározott anyagból aztán, máig ismeretlen tettesek 17 képet raboltak el még a Képtár megnyitása előtt; így alakult ki a jelenlegi 33-as állomány.

12 Alapító tagja a Magyar Képzőművészek Társaságának, a kispesti Nagy Balogh János művészeti egyesületnek, részt vesz a Bartha Miklós Társaság, a katolikus egyház által létrehozott KALOT-mozgalom és a Nemzeti Parasztpárt tevékenységében. Illusztrált és műkritikát írt. Alkalmazott művei: a budapesti, Karolina úti római katolikus kápolna szárnyas oltárképe és a XIX. ker. Tarcsay Vilmos utcai görög katolikus kápolna színes üvegablakai. Kohán György elindítója.

Féja Géza-emlékülés a Békés Megyei Könyvtárban 1997. április 16.

Köteles Lajos

A halottak néha élőbbek mint az élők

„Harsogó elmerültségben olvastam ma egy könyvet, s egyórai olvasás után azon kaptam magam, hogy ég az arcom. Egyre jobban, ahogy a könyvbe beljebb hatoltam: a szégyen égett az arcomon. A szégyen az egész magyar életért, hogy ez lehetséges, és a szégyen, hogy én életemben valami mást is csináltam, mint ezt a lehetetlenséget kutattam s gyógyítottam volna”

Móricz Zsigmond fogalmazta meg ezekkel a mondatokkal felindultságát a Pesti Napló hasábjain, amikor beszámolt arról a döbbenetes olvasmányélményéről, amelyet Féja Gézának a Viharsarok című könyve, a nincstelen parasztság eme rettenetes láttelele keltett benne.

A földnélküliségből fakadó nyomor, a korai halálozás, az egyke, a sokasodó szekták, a kivándorlás, az arzénos mérgezések és az öngyilkosságok, a vidék, a „fekete ország haláltáncának” rettenetes képei katartikus élményt jelentettek az olvasónak.

„Életem mélyén ott él egy arc: feketére sült és aszalt jobbágyapák arca, fontosabb és elrendelőbb az én arcomnál, mellyel a rohanó és őrtjögő napokat nézem. Ha megmozdulok, ha szólásra nyílik a szám, vagy íráshoz merevedik a kezem, kigyúl, mint a fekete csillag, mintha a föld értelme lenne. Hozzá mérek mindent, szerinte igazítom gondolataim rendjét, az ő szemével választom és mérem sorsom útját. Tudom, hogy ő a mi történelmünk igazi hőse, az ő izmainak veritékéből és melegéből épült minden ebben az országban.”

„Megragadott a népi szenvedés és elrendelte életemet; ő tett emberré és vallom: ezen a tájon csak vele és általa lehet igazán embernek lennem.” - vallott önmagáról, a valóságos világ kutatására kényszerítő belső késztetéséről Féja Géza - a Viharsarok szerzője, aki munkájával társadalmi vihart kavart.

„Napról-napra figyelem a pártok és politikusok csatáját és ki szeretném végre kiáltani, amit belül érzek: mi közöm hozzá? Higgyék el az urak, hogy az ötmillió paraszt is ezt kiáltaná, ha nem szoktatták volna le őket végképpen arról, hogy nekik is lehet szavuk. A magyar politika 1867 óta primitív kaleidoszkóp, de primitívsége mellett is körmönfont szerkezet. Azok rázzák, akiknek az érdekei színes kövecsek alakjában bévül ugrálnak. De kinek lehet ma már kedve lelkesedni ezért az exkluzív játékért? Undorodom tőle tiszta szívemből: olykor megmerevedik a kép, a bennfentes kövecsek egymáshoz ragadnak, s ilyenkor megindul az „elkeseredett politikai harc”. A kaleidoszkóp megint kicsit remegni kezd, jön az új kép, hogy néhány hét után megállapíthassuk: csak a stílus változott.”

„Politikánkat mindig az jellemezte, hogy elveszítette az emberi haladás időmértékét és ez a végzete ma is. Csak szóparipák nyargalnak Toldi Miklósokkal a hátukon, a politikai cselekvés gebéken halad.” - állapítja meg a politikai közéletéről.

„A sorsdöntő lépést ma fölülről indíthatnák meg. Ezt várja mindenki. Ez ennek a korszaknak felmérhetetlen előnye, s ha mégsem teszi: ez bizonyítja mérhetetlen tehetetlenségét. Mindnyájunk lelkiismerete előtt ott áll a kérdés, hogy támogathatjuk-e, vagy fedezhetjük-e a további tehetetlenséget? Régi igazságunk, hogy a dolgot alulról kell kezdeni, mindig csak erősebbé válik. Az is tiszta és világos, hogy mi lehet ma számunkra az első parancsolat. A magyar paraszt sorsa ma: őrlődés és a nemzet életereje őrlődik napról-napra véle.

Az eresz alatt ül a szegénység és néz a porba. E rettenetes magyar valóságnak bűneit nem lehet elleplezni a világpiacon fogva a bajokat. Ezen a hatalmas területen (az Alföldön) a nincstelenek és a kistulajdonosok a jobbágyfelszabadítás óta vívják reménytelen harcukat a jobb jövőért. A magyar parasztság sorstragédiája ott kezdődött, amikor régi faluközössége felbomlott és nem

teremtettek a helyébe korszerű faluközösséget. A modern gazdasági élet óriási szervezettségében a magyar paraszt egyedül, elszigetelve áll a maga kis parcelláján, nem érez maga mögött védő és tápláló közösséget.

Nem elegendő földbirtokreformot csinálni - az élet szerkezetét kell megváltoztatni.”

Az általam idézett részleteket Féja Géza különféle írásaiból válogattam, azzal a szándékkal, hogy vele bizonyíthassam - az alföldi társadalom betegségeiről készített diagnózisa ma is érvényes.

Az idő változott, de a Sors ugyanaz, mint századokkal ezelőtt. Milliós szegénység bújt elő a szétvert-széthullott nagyüzemek romjai alól a tulajdon csodájában bízva. Am életük újra a tragikus vágányra futott - összeroppanó lélekkel ismerik fel az apáktól-nagyapáktól hallott keserves Sors állomásait.

Van-e megoldás arra, hogy e milliós szegénység újra emberré lehessen?!

A népi tragédiáknak ez a lelket gyötrő gondolata kényszerítene az előző korok legkiválóbb íróit, költőit, politikusait, hogy hazafelé induljanak, a nép felé és küzdjenek annak jövőjéért.

Az agrárparaszság harcait legyőzték a helyi kiskirályok, de egyre újabb és újabb szabadcsapatok indultak el az Ígéret földje felé. Küzdöttek tollal, szóval és egész életükkel egy nagyszerűen felszerelt zsoldos hadsereggel szemben. Kockára téve mindent, szívesen áldozva fel önmagukat is.

A meg-megújult ütközetek felébresztették a magyar értelmiség lelkiismeretét.

A magyar parasztkérdés első irodalmi felfedezői a 20. században tragikus, romantikus perspektívában szemlélték a parasztságot. Szabó Dezső az 1920-as paraszti előretörés légkörében optimista-romantikus parasztgondolatot fogalmazott meg. Várakozásai nem teljesültek - de e romantikus gesztus nélkül aligha kerülhetett volna a parasztkérdés az érdeklődés középpontjába.

A második szakaszban a valóság keresése lépett előtérbe. Kutatni kezdték a falut. Eleinte inkább ősi kultúrájának megmaradt emlékei izgatták az új csapásra fordult lelkeket, később azonban a helyszínen szerzett elkeserítő szociális élmények kerültek az érdeklődés középpontjába. Megindultak az adatfelvételek, a tájleírások, a statisztikai felvételek.

Az áradó adattenger azonban azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a szemek és az agyak hozzászoknak a leverő tények tudomásulvételéhez és az eleven életről készült részletfelvételek nem gyakorolnak majd megfelelő hatást magára az eleven életre.

Ekkor javasolta Sárközi György, hogy fedezzék fel végre Magyarországot, ámde ez a felfedezés szintetikus legyen. Ez a munkálat jelentette a parasztkutatás harmadik fejlődési szakaszát. Úgy jöttek elő a valóságról gyónó könyvek, mint a füvek tömérdek győzhetetlen dárdái. Egy dologról szól valamennyi: mivé lett a magyar nemzet? A korszak megszülte a maga sajátos műfaját is, olyan műfajt teremtett, amely „a paraszti közösséget a történelembe emeli”.

Veress Péter, Remenyik Zsigmond, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József, Kovács Imre, Szalai Zoltán, Szabó Zoltán, Móricz Zsigmond, Féja Géza és mások művei mintha egy zseniális rendező tervszerű intései nyomán keletkeztek volna, holott íróik akkor kerültek össze, mikor már színültig megtelt lelkük és úti tarisznájuk.

A társadalom lelkét átjáró büntudat felkeltésében meghatározó szerepe volt Féja könyvének, a Viharsaroknak. Nem kiemelkedő irodalmi kvalitásai, hanem a valóság gyónásának mélysége és a bemutatott világ Dante poklaihoz hasonló viszonyai váltották ki fogadtatásának robbanó erejét.

Szerzőjének igazsága és sugárzó hite elegendő kötőanyag volt ahhoz, hogy szellemi integrációs folyamatot váltson ki a térségben élők körében. Ez a mű lett a szerveződő baloldali mozgalmak mindegyikének (a népiektől a kommunistáig különféle táborokba csoportosulóknak) a közös Bibliája. Amilyen betegsége van a magyar társadalomnak, abból ki

kell gyógyítani - ebben egyetértett mindenki, s ez az egyetértés hosszú időre közös cselekvési programot is adott. Ettől vált mássá az 1945 utáni Viharsarok politikai fejlődése - és a gyógyítás közös szándéka lehet ma is az egyetértés, az együttműködés kötőanyaga.

Más körülmények között, de a parasztkérdés feltárásának ezen a tájon volt még egy újabb periódusa is. A '60-as évek végén Ferge Zsuzsa akadémiai szervezésű (ám sajátos érdekei miatt az akkori megyei tanács támogatását is élvező) kutatásai mutatták ki, hogy a történelem nagy hullámszámai a társadalom legalján élők világát változtatták meg legkevésbé. Aki szegény volt, az szegény is maradt - összegezhető a legfontosabb felismerés, és sorakoznak a tények ennek a világnak a kilátástalanságáról, az esélykülönbségek növekedéséről, és arról, hogy tönkrement és megnyomorítottá vált minden, ami a lelkekben szép, jó és igaz volt.

Ez a vizsgálat volt az eszmélő iskolája annak a generációnak, amely érezve ennek az úri világ helyét átvevő, szocialistának nevezett új látszatvilág kufár valóságának haszontalanságát, a magyar valóság mélyére hatolva kezdte el az új Ígéret földje felé vezető utak keresését.

A „békétlen Békés” (Ladányi Mihály el nem készült írásának címét kölcsönvéve) legjobbjai egy dologban méltóak voltak az előző generáció legkiválóbbjaihoz - ha utat nem is találtak, de a pszeudo társadalmi valóság lelki lebontását elvégezték.

Úgy hiszem, ma is azok vannak itt együtt, akiket nem nyugtatnak meg a szép szavak és vigaszok, a fogyasztói társadalom eléjük szórt üveggyöngyei, akik látják, hogy a magyar élet cifra mutatványai egy újabb pszeudovilág építésének elleplezését szolgálják.

A halottak néha élőbbek, mint az élők.

Féja világa a mi világunk, igazsága a mi igazságunk - egy alulról építkező igazságos és tiszta demokratikus rendszer létrehozásának reménye a mi reményünk is.

Zimonyi Zoltán

Vihar a Viharsarok körül

1937 tavaszán, amikor megjelent Féja Géza Viharsarok című szociográfiája, az írónak élete legnagyobb háborúsága kezdődött el. A könyv élénk visszhangot vert, több száz cikk méltatta és támadta; a vita hullámai a sajtóból kiáradtak a megye- és városházák üléstermeibe, a parlamentbe, sőt, a törvényszékekre is. Tiltakozások, támadások rendészeti beavatkozást sürgető felszólalások, bűnvádi eljárások váltakoztak rajongó, együttérző megnyilvánulásokkal. A Viharsarok körül - nomen est omen - vihar kerekedett.

Miért kavardott fel a könyv körül nyugtalanság? Hol volt a viharzug, ahonnan az elemek kiszabadultak? A mű fogadtatásában és rendkívüli hatásában kétségkívül közrejátszott a szerző személye, felizzó előadásmódja és agitatív szándéka; már a kortársak is látták azonban, hogy Féja hangja és stílusa csak „ürügye és fogantyúja” a támadóknak, a vihar okai politikaiak: „a műfajnak, mint közvéleményalakító erőnek” és az írónak „mint a közvélemény-alakításában ellenfélnek szóltak”. Az izgatott hangú, sebeket tapintó, a történelem alatt élők jajszavait „hatalmas gégeként” továbbkiáltó szerző alkalmat adott, hogy a különféle politikai és szellemi irányzatok, napilapok és folyóiratok, felekezeti és ifjúsági körök válaszoljanak a kor kérdéseire. A fogadtatás érzelmi kavargása országos nyugtalanságot fejezett ki, az igazi viharok nem a mű, hanem az állapotok szélsősége. A rendszer politikailag átalakulóban volt.

A harmincas évek derekára nemcsak a bal- és jobboldali ellenzék, hanem az uralkodó elit is úgy látta, hogy a politikai és gazdasági jogokat bővíteni kell, a társadalmi fekélyek kikezelésére csupán gazdasági-szociális eszközökkel nincs többé mód, a politikai intézményrendszer megreformálására van szükség. Bár az ellenzéki agitációval szemben fenntartották, sőt 1937

tavasztól fokozták a szigorú hatósági fellépést és bírói repressziót - ennek keretében indult meg 1937 áprilisában a Viharsarok és Féja ellen az ügyészi eljárás - tudták, hogy rendészeti eszközökkel a bajok tovább már nem kezelhetők, a politikai intézmények átalakítására van szükség. A közéletben változások érlelődtek, előrevetette az árnyékát például az általános titkos választójog és a velejáró új politikai éra.

Ebben a helyzetben határozta el a tekintélyes, „csendes vizeken evező”, lojális és - a korabeli támadások miatt, azok jobboldali hangját idézve teszem hozzá - „körüti kapitalista” Athenaeum Könyvkiadó, hogy nagyszabású sorozatot indít Magyarország felfedezése címmel. Tíz fiatal író és szociográfus, Boldizsár Iván, Illyés Gyula, Kodolányi János, Erdei Ferenc, Németh László, Szabó Zoltán, Ortutay Gyula, Erdős Jenő, Kovács Imre és Féja Géza kapott megbízást, hogy járja be az országot és tárja tíz kötetben az olvasók elé egy-egy tájegység életének legsúlyosabb problémáit. Ennek a viharok miatt félbeszakadt sorozatnak volt „zengő nyitánya” Féja Géza könyve az alsó Tiszavidékről, Békés, Csanád és Csongrád vármegyéről. A könyv március első napjaiban jelent meg 3675 példányban, a sajtóügyésznek 10-én mutatták be a köteles példányt, egyik első méltatója Móricz Zsigmond. Április elején, amikor a könyvet elkobozták, már alig találtak lefoglalható példányt. Közben Féja egyik vezéralakja lett a Márciusi Frontnak.

Az 1937. március 15-i ünnepek megmutatták, hogy a közéleti-politikai változások egymástól mennyire végletesen eltérőek lehetnek. E napon az ifjúság körében kétféle 12 pont került forgalomba. A pesti Vigadó ünnepségét a kémerista szélsőjobboldali ifjúság botrányba fullasztotta. 12 pontjukban sürgették a magyar fajvédelmi törvény megalkotását, a zsidóság fajnak nyilvánítását, s az idegeneket ellenőrző hivatal felügyelete alá helyezését, a baloldali ellenzéki pártok és szakszervezetek feloszlását, sajtótermékeik betiltását. Követelték, hogy a kormány „mozdítsa elő a zsidó nemzetközi tőke és bolsevizmus ellen a magyar faji eszme és a jobboldali világnézet népi erőinek diadalát”. Ugyanezen a napon a demokratikus népi megújulás és a nemzeti függetlenség jelszavával bontott zászlót baloldali (kommunista) egyetemisták kezdeményezésére a Márciusi Front; 12 pontjuk Kossuth örökségét: az ország demokratikus átalakítását vállalta; követelték a gondolat-, szólás-, sajtó és gyülekezési szabadságot, a dolgozók gazdasági szervezkedésének jogát. A mozgalom élére a népi írók álltak, közülük Kovács Imre és Féja Géza a múzeumkerti politikai gyűlés szónoka.

Féja, aki egyébként is „lobogótűzű igehirdető” volt, nem hűvös szociográfiai tanulmányt írt, hanem alulról, a „deresről” nézte a táj múltját és jelenét. A Viharsarok 1957-es kiadásának előszavában felidézte, hogy egyedül népi adatközlőit nem ellenőrizte, megbízott igazságaikban, ítéletükben. Féja Géza szándékait a mű címe, pontosabban a címül választott „viharsarok” szó jelentésváltozása érzékelteti. E fogalmat a népnyelv időjárási értelemben használta, különösebb táji-területi kötődés nélkül. A láthatárnak azt a részét nevezték így, ahonnan hirtelen szél, zivatar jön; átvitt értelemben pedig a viszály kiindulási helyét. E jelentésárnyalatban honosodott meg a harmincas évek újságnyelvében, illetve politikai zsargonjában: a parlamenti szélsőjobboldal padsorait nevezték viharsaroknak az ott ülő képviselők renitens, izgága, közbe-közbekiáltó, botránykeltő magatartása miatt. A szónak azonban nem volt markáns politikai tartalma, csupán a házszabályok gyakori megsértésére utalt.

Talán kevesen tudják ma már, akik a Viharsarok földrajzi nevet nap mint nap használják, hallják hírekben, sporttudósításokban, hogy a táj kapta Féjától a nevét, s nem a mű a tájtól. A szociográfia címének „forradalmi, mozgalmi töltése, hangulati vonzata összetett jelentése, költői színezete és találó rövidege” játszott közre abban, hogy a szó a második világháború óta a politikai életben, a hírlapokban, a rádió adásaiban az Alföld déli részének, különösen Békés megyének a megjelölésére szolgál.

Az agrárszocialista mozgalmakban gazdag Alsó-Tisza vidéket Féja nevezte elsőként „a Tiszántúl és egyben Magyarország »viharsarkának«”. A földrajzi-táji kötés mellett az ő könyve adott e szónak mozgalmi töltést is: „Ez a nép mindig készen volt a fölkelésre, hogy újra kezdje életét, mely ezer év óta dermedten áll kísérletek és gyorsan elbukó országos szándékok tüzeiben és ködében. Ha egy-egy szikra arra repült, Tiszántúl mindjárt kigyúlt s égett gyönyörűen, mintha tudata volna egy különb, emberibb magyar életről s egykettőre csapatokat

állított az úri magyarság, később pedig a feudál-kapitalista hatalmasságok ellen.”

Amikor Féja Géza a harmincas években megismerte e vidéket, a századvég-századelő Alsó-Tisza vidéki népi mozgalmait lassan megölte a reménytelenség, a lakosság rettenetes nyomás alá került, már nem élt benne az a politikai erő és öntudat, amely Áchim L. András, Szántó Kovács János idejében. Midőn Féja könyvcímként a Viharsarok szót választotta, s annak értelmét - a táj lelkét - a külön emberi életért lázadó elmék és szívek nyugtalanságában jelölte meg: e néma, hunyó öntudatú népnek adta vissza a múltját, mozgalmait, e népet próbálta meg kiragadni a tévleség és téveszmék bódulatából. Ezért is elevenítette fel az első oldalakon a kiemelkedő parasztvezérek, Áchim L. András, Szántó Kovács János, Péter András alakját. A legméltóbb „emberi élnivalót”, a cselekedetet állította példaként a táj népe elé, s megpróbált e cselekvésnek progresszív irányt szabni. A viharsarok szó bajt, vizsályt hozó népnyelvi jelentését, s a parlamenti jobboldal rendzavarásaira utaló árnyalatát pozitív politikai metaforává alakította, a pusztító tombolás helyett a megújító, tisztító, felfrissítő vihar jelképévé. Az agrárszocializmus mozgalmi hagyományaival és a polgári radikális szociológia eszmeiségével bővítette e szó alapjelentését, midőn a közösség tusakodásának a vállalását, a történelmi fordulat szükségességét, a mélyre vetett és politikailag elnyomott néprétegek felszabadítását jelölte meg kiútként. A Viharsarok utószavában egy „nagy szellemi és politikai mozgalom elsőprő erejét” vetítette ki, a könyv a Márciusi Front zászlóbontásának az előestjén jelent meg, tükrözte a front ellenzéki programját, s a népi írók politikai törekvését, népnemzeti koncepcióját: a társadalmi rend súlypontjainak az áthelyezésével a történelem alatt élő osztályok, elsősorban az agrárproletárok, törpebirtokosok, kisbérlek, gazdasági cselédek és mezei munkások beemelését a politikai nemzet tagjai közé. A népiek az írói kifejezés művészi eszközével és egy szellemi mozgalom mozgósító erejével vállaltak részt a politikai némaságra kárhozott néptömegek érdekeinek a képviselőletéből.

E „néma”, „ismeretlen” Magyarország, a „hárommillió koldus” nyomora az első világháború után elsőként a húszas években Oláh György: Hárommillió koldus (1928) és Milotay István: Ismeretlen Magyarország (1930) című könyvében szólalt meg. Ugyanazokra a sötét képekre figyelmeztettek, mint később a népiek. Hírt hoztak a vályogviskók nyomoráról, a falusi szegények kétségbeeséséről, a tanyákról, a latifundiumokról és a zsellékről; ám a Viharsarok viharai idején épp Oláh György határolta el magát Féjáéktól, mert „a Jászi-féle baldali zsidó jakobinizmusnak büvkörébe kerültek”, „a hazai galileizmus és zsidóság” idegen érdekeinek a szolgálatába álltak. Vádolták Féjáékat, hogy a „körúti kapitalista kiadó” megrendelésére lázítanak a földbirtokosok ellen, hogy így eltereljék a figyelmet a „zsidó kapitalizmusról.” A jobboldali fajvédő radikalizmus az igazi viharsarkot az idegen tőke monopóliumában látta, a társadalmi bajokat a trianoni országcsontkításért „felelős” Károlyi Jászi-féle forradalomra, s a kommün „rémuralmára” vezették vissza. A társadalom alapkonfliktusát az „idegenek” (zsidók) és a magyarság ellentétében jelölték meg. Magyarország népi írói felfedezése más következtetésekre jutott. A népi írók úttörő szerepe nem a társadalmi állapotok, a nyomor képeinek a felfedezése elsősorban, ezeket szorgalmasan szállították más falukutatók is, hanem a merész politikai következtetések nyílt kimondása. Féja például, ahogyan egyik korabeli kritikusa kiemelte: „egyetlen egyszer sem zsidóz”, „az okok keresésénél nem elégszik meg divatos és kellemetlen jelszóhangoztatásokkal”. Forradalmisága „nem fasiszta, hanem humanista forradalmiság”. Féja az Alsó-Tisza vidék terepasztalán azt demonstrálta, hogy a népi és nemzeti gondolat útjai végletesen szétváltak az ellenforradalmi rendszerben, az alsó rétegek társadalmi, történelmi és gazdasági gondolkodása éppen ellentétje az »úri« terveknek és szándékoknak”; a társadalom alapkonfliktusai osztályjellegűek. A törpebirtokosok, kisbérlek, gazdasági cselédek és mezei munkások nyomorának oka az egészségtelen földbirtokmegosztás, a társadalmi szerkezet, a magyar középosztály szociális érzéketlensége, a közigazgatás tehetetlensége, a szociális belátás hiánya, a földbirtokosok és kulákok embertelen önzése. A reform köpönyege alatt az uralkodó rétegek önbiztosítása folyik, a szegénységet tervszerűen és tudatosan megnyomorítják.

A Viharsarok részleteiben ugyan itt-ott elképesztően pontatlan, összességében azonban

tisztítva torzít, meglévő társadalmi jelenségeket tükröz. Nem hagy kétséget afelől, hogy nem csupán egy tájról, nem egyes hibákról, s nem egyedi jelenségekről, hanem a magyar társadalom egészének diagnózisáról van szó. Féja mintegy megelőlegezte azt az összképet, amely a Magyarország felfedezése sorozat további kilenc kötetéből feltehetően akkor is kirajzolódott volna, ha azok visszafogottabbak, mint a Viharsarok. Mert Féja nemcsak lázat mért és sebeket tapintott, nemcsak leírt és bemutatott, hanem politikai következtetéseket is levont. „Ezernyi fajta népbetegség” láttán szenvedélyesen tört fel belőle ugyanaz a kiáltás, amely ez idő tájt József Attilából is: a „felfedezések” mellett politikai cselekvésre van szükség, nem elegendő, hogy a nemzeti nyomor „kitessék”. Az irodalmi szociográfia nagy változások előjele volt, s azt szuggerálta, hogy a mizerábilis állapotok „történetileg Magyarország új megrendezéséhez kell vezessenek”. Gaál Gábor szavait idézhetjük: „a mélység megnőtt, s a tanulság felszaporodott, a szociográfia szerzője már nem tudja elhallgattatni a szívét, világnézetét, s bár a szociológus eszményeit nem tagadja meg, a tudományosság köreit túllépve (...) a népmegmentő mellé hág fel (...) Nagy seregszemle, mérhetetlen bűnlajstrom ez, mely mindent és mindenkit mérlegre tesz. Egy nép törekszik itt a végső leszámolás magatartásában önismeretre. Új hőseit keresi, s a régi bálványokat döntögeti.”

A Horthy-korszak a legitimitását az 1918/19-es forradalmak elleni fellépésben jelölte meg; e társadalmi robbanás szellemi előkészítésével a polgári radikálisokat vádolták, s megbélyegezték őket, mint a magyarságtól idegen elemeket. A Viharsarok megsértett egy korabeli tabut, s ezzel a rendszer legitimitását kérdőjelezte meg: feltámasztotta a kiátkozott polgári társadalomtudomány szellemét, s kinyitotta a népi írói gondolkodást ebbe az irányba. „Nagy jelentőségű azért is ez a könyv, mert nyíltan védelmébe veszi a húsz esztendővel ezelőtt lehanyagolt és lebéklyózott magyar társadalomtudományi gondolatot. A mai fölfedezők, Féja Gézáék pontosan oda érkeztek el, ahol néhány évtizeddel ezelőtt Szabó Ervinék már értékes eredményeket mutattak fel” - írta a csehszlovákiai Magyar NAP. A Márciusi Front idején úgy látszott, hogy a hivatalosan kiközösített polgári radikalizmus újra beilleszkedik a magyar írói lelkiismeret történetébe - itt a hangsúly a magyar szóra esik -, a szellemi élet meghaladja a politikailag szított ellentéteket. A Viharsarok fogadtatása jól érzékelteti: a puszkaporos levegőben veszedelmes szikra pattant ki Féja könyvéből, s a hatalom riadtan nézte, mi lesz a következménye: „alkotó munka” vagy forradalom? A Márciusi Front zászlóbontása, a népi írói szociográfiák sorozatos megjelenése és hatása azzal riogatta az uralkodó köröket, hogy az elégedetlen tömegek szövetségre lépnek a mind határozottabb programmal fellépő értelmiségi ellenzékkel. 1937-ben lehetségesnek tűnt, hogy a baloldali ellenzék irányzatai „népfrontba” egyesüljenek, s mögéjük tömegek sorakozzanak fel. Az összefogás a rendszer alapjait kezdte volna ki. Alighanem ennek megakadályozása a hatalmi megtorlás, az 1937-es sorozatos írói perek indítéka. A korábbi sajtóperek, mert hisz perek voltak szép számmal korábban is, főként erkölcsi és vallási alapon indultak, a politikaiak pedig kommunista vagy baloldali szociáldemokrata, többségükben idegen elemként kezelt zsidó felekezetű, illetve szélsőjobboldali, kaszáskeresztes szerzők ellen. 1937 újdonsága, hogy az ügyészség a népi írókat is felelősségre vonta. Ugyanazok kerültek a vádlottak padjára, akikkel két évvel korábban még a párbeszéd esélyeit puhította a hatalom. Miskolczi Ágost főügyész helyettes, a főügyészség politikai bűnpereinek előadója 1937 nyarán egy nyilatkozatában kétséget sem hagyott afelől, hogy a forradalmi szellemet csírájában megfojtják és legyűrik az esetben is, ha ezek szóvivői az emberiség, a haza, a társadalom érdekeit és tiszteletét hangoztatják.

A mű kapcsán felmerültek persze politikai elfogultságoktól mentes, higgadt vélemények, tudományos, művészi-esztétikai szempontok, az író személyére, a műfajta, a valóság-hitelre vonatkozó - egymásnak ellentmondó - nézetek is. Egyesek szerint a szociográfiát „száraznak ható tárgyilagosság” jellemezte, a többség viszont Féja egyéniségét látta a művön. Megoszlottak a vélemények, hogy a „heves, néha retorikai magasságokba emelkedő hang” ártott-e vagy használt a „felfedezésnek”, károsodott-e a mű valóság-hitele, művészi ereje, tudományos szakszerűsége. Jellemző volt a vihar ereje és mérete is: a nyugtalanság a magyar

társadalom mélységeiből a csúcsokig csapódott, a göcsörtös betűkkel író sövényházai parasztoktól a parlamentig, végiggyűrűzött az érintett megyékben s átfutott a sajtó idegrendszerén. Nemcsak a véleményeknek volt jelentősége, hanem annak is, hogy ki mondta, melyik irányzat, felekezet, írócsoport. Eltért például a katolikus és a református sajtó reakciója. Az „ellen-viharsarok” egyik szálláshelye a katolikus falukutató mozgalom volt. A klérus, mint jelentős földtulajdonos a nagybirtok gazdasági előnyeit hangoztatta. A református sajtó viszont a történelem vészjelét észlelte, a könyv arra ösztönözte, hogy felülvizsgálja egyháza gyakorlati munkáját és a lelkészképzést. Féja egyébként katolikus volt, saját felekezete ennek ellenére elhatárolódott a Viharsaroktól, az aktív katolicizmus, Bangha Béla Magyar Kultúra című folyóirata korán és élesen támadta „keserű materializmusa” miatt, s ürügyet talált arra is, hogy bírálja az Athenaeum Kiadót. A Katholikus Szemle és Az Ország Útján csak a per után szólalt meg, s „csak” a gondolatszabadság védelmében.

A Viharsarok érvelési rendszere, szóhasználata, végkövetkeztetése nem zárta ki, sőt tálcán kínálta a mű forradalmi értelmezését. Féja túllépett a korabeli állami szociálpolitika keretein, nem volt azonban forradalmár. Az ellentétek új minőségű társadalmi rendben való feloldása a célja, de nem társadalmi békétlenséget, hanem történelmi fordulatot akart a nép szociális érdekeinek politikai szintre emelésével, parlamentáris eszközökkel. Reményeket fűzött az általános és titkos választójog bevezetéséhez. Féljárt foglalkoztatta a népfront-gondolat, cikkeiben magát e szót is használta. A szolidaritás, a törpebirtokosok és földmunkások politikai megszervezése, az agrárproletáriátus bázisán szerveződő új parasztpárt gondolata mellett felmerült a szövetség lehetősége a szociáldemokratákkal, tehát a munkáspárttal. A művet a baloldal - Kassák Munka című folyóiratától eltekintve - egyértelműen kedvezően fogadta; ehhez hasonló egyöntetűség csak a szélsőjobboldali elutasítást jellemezte. Féja ekkor a baloldalhoz állt közel, de nem volt kommunista-szimpatizáns. Az álláspontját meghaladó szélsőbaloldali moszkvai-emigráns „kisajátítás” éppen ezért nem fedte a nézeteit, így magában hordozta a későbbi, épp a moszkoviták által is festett renegát Féja-kép koncepcióját. Féja jobbramozdulása ugyanis ehhez az olvasathoz képest erőteljesebb volt, mint valóságosan. A csehszlovákiai és főleg a moszkvai visszhang egyébként is a vád hangját erősítve verődött az ügyészségre és a tárgyalótermekbe, s Féljárt ösztönösen is elhatárolódásra készítette. Baloldali beállítottsága és valamennyi baloldali irányzat felé való nyitottsága mellett ugyanakkor megfigyelhető bizonyos elhatárolatlanság is jobbfelé. Németh Imre és Matolcsy Mátyás nyomán Féja Gömbösre hivatkozva mentegeti a vádlottak padjára ültetett szociográfiát - úgymond a néhai miniszterelnök is a kíméletlen valóságfeltárás és „leleplezés” ösztönzője volt. E védelmi érvet az a furcsa körülmény adta kézre, hogy a sajtóügyészségeken, bíróságokon liberálisabb szellem uralkodott Gömbös idején, mint Darányi alatt. A Viharsarok védelmében Gömbös neve a kormány gleichschaltoló irányával szemben volt pajzs. Mindenesetre Féja ideológiai képlékenységét jelzi, hogy érvként Gömbös Gyulára hivatkozott.

A közhiedelem szerint a Viharsarok teljes peranyaga ismert, megjelent; e tévedést valószínűleg az táplálja, hogy a Márciusi Front egykori broszúrája a Viharsarok újabb kiadásában A Viharsarok per törvényszéki tárgyalásának anyagaként szerepel. Eredetileg A „Viharsarok” a bíróság előtt - Féja Géza pere címmel jelent meg 1937 késő őszén, s mint alcímében jelezte, nem egyéb, mint „A budapesti kir. büntetőtörvényszék 1937. október 14-én tartott főtárgyalásának feljegyzések alapján készült szövege”. Megjelentetése a maga idejében bátor tett volt, a még évekig továbbgyűrűző per eseményeit azonban nem ismerhetjük meg belőle, még azzal a rövid kiegészítéssel együtt sem, amelyet Féja Géza illesztett a Viharsarokkal közös 1957-es kiadásához.

A per iratanyaga kiváló korrajz. Az eljárást politikai döntés alapján indították meg csaknem egy hónappal a könyv megjelenése után, 1937. április elején. Az ügyészség indítványára a bp-i kir. büntetőtörvényszék úgynevezett vádtanácsa április 8-án elrendelte a Viharsarok lefoglalását; a szerző és a kiadó fellebbezése nyomán azonban ugyanez a vádtanács két hét múlva feloldotta a könyvet és a szedést is, ez tette lehetővé, hogy hamarosan megjelenjék a Viharsarok második, majd harmadik kiadása; a köteles példányokat 1937. május 1-jén, illetve szeptember 20-án mutatták be a sajtóügyésznek. „A vádtanács döntésének indoklása olyan, mintha közülünk írta

volna valaki" - jegyezte fel öregkorában Féja az elkobzást feloldó végzésre, amelynek indoklása szerint „ha indulatokat fel is kelt az olvasóban a pusztá, rideg adatokkal alátámasztott nyomorúság leírása folytán, ez az indulat e vidéknek a könyv által állapított közállapotai sivársága miatt fogja el az olvasót." A könyv állításai nem a magyar államra és nemzetre vonatkoznak, „hanem vonatkoznak a magyar politikusra, közigazgatásra, vagy vezető rétegre, tehát a kormányzati, közigazgatási szervekre, (...) akik azonban a magyar állammal és a magyar nemzettel nem esnek egy fogalom alá", így „ha a tények valótlanok is lennének, azok nem a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítanák.”

A bp-i kir. ügyészség a könyv elkobzására tett indítvánnyal egyidejűleg, tehát április 7-én nyomozást rendelt el osztály elleni izgatás és a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen sajtó útján elkövetett vétség miatt. Rendőrségi házkutatás és kihallgatások után április 13-án elkészült a vádirat Féja Géza ellen, egyelőre azonban elfeküdt az első fokon illetékes bp-i királyi büntetőtörvényszéken. A Viharsarok újabb kiadásai miatt azonban az ügyészség Félát „a büntetőeljárás megindításával adott nyomatékos figyelmeztetésnek nem engedelmessé” személynek találta, s nemcsak a per elindítását sürgette, hanem külön-külön vádat emelt az újabb kiadások ellen is. Az érintett megyék felháborodása, a Viharsarok újabb kiadása, Féja „rettenthetetlensége”, az éles hazai, valamint cseh és román sajtóvisszhang, Kovács Imre Néma forradalom című szociográfiájának a megjelenése, a Márciusi Front növekvő befolyása és népszerűsége, a baloldal ereje, az „ellen-viharsarok” fellépése - Féja egyik jegyzete szerint a Nemzeti Kaszinó küldöttséget vezetett Horthyhoz ez ügyben - végül az elfekvő per folytatásával járt. Az első két kiadás elleni vádat a bíróság egyesítette, a harmadik kiadás ellen külön per folyt, mindkét ügy végigjárta a törvényhozás valamennyi fokát. Az első két kiadás miatt a büntetőtörvényszék Méhes-tanácsa 1937. október 14-én 5 havi, a harmadik kiadás miatt pedig a Pálffy-tanács alig egy hónap múlva 2 havi fogházbüntetésre ítélte Féja Gézát. Valóságbizonyításra egyik perben sem került sor, majd csak a fellebbezés miatt eljáró másodfokú bíróságon, ott mutatták be a Földművelésügyi Minisztérium, a Statisztikai Hivatal egy évvel korábbi feljegyzéseit, Csongrád megye alispánjának észrevételeit, tanúként hallgatták ki többek között Veres Pétert is. Az ügyészség terhelő bizonyítékokat keresett és pótnyomozást rendelt el, mert felmerült, hogy Féja Géza „mint bölcsészkar hallgató az Eötvös kollégium kötelékében államellenes mozgalom gyanújába keveredett s emiatt onnan eltávolították”. Szabó Miklós igazgató azonban azt közölte, hogy erre nézve „a kollégium irattárában nem található a legcsekélyebb nyom sem”, az idősebb tanárok sem emlékeznek ilyesmire. Végül több mint féléves eljárás után a bp-i Kir. Ítéltábla dr. Harmath Jenő-tanácsa 1938. szeptember 10-én az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatva Félát mindkét pörben felmentette. Az ügyészség semmisségi panaszt jelentett be, így került az ügy tovább, a Magyar Kir. Kúria elé. Dr. Töreky Géza-tanácsa 1939. április 20-án a tábla ítéletét megsemmisítette, s az egyik ügyben két-, a másikban egyhavi fogházra büntette Félát, elrendelte továbbá kétévi hivatalvesztését és politikai jogai gyakorlásának 2 évi felfüggesztését is. Az indoklás szerint: „A könyvnek a büntető törvényekbe ütköző tartalmát (...) az adja meg, hogy a vádlott valótlan tényállításokat egyoldalú és célzatos módon úgy csoportosít, hogy ezáltal a magyar közviszonyoknak igaztalan, a nemzet megbecsülését sértő képét adja.” A Töreky-tanács egyébként nem állapított meg osztály elleni izgatást, mert az - mint indokolta - beleolvadt a büntetendő nemzetgyalázásba. Az ítélet ezzel jogerőre emelkedett és végrehajtható lett; az ilyenkor szokásos összbüntetésbe foglalással később 2 hó 14 nap fogházra mérsékeltek. Féja helyzetét kritikussá tette, hogy osztály elleni izgatás miatt korábban már elítélték, a 3 év próbaidő 1938 decemberében járt le. Végül 1940. május 1-jén feltételesen elengedett szabadságvesztés kegyelemben részesült, bár ezt „nem véleményezte” (nem javasolta) sem az ügyészség, sem a büntetőtörvényszék.

A Viharsarok ellen egyébként pert indított még Csongrád megye, Szentés város és a Körös-Tisza-Maros Ármentesítő Társulat is, illetve Féja Géza adott be keresetet gr. Károlyi Imre ellen rágalmozás és becsületsértés címén.

E vázlatos áttekintés is érzékelteti, hogy a Viharsarok-per fontos kordokumentum a maga fordulataival, felmentő és elmarasztaló ítéleteivel. Bepillantást enged a hatalmi gépezet

működésébe, a szellemi élet politikai kezelésébe, a törvény által védett érdekek értelmezésébe és képviselésébe. A fennmaradt periratokban a fejlemények elejétől végig követhetők az ügyészi, rendőri és bírói szakaszon.

Egy könyv fogadtatása nemcsak a művet, hanem a kort is jellemzi. Rendkívül izgalmas és tanulságos ma olvasnunk a különféle, egymást erősítő és egymással perelő írásokat, látnunk, hogyan foglalt állást Féja Géza személyével, a Viharsarokkal, a könyv ellen indított perrel kapcsolatban a korabeli sajtó a Pesti Naplótól a Népszaváig, a Szabadságtól az Új Magyarorszáig, a folyóiratok közül például a Nyugat, a Szép Szó, a Gondolat, a Válasz, a Kelet Népe, a Szocializmus, a Korunk Szava, a Magyar Kultúra, a Munka, a Református Élet, a Katholikus Szemle, a Zsidó Élet, a Híd, az Emericana, a Széchenyista Ifjúság; a külföldi magyar lapok közül a moszkvai Sarló és Kalapács, az Új Hang, a csehszlovákiai Magyar NAP, az Új Szellem, a Prágai Magyar Hírlap, az erdélyi Korunk, a Brassói Lapok, a párizsi Szabad Szó. Személy szerint mit mondott, mit írt Móricz Zsigmond, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfü Gyula, Gergely Sándor, Ignotus Pál, Fejtő Ferenc, Darvas József, Knopp Imre, Buday György, Fiala Ferenc, Oláh György, Rajniss Ferenc, Barankovics István, Gaál Gábor, Szabó Zoltán, Bálint György, Mónus Illés, Schöpflin Gyula, Matolcsy Mátyás, Kovács Imre, Németh Imre és mások. A véleményekből elkészíthető a kor politikai időjárásjelentése. Ma, hatvan év múltán olvasva az egykori dokumentumokat, mintha egy történelmi dráma expozícióját tartanánk a kezünkben, azét a drámáét, amely tragikus végkifejletéhez 1944/45-ben ért. A dramaturgiai szabályok szerint a főbb szereplők és motívumok, a lehetséges ellentétek 1937-38-ban már megjelentek, ám egyelőre kifejtetlenül. Kérdés, melyekből lesz alapkonfliktus, s hogyan rendeződnek el ekörül a szereplők, hogyan változnak a jellemek? Az expozíció tónusából érzékelhető, hogy tragikus életanyag került elénk: emberi, társadalmi-politikai, eszmei, erkölcsi értékek válnak veszélyeztetetté, s a drámai erők végső soron ezeknek az értékeknek a védelme és elpusztítása frontján kerülnek szembe. A csapdát azonban, ahogy az igazi drámákban, a sors itt is felállította. A társadalmi igazságosság, a gazdasági és politikai egyenlőség, az emberi jog, méltóság és humánus nem volt képviselhető együtt és egyszerre tiszta választások, harmonizáló képletek szerint. Politikai kultúra, emberség és tisztesség kérdése lett az „értéksorrend” kialakítása.

A Viharsarok viharai idején már mozgott egész Európa, nyilvánvaló lett, hogy Hitler és Sztálin, a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus nemcsak revízióra, a status quo német és szovjet érdekek szerinti kiigazítására készül, hanem új Európát akar, s ez az új Európa a demokrácia és a diktatúra, a parlamentáris és a totális állameszme összeapásával jár. Mind nyugtalanítóbban vetődött fel tehát helyünk és sorsunk az új Európában, a náci, majd bolsevik befolyás visszaszorítása, a függetlenség és a demokratikus értékek megőrzése. Miután a könyvet elkobozták, majd vádiratot adtak ki Féja Géza ellen és ítéletet kapott, a Viharsarok fogadtatásában a hangsúly a mű esztétikai, illetve szociális kérdéseiről mindinkább áttolódott a társadalmi és emberi vívmányok védelmére. Az írói szabadság, a demokratikus érdekek mellett komoly erők aktivizálódtak az ügyészi fellépéssel szemben. Egyidejűleg felkavarodtak azok a szennyes indulatok és ingerek is, amelyek a sajtó megrendszabályozását, az ellenzék kíméletlen letörését várták a kormánytól. Az egyre zajosabb, követelőző hangokat a következő év jogalkotása „törvényerőre emelte”. A magyar állam hatályos védelméről, a sajtókamara felállításáról hozott törvények megtépázták a politikai és emberi jogokat, beszüntettek számos lapot, korlátozták az egyesülési szabadságot, a szellemi életben faji megkülönböztetés érvényesült. A parlamentben is megszólaltak könyveket máglyára ítéelő inkvizíciós hangok; nyers és durva a Viharsarok elleni per elsőfokú bírói ügyvitele. Lázár Andor igazságügy-miniszter elismerte, hogy 1937 tavaszán ő adott utasítást a szigorú eljárásokra. A köztudatba úgy ment át, hogy dr. Méhes Ignác, aki Féja ügyét a budapesti büntetőtörvényszéken tárgyalta, jutalmul lépett elő kúriai bírónak. Valójában Méhes dr.-t 1937 szeptemberében nevezték ki a felsőbb bírósághoz, a Viharsarok-per azonban októberben még tárgyalta. Előrelépése inkább arra vet fényt, hogy a politikai klíma a „régivágású”, független, szabadon mérlegelő, tényeket és tanúkat felvonultató bíró helyett - a Viharsarok-perekben velük is találkozhatunk - a hatalmi érdeket nyersen képviselő bírónak nyitott teret.

A vihar, a baj összetereleli a nyáját, az összebúvás, összefogás erkölcsét dacoltatja az elemekkel. A

magyar társadalomnak abban a viharában, amely a Viharsarok fölött is erős szívóhatást fejtett ki, szétszóródtak a progresszió lehetséges erői. Sok szenny és szemét kavardott fel, s magát Féja Gézát is jobbfelé sodorta. A magyar társadalomnak továbbra is megmaradtak a viharzugai, sőt, a politikai jobbrtolódással a számuk szaporodott. A nagy, mindent átfúvó és elmosó vihar majd csak 1945-ben, az elomló hadak nyomán söpört végig a Duna-tájon. Féja könyve, a szerző egyéni sorsától és útjától függetlenül is nagymértékben ösztönözte a falvakon, itt, az Alsó-Tisza vidéken is végigfutó agrárforradalmat, amely a társadalmi igazságtalanságok orvoslása mellett sajnos előkészítette, fellazította a társadalmi talajt Rákosiék moszkvai veteményének. Ám ez már egy másik történet, talán lesz alkalom ezt is elmondani.¹

1 Az előadás a szerző hasonló című tanulmányának felhasználásával készült. L. Forrás 1988. 3. sz. 65-73. old.

Féja Géza Viharsarokja és a harmincas évek szociográfiája

Amit 1936-ban Sárközi György - az Athenaeum akkori irodalmi vezetője - a Magyarország felfedezése című szociográfiai sorozatot eltervelte, s nem rajta múlt, hogy nem tudta megvalósítani, voltaképpen a magyar középosztály jobbainak büntudatát kísérelte meg kompenzálni. Egyáltalán nem véletlen, hogy Remenyik Zsigmond - bár valamivel később - önéletrajzának ezt a címet adta: Büntudat. Ez az önéletrajz ugyanis felfogható, mint ama Heves megyei község, Remenyik szülőfaluja - Dormánd - szociográfikus rajzának.

Magától Féja Gézától tudjuk, hogy miként hívta Sárközi, s mutatta neki a trianoni Magyarország tíz részre osztott térképét, vajon melyikről volna hajlandó, de hamarost! - szociográfiát írni? Féja habozás nélkül a Tiszántúl alsó részére mutatott, Csanád, Csongrád és Békés régiójára, vagyis a Viharsarokra. Az időn már öt esztendeje róttta tavaszi, nyári, őszi hétvégeken e régió útjait, kóborolta be tanyavilágát, hogy konkrétan is megismerhesse a földet és népét, mert csak így tudta igazán megindokolni, hogy miért nyilvánvaló számára, hogy ez az ügy az ország legfontosabb ügye. Vagyis a földreform és a magyar paraszti sorson való javítás. Féja a Viharsarok című szociográfiát hamar hozza is a kiadónak, s a kézirat egy fejezete már 1937 elején meg is jelenik az ugyancsak Sárközi szerkesztette Válasz az évi első számában. S még ez esztendőben napvilágot lát az egész könyv is, mint a Magyarország felfedezése című sorozat első tagja. (A rend kedvéért már itt jegyezzük meg, hogy a tíz kötetre tervezett sorozatból nem mind készült el, s az elkészültekből is csak három kötet jelent meg a tervezett sorozatban, az Athenaeumnál, Féja kötetén túl csak Erdei Futóhomokja és Szabó Zoltán Cifra nyomorúsága. A kiadó ugyanis visszaretent, midőn érzekelte a hivatalos politika indulatát és bosszúját. Féja kötetével kapcsolatos peréről még alább lesz rövid mondanivalónk.)

Ami pedig a műfajt illeti, vagyis a szociográfia mibenlétét, arról először is az a véleményünk, hogy a műfaj megnevezése akkor pontos, ha jelzőt kap a szó: irodalmi szociográfia. Mert nem elég megkülönböztetnünk a szociográfiát és a szociológiai tanulmányt, mert ugyan szisztéma tekintetében különbség van a kettő között, az egyik csak leírja a társadalmat, a másik elemzi is, a fontosabb mégis, hogy szociográfia volt már a századelőn is, de az irodalmi szociográfiát csak a húszas-harmincas évek fordulója utáni írói vállalkozásokkal azonosíthatjuk. Nagy Lajos Kiskunhalomjával, Illyés Gyula Puszták népével vagy Veres Péter Számadásával, aki előbb is vállalkozott ilyesmire, ez Az Alföld parasztsága vagy utóbb a Falusi krónika című köteteivel. S hogyha ezen munkák folytatásaként vagy testvéreként vizsgáljuk a Magyarország felfedezése sorozatot, akkor kiváltképp tartalmasnak érezzük a szociográfia irodalmi jelzőjét. Irodalmi, s elsősorban azért, mert érzés van benne. Az író az önéletrajzi ihlet vezeti, midőn szociográfiáját írja, s ez vonatkozik Remenyik Zsigmond Büntudatára is. Nagy Lajosnak, Veres Péternek, Illyés Gyulának, Remenyik Zsigmondnak nincsen szüksége külön tanulmányozásra, midőn tárgyába kap. Önmagát írhatja. Itt az érzés abban jut kifejezésre, hogy a középosztályba emelkedett író vállalja azonosságát a történelem alatt élő paraszti néppel. Dehát anyaga bőven van, hiszen többnyire gyerekkori világát kell fölidéznie. Kicsit más a helyzete a Magyarország felfedezése sorozat íróinak. Nekik már tanulmányozniuk is kell a választott tárgyat, s főképp azért, mert a szociográfiának itt szigorúbb a jelenérdekűsége. Az érzés itt abban nyilvánul meg, hogy a szerző olvasója számára valami olyat fedez föl, amit tökéletesen maga sem ismer, de meg akar ismerni. Felfedezni, mert ismeretlen! - ez az irodalmi szociográfia egyik jellegzetessége. Itt mozdul igazi indulata is. Ez az indulat lesz azután, amely oly igen zavarja a hivatalosságot, ám nemcsak azt. A polgári radikalizmus is kritikusan közeledik ehhez az újmódi szociográfiához, miközben a századelő szociográfikus munkáira mutogat. A felfedezés zavarja a hivatalosságot, mert uszítást vél benne, de zavarja a polgári radikálisokat is, mert azok meg úgy vélik, egy társadalmi osztály misztifikációjának érzelmessége lobog az indulatban.

Igaz, a szociográfia ezen irodalmi jellegében természetesen nyilvánul meg a tárggyal való teljes azonosulás. Hajtja a szerzőt erkölcsi fölháborodása, lásd, ilyen ez a paraszti világ, s te nem vagy hajlandó ezt tudomásul venni! S ennek a fölháborodásnak a háttérében valóban ott van az az eszmei elképzelés, amit kigondolójának, Szabó Dezsőnek eszmevilágából látunk eredni, miszerint ha a magyarság meg akar maradni ebben a zivataros évszázadban, a forradalmak és Trianon után, az ellenforradalom restaurációja és a bethleni konszolidáció - söpörjünk minden ellentétet, bajt a szőnyeg alá! - közepette, akkor csakis a történelem alatt viszonylag még ép parasztságot kell a történelem szintjére emelni. S való, hogy az irodalmi szociográfia ihleti indítéka valóban ebben a mítoszi eszmekörben gyökerezik.

Maga Féja Géza is Szabó Dezső köpönyegéből bújt elő. S hogy ott találkozott a kor kihívásával, ahol Szabó Dezső prédikációja visszhangzott, az épp olyan természetes, mint hamari megkülönbözése Szabó Dezső eszméivel. Nemzedéktársainak java ezt az utat járta. Féja legfőbb az élükön járt kezdettől. Még hasonlóságok is kimutathatók a Mester és a maga pályamotíváltsága közt. Mint Szabó Dezső, Féja is az elszakított területek egyikéről jött. Szabó Dezső Erdélyből, Féja Felvidékről. Ez otthontalanságot, s ebből fakadóan fokozott érzékenységet ültetett zsigereikbe. Féja is Eötvös-kollégista volt, mint hajdan a Mester, s igen valószínű az is, hogy a szolidabb karriert, a tudományosot, ha nem is oly látványosan, mint Szabó Dezső, Féja Géza is hasonló indokokból hártotta el magától. Féja 1923-ban már Szabó Dezső lapjának, az Élet és Irodalomnak a munkatársa, mint ezt megelőzően az Auróráé. Ott van egyelőre Szabó Dezső közelében. S azt is lehet mondani, hogy az egyetemi ifjúság egyik, de vitathatatlanul baloldali vezéralakja. S ebben már ott a megkülönbözés Szabó Dezsőt illetően. Féja a Bertha Miklós Társaságában is a baloldalon mozog, s akkor sem adja föl radikális, parasztsággal kapcsolatos nézeteit, midőn Bajcsy-Zsilinszky munkatársa lesz, publicisztikáját írja az Előőrbe, utóbb a Szabadságba - Bajcsy-Zsilinszky lapjaiba. Bajcsy-Zsilinszky a másik mestere Fájának, noha vele is megkülönbözik, de egészen másként, mint Szabó Dezsővel.

Egyrészt természetes az, hogyha a fiatalabb az előtte járt nemzedékből választ mestereket magának, akkor előbb-utóbb meghasonlik azokkal. Önállósítja magát! De belejátszik ebbe a szakadásba maga a kor is. Ismeretes, miként távolodik el egymástól Bajcsy-Zsilinszky és Féja Géza. A megkülönbözést kiváltó közvetlen ok is nyilvánvaló. Bajcsy-Zsilinszky Achilles-sarka Áchim L. András. Áchim viszont ott van Féja szíve közepében. Ezt a vonzalmat Féja Adynak köszöni. Hiszen nem véletlen, hogy 1936-ban megjelenik Ady kötetnyi válogatott publicisztikája, s ezt a könyvet Féja Géza gyűjtötte, szerkesztette. A publicisztikus Ady felfedezése Féja érdeme. S az is nyilvánvaló, mennyire becsülte Ady Endre Áchimot. Nem is beszélve arról, hogy aki őt esztendőt szán a Viharsarok megismerésére, az előbb-utóbb találkozik 1911 tragikus történetével, az Áchim-gyilkossággal, ennek kapcsán pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre hybriszével. Ne menjünk most bele e tragikus história taglalásába. Magam ezt a tragédiát nem tudom sem egyik, sem másik pólusáról nézni, annak látom, ami, egy igazi és szétbontathatlan tragédiának. De az is nyilvánvaló, hogy ez a történet előbb-utóbb szakítást idézhet elő Bajcsy-Zsilinszky és Féja különben sem idilli kapcsolatában. Bajcsy-Zsilinszkynek a már fentebb értelmezett büntudata a parasztság iránti elkötelezettségében, s nemzeti felelősségének egészen a mártíromságban kinyilvánított intenzitásában mint óriási példa magasodik elénk, s ezt mindnyájunknál hitelesebben tanúsítja Féja Géza a maga visszaemlékezéseiben, ám az is törvényszerű, hogy szakítania kell Bajcsy-Zsilinszkyvel. S hogy ebben azután miféle motívumok játszottak szerepet, igazán nehéz volna szerbe-számba venni. Valószínűleg Bajcsy-Zsilinszky is érzékeny volt, a fiatal Féja meg türelmetlen. Dolgozott-e bennük a hiúság? Miért ne dolgozott volna! A lényeg az, hogy midőn a Viharsarok Áchim-fejezete a Válaszban megjelent, Bajcsy-Zsilinszky annyira megsértődött, hogy a Válasz kiadójával, Németh Imrével visszaküldte a népi íróknak azt a töltőtollat, melyet azok még 1934 őszen, András napkor neki, a nép politikusának ajándékoztak. A sértődött azután mégis meglágyult, visszavette a visszaküldött ajándékot, hiszen az ajándékozónak se Sárközihez, se Fájához közvetlen közük nem volt, nem is tudtak róla, hogy került a Viharsarok egyik fejezete a Válaszba, s maga a szerkesztő Sárközi sem vállalhatta a megjelenés következményét, hiszen nem is gondolt Zsilinszky és Féja érzékeny kapcsolatára,

maga Féja pedig ismét csak nem kerülhette ki Áchim történetét, ha Békés paraszti politikai múltját kellett firtatnia; s még talán Zsilinszky is érezte, hogy túlságosan érzékenyen viselkedik, s ha nem is Fájával, de a Válasz írójával szemben - a népiekkel ezért megbékült.

Mikor a Viharsarok első kiadása az olvasók elé kerül, Féja már nincsen Bajcsy-Zsilinszky oldalán. Pedig ott volt, s úgy vitte Zsilinszky ügyét, mint hajdan Kapisztrán János a Hunyadi Jánosét. Zsilinszkynek már majdnem szűnik a lapja, pártja se lesz lassan, sőt, mind a ketten Zilahy Magyarországnak munkatársai, s Féja várja a szociográfia fogadtatásának kimenetelét. Várhatja is, hiszen hamarosan a per borzolja a közéleti kedélyeket. Jellemző azonban, hogy noha teljesen elhidegült egymástól Zsilinszky és Féja, az előbbi sort kerít rá, hogy a perbe fogott szerzőt és művét maga is megpártolja. Sajátos módját vállalja e pártolásnak. Zsilinszky cikke a Szabadságban jelenik meg. Birtokpolitika a tárgyalóteremben címmel a tárgyalásvezető bírót vádolja pártosságáért. A bírónak ugyanis nem volna szabad elfogultan azt pártolni, amit a vádlott műve támadott. Vagyis a bírói ítéletet, illetve a bíró attitűdjét bírálja Zsilinszky, mint az alkotmányosság demokrata reprezentása. „Mi más, mint politikai színezetű véleménynyilvánítás, mikor a büntetőtörvényszék tanácsának elnöke ilyen kijelentéseket tesz: - Ön jól tudja, hogy a nagybirtoknak megvan a maga előnye. A nagyvárosok nem termelnek, a kis törpebirtokosok nem tartják el a városi népet.” „Kérdem, mennyiben szolgálja az igazságszolgáltatás nagy ügyét az ilyen egyoldalú véleménynyilvánítás.” - teszi hozzá Zsilinszky, s ebben a hangnemben elemzi végig a bírói reflexiók sorozatát, vagyis azt bizonyítja, hogy a bírói elfogultság az ítéletet, annak objektivitását megkérdőjelezi.

De nem akarok itt a Féja-perrel foglalkozni, mert magának a műnek a mibenléte foglalkoztat. Minthogy Sárközi terve a területi felosztásból indul ki, maga Féja eleget is tesz ennek a felosztásnak, midőn a Viharsarok három megyéjét föl vállalja. Békésben, Csongrádban és Csanádban várost, falut, tanyát egyaránt. Ez a fajta extenzitás a Magyarország felfedezése előtt megjelent szociográfiákat nem igen jellemzi. Akár az első ismert szociográfia, Kemse község monográfiája, akár az önéletrajzi ihleten kívül fogant Szabó Zoltán írta szociográfiát nézzük, a tardi helyzetet, a hely megválasztása egyetlen falura korlátozódik. De így van ez Szabó Zoltánnak a sorozatban megjelent szociográfiájával, a Cifra nyomorúsággal is. Viszont Erdei Futóhomokja, Kovács Imre Néma forradalomfa már a hely szempontjából is inkább extenzívnek mondható.

Féja szociográfiájának helyi kiterjedtsége, extenzitása azonban egyáltalán nem jelent sem felületességet, sem vázlatosságot. Az az öt esztendő, mialatt Féja módszeresen járta a régiót, nagy ismereti biztonságot ad neki. Viszont épp ez biztosít ellenfeleinek lehetőséget arra, hogy munkájának egyoldalúságát állítsák. Holott ez egyáltalán nem igaz, mert elég elolvasni a könyv Viruló kisbirtok: Orosháza című fejezetét, máris tévesnek ítélnénk az ellenfelek vádját, s nem Féja Géza tehet róla, hogy egészen másként kell megítélnie a nagybirtok peremén sínylő nagyfalú, Mindszent életét.

Ami leginkább lényeges Féja rajzában, hogy a falusi világot rétegzettségében látja-láttatja. Hogy a kisgazda-réteg például képlékeny, egyik része lefelé, az agrárproletárok felé húz, a másik fölfelé iparkodik, a nagygazda-társadalomba szeretne olvadni, amazok eladósodott parasztok, emezek polgárosodók, mindez kellőképpen okadatolt. S maga a zsellérvilág is megoszlik, amennyiben itt kell számolni azzal a kubikos-réteggel, amelyik - főleg Mindszenten - már az öntudatos proletáriátus jellegvonásait hordozza. Vagyis Féja gondolkozása a parasztot illetően erősen szociológiai, s ilyen jellegében a klasszikus baloldal eszmevilágát képezi.

Rendkívül sok szempontú Féja szemlélete! E sok szempontúságot az anyag diktálja neki. Mert történetileg igen erős az integráló hatás, az egész régiót a századforduló politikai lázadozása - a viharsarok jelleg - foglalja össze, de legalább ennyire erős a széttartás, a differenciált életalakulás. Mennyire más alakulása van például Békéscsaba városi fejlődésének, mint Szegednek vagy akár Hódmezővásárhelynek. Gyula és Békéscsaba alakulása közt is erős különbséget lát Féja. Gyula - maga a vármegye, minden rossz tradíciójával, Békéscsabán látszik az Áchim-féle parasztmozgalom pezsdítő hatása. Csaba

városiasabb város Gyulánál. Ezen különbségtétel következményét azóta meg is tapasztalhattuk, hiszen a megye központját áttették Csabára Gyuláról, s noha Gyula ma kedves kisváros, Csaba meg kamasz ormótlanságával tűnik elénk, mégis Csaba, a megyeszékhely az igazi város, Csabának van főiskolája, s mindez Féja hajdani víziójának megalapozottságát igazolja.

Egészen más képe van Féja ábrázolásában Szegednek. E várost a török nem pusztította el. Megmaradt tehát a gazdag városos hagyomány, hogyha a nagy árvíz el is pusztította épületeit. Nem pusztult azonban el a szellem. Szabad királyi városként a feudalizmussal szemben is védve volt, mégis csak köztársaságként egzisztált, noha ebben a hagyományos városos szellemben erős volt a feudális hatásnyom is. Minthogy a várost, mint környékét az agrárium uralta, ezért városi szellemét tárgyiasítandó, az iskola lett ambíciója. Mint akár Debrecennek, Szegednek is a közoktatás ígért városias emelkedést, s hogyha nem is volt az iskola oly erős tradíciója Szegednek, mint Debrecennek, mégis realizálódott a vágya, főiskola és egyetem kellett neki, ami nagyon nehezen valósult. A múlt század hetvenes éveitől kezdve egyetemért folyamadott a város szinte minden esztendőben, a nagyváradí Jogakadémiát is meg akarta szerezni magának, de hogy az agrárjellegű alátámasztó mezőgazdasági közép- vagy főiskolát kellene ide szervezni, az Szegednek eszébe nem jutott volna. Igaz, lett Új-Szegednek Mezőgazdasági Intézete, ahol jelentős kutatómunkát végeztek, de a városra és környékére jellemző agrárium ebből semmit nem profitált. Az Intézet ugyan szívesen adna tanácsot a betérő tanyasi gazdának, de maga nem megy a hegyhez, mert magát tartja hegynek, s a tanyasi gazdát Mohamednek. Nagy a különbség a Belváros és az Alsóváros között Szegeden. Ez a különbség pontosan fejezi ki a város fejlődéstörténetét, ahogy azután Hódmezővásárhely még erőteljesebb hangsúlyokkal mutatja az alföldi nagyváros agrárius jellegét, mikor is a városiasságot csak az iskolaügy megvalósulása tudja igazán kifejezni, s a belvárosi lakosság jövevény mivoltjával tündöklök. A város fejlődését különben széles nagy határa garantálja. Háziipar helyettesíti a modern ipari fejlődést, az agrárius műveltség inspirálja a mezőgazdaság modernizálódását. A város saját szellemét itt is, mint szegedi viszonylatban jelzi Féja Géza. S a város jellegének az érzékeltetése - bár távolian - mégis rímel azzal, amit utóbb Németh László, Égető Eszter című regényében, a „csomorkányizmus” jellemzése során a város szellemiségéről megírt.

Nemcsak a város, hanem a falu is több típusával jut szóhoz a Féja leírta régióban. Annyit is jelent ez, hogy minél közelebb megyünk tárgyunkhoz, annál inkább a részlet tűnik elénk, miközben távolodik az egész horizontja. Ám akárhogy is távolodik ez a horizont, mégsem vész el maga az egység, vagyis annak tudata. Hiszen a világegész mindig is csak elvontként érzékelhető számunkra, miközben a rész a szemléletesség jegyében bontakozik tekintetünknek elébe.

Ennek a rész-egész jó viszonylatnak a garanciája a Viharsarok kompozíciója. A régió múlt és mai társadalmának az áttekintése, ebből az áttekintésből már megfogalmazható sors érzékeltetése után következnek - keletről nyugatra haladva - az egyes megyék - Békés, Csanád, Csongrád - kisebb egységeinek rajzai, s azokon belül pedig városok-tanyák-faluk osztatú rendben a külön-külön való sajátságok leírásai. Az egész munkát Utóhang zárja.

Ezen utóhang tartalmat ad a könyv címének is, amennyiben hangoztatja, hogy a magyar parasztság békés attitűdjével szemben Békés parasztsága a századfordulótól kezdve a harmincas évekig mindig békétlen volt; ami nem a szójáték kedvéért hangoztatott így, hanem a múlt század utolsó évtizedében kialakult parasztmozgalmak elevennek maradt hatása következményeképpen, az Áchim-vezette parasztmozgalom alig-alig fogyatkozó ereje révén; ahogy ezt Féja Géza a Viharsarok írása idején és utóbb is gondolta, s amiben nem is tévedett.

Tanyai háztartási túlélési stratégiák¹

Az „élet, táj és társadalom szintézisének vágyával és igényével... egy nemzedék indult útnak, hogy felfedezze és leleplezze a magyar valóságot" - írta Féja Géza a valóságfeltárás nagyszerű példájául szolgáló „Viharsarok" első kiadásához szán előszavában.² Az ő könyvében megfogalmazott szintézisben napjaink geográfus olvasója érzékletes képet kaphat táj és ember hatvan évvel ezelőtti viszonyáról.

Féja Géza a szociográfiákban megszokottnál nagyobb figyelmet szentel a tájnak. Könyve utóhangjában a „vakvágányok világában a nép útját" keresve öt pontban foglalja össze a „független és felelős magyar szellem" feladatait. Az elsőként említett táji sajátosságokról, a lakosság területi elhelyezkedéséről elmélkedve a tanyaiak gondjaira keres megoldást. Ezek a gondok pedig nem kevés ember vállát nyomták, hiszen például Békés megyében majdnem minden harmadik ember, több mint 115 ezer lakos élt külterületen.³ Ma Féja ugyanitt már csak alig több mint 20 ezer lelket találna.

Akik azóta is tanyán maradtak, azokat a történelem viharai már legalább háromszor készítették túlélési stratégiáik megváltoztatására, de legalábbis az új gazdasági-társadalmi viszonyokhoz való alakítására. Az elmúlt közel fél évszázadban a legtöbbször számára a tanya végleges elhagyása jelentette a túlélési stratégiát. Ez a tanulmány mégsem az ő döntésük okait kutatja. Arra keresi a választ, hogy a tanyán maradók vagy azt lakóhelyül választók hogyan próbáltak, illetve próbálnak alkalmazkodni koruk gazdasági, társadalmi kihívásaihoz, kényszereihez. Azokhoz a körülményekhez, amelyeket e sajátos földrajzi tér, a „Viharsarok" szórványtelepülése, különösképpen az urbanizáció által oly látványosan átformált város körüli határ kínál számukra.

Történeti háttér

Féja Géza a „Viharsarok"-ban „a táj s a nép gyökereit kereste. Ha az ő alaposága e rövid írásban nem is követhető, a tanyavilág és lakói mai életét kutatva a múlt felidézése nem nélkülözhető.

A tanya mint települési és gazdálkodási rendszer az Alföld területére koncentrálódik és hosszú történeti folyamat terméke. E folyamat kezdete a régiót megszálló törökök kiűzése utáni újratelepülés időszakára, a XVIII. század elejére tehető, amit több „tanyásodási" hullám követett. A tanya kialakulása olyan erősen kötődött a mezővároshoz, kapcsolata olyan szoros maradt vele, hogy egyes szociológusok szerint nem is tekinthető „másodlagos", vagyis kirajzással létrejövő önálló szórványtelepülésnek, hanem a mezőváros szerves részének⁴

A mezőgazdaság szerkezetváltásai alapvetően átalakították a tanyafunkciókat. A külterjes állattenyésztés idején épített ideiglenes szállásokat a szántóföldi növénytermesztés igényeihez igazodó, állandó kintlakásra szolgáló épületek váltották fel. A folyószabályozások révén művelhetővé váló területeken, a Duna-Tisza közti homoktalajok megkötésével birtokba vehetővé vált, majd intenzív szőlő- és gyümölcsstermelésre használt tájon újabb hullámokban épültek a tanyák. Széles körű elterjedésüknek azonban csak az 1848-as polgári forradalom eredményeként kialakuló paraszti földmagántulajdon adhatott igazi lökést. Erdei szerint legtipikusabbá az ún. kiscgazdatanya vált, ahol egy család generációi váltották egymást. A fiatalok kint éltek és

¹ A tanulmány az OKTK-támogatással kutatott 789/95. III. b. sz., valamint az OTKA-támogatással kutatott T020443. sz. téma néhány eredményét tartalmazza.

² Féja Géza: Viharsarok. Budapest, 1937. (az 1980. évi harmadik kiadás) 12. o.

³ Féja Géza: i. m. 247-248.

⁴ Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Budapest, 1942.

gazdálkodtak. Terményeiket a városi piacra hordták, s templomba is hetente bejártak. Városi szállásul az idős szülők házát használták, oda mentek szülni a fiatalasszonyok, onnan jártak iskolába a gyerekek. Városi parasztpolgárok, s nem elszigetelt, teljes mértékben a gazdaságnak alávetett életet élő parasztok voltak.⁵ Idővel és helyenként azonban lazult ez a szoros kapcsolat. Egyrészt a nagygazdák tanyáin állandó bérlők éltek, de az elszegényedő tanyatulajdonosok sem rendelkeztek már városi házzal. Így a tanyarendszer által kínált túlélési stratégiák alapvetően társadalmi osztályok szerint differenciálódtak.

A szocializmus időszaka

A II. világháború utáni földosztás a tanyásodás utolsó nagy hullámát indította el. Néhány év alatt mintegy 75 ezer új tanya épült. 1949-ben közel egymilliónyi (majdnem minden tizedik) ember élt külterületen. A magángazdálkodás lehetősége azonban rövid életű ígért maradt. A társadalmi és a gazdasági rendszerváltás egymást felerősítve váltotta ki a tanyafelszámolódás máig tartó folyamatát.

Államosították a tanyaiak városi (belterületi) házát. Meg-megújuló próbálkozással véghezvitték a mezőgazdaság kollektivizálását, megszüntetve ezzel a tanyák gazdasági létalapját. Az ország már régióiban zajló extenzív iparosítás munkaerőhiányát a nagyüzemi mezőgazdaság gépesítése révén felszabaduló munkaerőfölösleg elégíthette ki. A szocialista településpolitika első megnyilvánulása épp egy tanyapolitika kidolgozása volt. Az 1949-ben létrehozott országos Tanyai Tanács a rendkívül súlyos infrastrukturális problémák megoldását a szórt tanyák lakóinak új „tanyaközségekbe” tömörítésétől remélte. A megfelelően kiépített tanyaközpontoktól már Féja is sokat várt. Ezeket önálló közigazgatási szervekké kívánta előléptetni, s ezzel „a lassú falusodósnak, a tanyafalvak keletkezésének természetes folyamatát is megindítani”. Úgy hitte: „A tanyai lakosból csakis ilyen módon teremthetünk elsőrangú állampolgárt és mezőgazdát”⁶ Csakhogy az 1940-es, '50-es években teret nyert politika a végső megoldást a tanyarendszer 2000-ig történő teljes felszámolásában látta. A „humanitás” jegyében született s a magánparaszti életforma konzervatizmusára hivatkozó ideológiával alátámasztott tervek megvalósítása érdekében szigorú - csak a '70-es évektől enyhülő - építési tilalmakat vezettek be a tanyákon. Ezzel szemben kevés olyan segítő állami program sorakoztatható fel, mint a tanyavillamosítás. A tanyákban a termelészövetkezetek irányítói is sokkal inkább a nagygépek útjában lévő épületeket, mint dolgozóik lakóházait látták. A tervekben formálódott valóság már távol állt Féja humanitásától.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a tanyai családok legjellemzőbb túlélési stratégiája a tanya elhagyása lett. S ez még akkor is igaz, ha a tanyarendszer pusztulása a „hivatalosan elvártnál” lassúbb folyamatnak bizonyult. 1960-tól, a téések jelentős részének megszilárdulásától 1990-ig az Alföldön közel 700 ezerről alig több mint 180 ezerre csökkent a külterületen élők száma. A helyben maradási aránylag többeknek tették lehetővé (vagy éppen kényszerré?) a Duna-Tisza közén kialakuló intenzív szőlő-, gyümölcsstermeléssel és a szövetkezetek sokkal lazább formájával jellemezhető körülmények. Szemben a Tiszántúli nagy területigényű, gabonatermesztő, állattenyésztő termelészövetkezeti, állami gazdasági által uralt vidékkel. A városok tanyái életképesebbeknek mutatkoztak a falvakéinál. Egyes empirikus vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy a helyben maradási inkább a kevésbé fiatal, képzetlenebb népesség „választotta”. Egy Orosházi folytatott vizsgálatból az is kiderült, hogy míg tömeges munkába állásuk előtt a házasság lehetett a nők számára szinte az egyetlen esély a társadalmi „felemelkedésre”, addig az 1980-as évekre a házasság inkább a tanyáról való menekülésük eszközévé vált.⁷ Akkor, amikor az országot, s különösen a városok belterületét jelentős nőtöbbség jellemzi, azok külterületén határozott férfítöbbség mutatható ki. Nagyrészt a férfiak jóval magasabb halandósága miatt ott csupán a 60 évnél idősebbek, illetve az özvegyek csoportjában

5 Erdei Ferenc i. m.

6 Féja Géza i.m. 248. o.

7 Timár Judit: Az orosházi tanyavilág kapcsolatrendszere a házasságkötések alapján. Alföldi Tanulmányok, 1985.

kerültek többségbe a nők. A szocializmus végére tehát több tekintetben is változatos képet mutattak a tanyai háztartások. Túlélési stratégiáikban azonban minden bizonnyal jobban dominált az egymáshoz való hasonlatosság, mint elődeikéiben.

A városok tanyavilágában a rurális és az urbánus területhasználat és életmód keveredése jellemző. Az ott élő családok legtöbbször épp ezt a kettősséget próbálta saját javára fordítani, túlélési stratégiájába beépíteni. Vagyis ebben a földrajzi sajátosságban találták meg azt az előnyt, amivel elviselhetőbbé tették vagy leküzdötték a területi hátrányokat.

1.) A kihasználható rurális adottságok között a '80-as években már sokkal kevésbé volt fontos a munkahelyet kínáló mezőgazdasági nagyüzem, mint a háztáji gazdálkodás. A Kecskeméten, Orosházán és Békéscsabán folytatott vizsgálatok a nagy többséget képező, piacra is termelő tanyai háztartások között már csak legfeljebb minden harmadikban találtak legalább egy főt, aki téveszben vagy állami gazdaságban dolgozott. Ugyanakkor a háztartások 89-99 %-a saját fogyasztásra vagy azon túl is termelt zöldséget, gyümölcsöt, tartott egy-két sertést, baromfit a tanya körül meghagyott 0,5-5 hektáron, esetleg egy kevés bérelt földön.

A magyar mezőgazdaság sikereiben oly nagy szerepet játszott második gazdaság, vagyis a mezőgazdasági kistermelés rendkívül fontos volt a családok életében. A '80-as évek elején a háztartások körülbelül 60 %-a állított elő valamilyen mezőgazdasági terméket. Több mint felük túllépett az önellátásra termelés keretein. A fennálló társadalmi viszonyok, így például a földpiac hiánya miatt azonban a kisüzemi termelésben előállított jövedelmek nagyobb részét nem a bővített újratermelés finanszírozására, hanem fogyasztási célokra használták fel.⁸ Szalai Júlia szerint a magyar társadalom az 1970-es, '80-as években egyre inkább két táborra oszlott: „azokra, akik a második gazdaságban folytatott munkájuk növelésével, a források családon belüli újraelosztásával képesek voltak ellensúlyozni a mélyülő gazdasági válságot, és azokra, akik nem”.⁹

A tanyai családok egy jelentős része számára legalább annyi előnyt kínált a földrajzi környezet, hogy bekapcsolódhassanak a második gazdaságba. Más kérdés, hogy ezért sokan nagy árat fizettek. Egyesek szerint e kettős szerepvállalás olyan terheket rótt a lakosságra, ami hozzájárult a várható élettartam csökkenéséhez, s a társadalom biológiai újratermelő képességét fenyegette.¹⁰ Akkor pedig az is megkérdőjelezhető, hogy e felvállalt stratégia hosszú távon valóban a túlélést szolgálta-e.

Meg kell jegyezni, hogy a rurális területhasználat bizonyos környezeti előnyöket is hordoz az urbánussal szemben, ami növeli a túlélés esélyeit. Ez még akkor is igaz, ha a többség nem emiatt költözött a tanyára, „csupán” értékelte a fontosságát.

2.) A város környéki tanyai családok túlélési esélyeit a földrajzi hely urbánus vonásai két módon növelték. Egyrészt a gazdasági szerkezetváltás, vagyis a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenése az itt élőket nem kényszerítette feltétlenül lakóhelyük elhagyására. Békéscsabának például már Féja országjárása során is „sajátos ízt” adott „a megmaradt parasztkultúra s a modern nagyipari élet összefonódása, ... az ősiséget megőrző parasztház és a gyártelep”.¹¹ Az 1970-es évekre ez az összefonódás már a tanyákat is elérte. A városok számos munkalehetőséget kínáltak mind az iparban, mind a terciér szektorban. Város széli ipartelephez közeli, út menti tanyákból akár könnyebb is lehetett a munkába járás, mint a belvárosból.

A Kecskeméten, Orosházán és Békéscsabán folytatott kutatás a városperemeken a '80-as években már egyáltalán nem talált olyan árutermelő tanyát, ahol minden családtag valamilyen nagygazdaság foglalkoztatottjaként mezőgazdasági fizikai munkával kereste volna a kenyerét. Annál több (egy-egy területen akár 50-60 %) volt azon árutermelő tanyák aránya, amelyekben senki sem volt a mezőgazdasági foglalkoztatott. Az Orosháza városában végzett vizsgálat szerint ez utóbbi háztartásoknak kellett legjobban megszervezni a „több lábbon állás” stratégiáját. Az

8 Harcsa István, Kovách Imre, Szelényi Iván: A posztoszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. Szociológiai Szemle, 1994/3.

9 Szalai Júlia: Some Aspects of the Changing Situation of Women in Hungary. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 1991/1. 155. o.

10 Harcsa István, Kovách Imre, Szelényi Iván: i. m.

11 Féja Géza: i. m. 136. o.

ingázás ugyanis kevés időt hagyott a ház körüli gazdálkodásra. Háztartásbeli nő otthoni munkájára csak minden hatodik helyen, s nagyszülő segítségére is csak kevés tanyában számíthattak. Részben ennek tudható be, hogy ezekben a tanyákban lehetett találni a legtöbb mezőgazdasági kisgépet, bár a gépesítettség színvonala még így is rendkívül alacsony volt. Mindamelllett az ilyen tanyák lakóinak volt legmagasabb az iskolai végzettsége, ők járatták a legtöbb folyóiratot, vásárolták a legtöbb könyvet, az ő lakásaik nagysága, felszereltsége közelítette meg legjobban a városi házakéit. A gazdasági, társadalmi viszonyokhoz ügyesen alkalmazkodó „utódai” voltak a Féja által bemutatott orosházi „kultúrtanyák” tulajdonosainak.

Végül a város környéki tanyában élést sok család oly módon tekintette túlélési stratégiának, hogy ez a hely kínálta számukra az egyetlen, a városi előnyöktől még nem túl távoli, megfizethető lakást. Egy olyan társadalomban, ahol a lakáshiány okozta az egyik legsúlyosabb gondot, a tanyák olcsósága még a komfort hiánya ellenére is vonzó tényező lehetett. Különösen az volt a fálvaktól a városokba igyekvő, de ott letelepedni képtelen fiatal családok számára. Még akkor is, ha a tanyai életet sokan csak átmeneti megoldásnak tekintették. Így, bár a tanyavilág pusztulása megállíthatatlannak látszott, ez a folyamat a népesség jelentős fluktuációja mellett zajlott.

A posztszocialista időszak

Az 1989 után bekövetkező változások közül a város környéki tanyákon élők sorsát legérzékenyebben talán az agrárprivatizáció, a mezőgazdaság egy évtizedes recessziót követő mély átalakulási válsága, a városi telek- és lakásárak erőteljes differenciálódása, a valós lakás piac kialakulása és a munkanélküliség elterjedése érinti.

1.) A társadalmi rendszerváltástól a tanyákon sokan a rurális elemek erősítését várták. A földprivatizáció, illetve a kárpótlást szabályozó törvény igyekezett védeni a ma tanyán élők érdekeit. Ha a helyi körülmények engedték - márpedig a folyamatosan beépített városi területek peremén ritkán engedték -, igyekeztek saját tanyáik körül földet biztosítani az ott élőknek. Csakhogy az országos helyzetkép azt mutatja, hogy a kárpótoltak többsége nem jutott a magángazdálkodáshoz elegendő vagyonhoz. A magángazdaságba való „menekülést” a szövetkezeti felső és középvezetők, a képzettebb szakemberek kezdték meg.¹² Márpedig a város körüli tanyákon korántsem ők képviselték a többséget.

Békéscsaba város tanyavilágában egy tíz évvel korábbi kérdőíves felmérés 1995-ben történt pontos megismétlése egyedülálló változáselemzésre kínál lehetőséget. Féja Géza még vakon bízott a „nép közléseiben”. A máshonnan kapott adatokat gondosan ellenőrizte, „a néptől nyert adatokat azonban sohasem”.¹³ Azóta a parasztember kemény történelmi leckéből tanulta meg: minél többet elhallgat, annál jobban jár. Az elmúlt tíz év alatt pedig a bűnözőktől való félelme csorbított hagyományos vendégszereteten - egyre ritkábban engedi be portájára az élete iránt érdeklődő idegent. Egyetlen város számszerű adatai egyébként sem általánosíthatók. A felmérés során tapasztalt tendenciák azonban semmiképp sem csak Békéscsabán intik óvatosságra azokat, akik túlzott reményeket fűztek a mezőgazdaság átalakulása révén bekövetkező „tanyareneszánszhoz”.

Az 1995-ös vizsgálat a '80-as évek közepén felmért tanyáknak már csak a 80 %-ában talált állandó lakókat. Az ő háztartásaikban a posztszocializmus időszakában semmivel sem nagyobb arányban (mindössze 4 %-ban) tekintik túlélési stratégiának a magángazdaság, azaz a farmtanya kialakítását, mint tíz évvel korábban. (Ez persze nem jelenti azt, hogy ne léteznének kifejezetten gazdag, bár a tanyát inkább hatalmas területű gazdaságuk központjának, mint lakásnak tekintő tanyatulajdonosok is.) A több-kevesebb árut is termelő háztartások aránya 73 %-ról 62 %-ra csökkent, míg a csupán saját fogyasztásra termelőkéé 26-ról 36-ra nőtt. Vagyis, akárcsak országosan, a mezőgazdasági családi termelés a '80-as évekhez viszonyítva ezen a tájon sem hozott gyökeres strukturális átalakulást. A tanyai háztartások „több lábbon állásának” azonban továbbra is fontos, bár az erősen differenciálódó jövedelmektől függően eltérő súlyú tényezője

¹² Harcsa István, Kovách Imre, Szelényi Iván: i. m.

¹³ Féja Géza: i. m. 9. o.

maradt. Akkor, amikor a családok kénytelenek jövedelmük egyre nagyobb hányadát élelmiszerre költeni, a korábbival megegyező nagyságrendű mezőgazdasági termelésnek is megnőhet a viszonylagos jelentősége.

Különösen az aktív keresővel nem rendelkező árutermelő tanyai háztartásokban, melyek aránya Békéscsabán 25 %-ról 31 %-ra növekedett. Közöttük a nyugdíjas háztartások mellett megjelent egy tíz éve még hiányzó réteg: a munkanélkülieké. Számukra a tanya körüli gazdálkodás a szó szoros értelmében a „túlélést” teszi lehetővé.

2.) Ilyen körülmények között a vizsgált földrajzi tér urbánus vonásai, így a városi munkahelyek közelsége továbbra is számos tanyai háztartás túlélési esélyeit növelik. A munkanélküliség ma Magyarországon sokkal inkább a falusi, mint a városi térségeket veszélyezteti. Az agrárnépesség 1993 néhány hónapja alatt csaknem 40 %-kal csökkent.¹⁴ Ennek az országos jelenségnek a drámai hatásait a város körüli tanyákon épp a már korábban meginduló társadalmi mobilitás, a más tanyás térségekhez viszonyítva urbánusabb foglalkozási szerkezet enyhítheti. Békéscsaba egyik legújabb városperemi ipartelepére szorult tanyai háztartásokban már a '80-as évek közepén sem dolgozott senki mezőgazdasági nagyüzemekben. Úgy tűnik, az urbánusabb életmód lehetősége számukra megnöveli a túlélés esélyeit. Nyilván ezzel függ össze, hogy háromnegyed részük már egyáltalán nem termel piacra, csupán saját fogyasztásra.

Végül, a lakásárak hihetetlen területi differenciálódása egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy az olcsó lakásban élés a tanyai háztartások számára nem „szabadon választott” túlélési stratégia. Sőt, az elszegényedéssel sújtott családok számára épp ez ad egyre kevesebb esélyt arra, hogy a jelenlegi lakásukat egy belterületivel fölcserélhessék. Ugyanakkor a poszt szocialista időszak előidézi a város körüli tanyákon egy újabb réteg megjelenését. Marginális társadalmi csoporthoz tartozókat természetesen korábban is lehetett találni a tanyákon. Most azonban a békéscsabai mellett a nagykőrösi kutatások is beszámolnak olyan „bizonytalan egzisztenciájú, illetve rossz szociális helyzetben lévő, néha menekült státuszú családokról”, amelyek megfizethető albérletet is csak tanyán találnak.¹⁵ Közülük néhányan a városban élő tulajdonos számára vezetik a tanyai gazdaságot. Megjelenőben vannak ugyanakkor olyan munkanélkülivé váló családok is a város környéki tanyákon, akik a lakáspiacba bekapcsolódva tudatosan választják a drágább városi lakás olcsóbb tanyaira cserélését mint túlélési stratégiát, azt remélve, hogy az így szerzett jövedelem egy rövid ideig átsegíti őket a nehézségeken.

Féja Géza hatvan esztendővel ezelőtt aggódva figyelmeztette a „Viharsarok” olvasóit, hogy: „a tisztántúli tömegnyomor a népi öntudatot is elsorvasztja, emberek hullanak ki a közösségből.”¹⁶ Ma ugyanezen a tájon a tanyai társadalmi polarizáció vélhetően nem erősebb és nem enyhébb a makrotársadaloménál. Meglehet, hogy nem is itt „hullnak ki legtöbben a közösségből”. Az azonban bizonyos, hogy ez a közösség nem engedheti meg magának, hogy szétforgácsolódjon. Ennek megakadályozásához sok minden kell. Már a mai valóság legalább olyan mélységű ismerete és „leleplezése” is segíthetne, amelyet Féja Géza tett közkinccsé a „Viharsarok”-ban.

14 Harcsa István, Kovách Imre, Szelényi Iván: i. m.

15 Kovács Katalin, Váradi Mónika: Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváron agrárgazdaságában. Szociológiai Szemle, 1995/4. 131-146.

16 Féja Géza: i. m. 145. o.

E számunk szerzői

Ambrus Anna

Békéscsaba, 1975.

A Kőrösi Csoma Sándor Főiskola harmadéves hallgatója. Ez első publikációja.

Banner Zoltán

Szatmárnémeti, 1932.

A Kőrösi Csoma Sándor Főiskola művészeti tanszékének vezetője, író, művészettörténész.

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófia szakán szerzett diplomát 1955-ben.

Legutóbbi önálló kötete: Teremtő önvédelem - Az erdélyi naivok művészete - (1996).

Bata Imre

Égerlövő, 1930.

Az Élet és Irodalom munkatársa, irodalomtörténész.

A KLTE BTK irodalom szakán szerzett diplomát 1955-ben. Legutóbbi kötete: Változó horizontok (1996).

József Attila-díjas.

Becsy András

Gyula, 1956.

A Munkácsy Mihály Középiskola és Szakmunkásképző Intézet tanára Gyulán.

A JATE történelem szakán diplomázott 1997-ben. Ez első folyóirat publikációja.

Elek Tibor

Nyíregyháza, 1962.

Tanár, irodalomtörténész, kritikus.

Jelenleg az MTA tudományos munkatársa, lapunk szerkesztője. Gyulán él.

A KLTE magyar-történelem szakán szerzett diplomát 1987-ben.

Legutóbbi önálló kötete: Szabadságszerelem - Magatartások és formák a nyolcvanas évek kisebbségi magyar irodalmaiból – (1994).

Erdész Ádám

Mezőberény, 1956.

Történész-levéltáros, a Békés Megyei Levéltár igazgatóhelyettese. Gyulán él.

Az ELTE történelem-könyvtár szakán 1980-ban szerzett diplomát.

Legutóbbi kötete: Kner Erzsébet (1997).

Grecsó Krisztián

Szentes, 1976.

A Békés Megyei Nap c. napilap munkatársa, költő, lapunk szerkesztője.

A Kőrösi Csoma Sándor Tanítóképző Főiskolán végzett Békéscsabán, 1997-ben.

Önálló kötete: Vízjelek a honvágyról (1996). Gérecz Attila-díjas.

H. Nagy Andrea

Gyula, 1975.

A Megyei Egészségbiztosítási Pénztár előadója Békéscsabán. A békéscsabai Széchenyi István Szakközépiskolában végzett 1993-ban.

Ez első publikációja.

Kántor Zsolt

Debrecen, 1958.

A Tevan Kiadó igazgatója, költő, lapunk főszerkesztője.
A Debreceni Tanítóképző Főiskola ének-könyvtár szakán szerzett diplomát 1980-ban. Szarvason él.
Legutóbbi kötete: Ellenelégia (1996).

Kiss Ottó
Battonya, 1963.
Újságíró, író.
A Békés Megyei Nap munkatársa.
A JATE Újságíró Program szakán végzett, jelenleg a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatója.
Gyulán él.
Legutóbbi kötete: Szilveszteri kaland (1993).

Körmendi Lajos
Karcag, 1946.
Író, költő.
Az ELTE magyar-népművelés szakán végzett, 1984-ben. Legutóbbi kötete: Kurgán (1997).

Köteles Lajos
Csicsógyörgyfalva, 1945.
A Körösi Csoma Sándor Főiskola társadalomtudományi tanszékének vezetője Békéscsabán, lapunk szerkesztője.
A KLTE történelem-orosz szakán szerzett diplomát 1968-ban. Legutóbbi önálló kötete: Magyar történelem magyar gyerekeknek (1996).

Kőváry E. Péter
Budapest, 1947.
Újságíró, író.
A Békés Megyei Nap című napilap főszerkesztője.
A Közgazdaságtudományi Egyetem agrár szakán végzett 1972-ben.
Legutóbbi kötete: Bozse moj! (1985).

Magyari Barna
Nagyszalonta, 1965.
Költő, újságíró.
A Körösi Csoma Sándor Főiskolán végzett 1993-ban. Áthúzott hallgatás címmel jelent meg kötete (Mocsár Józseffel közösen).

Niedzielsky Katalin
Gyula, 1953.
Újságíró, a Békés Megyei Hírlap felelős szerkesztője.
A Lipesei Egyetem Bölcsészettudományi Karán irodalom és nyelvészet szakon szerzett diplomát 1977-ben.

Papp Rita
Orosháza, 1977.
Jelenleg felszolgálóként dolgozik Orosházán. Ez első publikációja.

Restye Illés
Gyula, 1957.
Villamosgép-szerelőként végzett a gyulai Műszaki Szakközépiskolában.
Most villanymotor-tekeréscselőként dolgozik Gyulán, író. Legutóbbi kötete: Profán legenda

(1995).

Rott József

Komló, 1964.

Szabadúszó, író. Eddig az Új írás, a Hitel, a Kortárs közölte prózáit.

Sass Ervin

Orosháza, 1929.

Újságíró.

A debreceni Tanítóképző Főiskola népművelő-könyvtár szakán szerzett diplomát 1968-ban. Békéscsabán él.

Legutóbbi kötete: Sziklákat görgető bogarak (1997).

Szakál Gyula

Győr, 1957.

A Műhely szerkesztője.

A KLTE történelem szakán szerzett diplomát 1982-ben, az ELTE politológia szakán 1990-ben.

Legutóbbi kötete: Hatalmi manipulációk, túlélési stratégiák a szlovákiai magyarság körében (1997).

Szvetoszláv, Sztocsev

Gabrovo, 1959.

Jelenleg a Heti Mérleg főszerkesztője Békéscsabán. Szegeden, a JATE magyar-finn szakán szerzett diplomát 1985-ben.

Legutóbbi kötete: Gondolkodó lét (1994).

Tandori Dezső

Budapest, 1938.

Író, költő, műfordító.

Az ELTE BTK magyar-német szakán szerzett diplomát 1962-ben.

Legutóbbi kötete: Kész és félkész katasztrófák, 1997.

Graves-, Weöres- és József Attila-díjas.

Timár Judit

Gyoma, 1955.

Tudományos kutató, geográfus.

Az Alföldi Tudományos Intézet munkatársa Békéscsabán.

A JATE matematika-földrajz szakán szerzett diplomát 1978-ban.

Legutóbbi kötete: Társadalomföldrajzi vizsgálatok Orosháza tanyavilágában (1985).

Újházy László

Jánoshalma, 1945.

1990-től 1991-ig főszerkesztő a Felső-Bácska című regionális hetilapnál, azóta munkanélküli.

A Kecskeméti Piarista Gimnáziumban érettségizett 1963-ban. Legutóbbi kötete: A békae jegyében (1985).

Víg Bernadett

Orosháza, 1978.

Az Erkel Ferenc Gimnáziumban érettségizett Gyulán, 1997-ben.

Békéssámszonban él. Ez első publikációja.

Vörös István

Budapest, 1964.

A Pázmány Péter Tudományegyetem tanára.
Az ELTE BTK magyar-cseh szakán szerzett diplomát 1992-ben.
Legutóbbi önálló kötete: A csodaöreg (1996).

Zimonyi Zoltán

Miskolc, 1943.

A soroksári Qualitas Gimnázium magyar szakos tanára és az Orpheus folyóirat főszerkesztője.

A KLTE magyar-történelem szakán szerzett diplomát 1966-ban.

Legutóbbi önálló kötete: Őt közelkép (1989).